

balted

BALKANLARDA TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
JOURNAL OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE
ИССЛЕДОВАНИЯ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ НА БАЛКАНАХ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
STUDIES IN BALKANS



YAZ-SUMMER 2019
ISSN: 2667-6699



1/2

KURUCU / Founder
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

EDİTÖR / Editor
Doç. Dr. Atif AKGÜN
Doç. Dr. Ertuğrul KARAKUŞ

İngilizce Editörü
Doç. Dr. Pınar DÖNMEZ FEDAKÂR

Genel Yayın Yönetmeni
Gülçin BALAT

EDİTÖR KURULU / Editorial Board

Dr. Öğr. Üyesi Abidin KARASU
Dr. Öğr. Üyesi Alpay İĞÇİ
Dr. Öğr. Üyesi Gonca KUZAY DEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Bülent HÜNERLİ
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emre ÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZKAN
Dr. Öğr. Üyesi Rabia UÇKUN
Dr. Taner GÜÇLÜTÜRK
Mümin MÜMİN

BİLİM ve DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Agiemın BAUBEC (Bükreş Ü.)
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN (Trakya Ü.)
Prof. Dr. Arif AGO (Emekli)
Prof. Dr. Bilgehan Atsiz GÖKDAĞ (Kırıkkale Ü.)
Prof. Dr. Edina SOLAK (Zenica Ü.)
Prof. Dr. Ekrem ÇAVUŞEVIÇ (Zagreb Ü.)
Prof. Dr. Fadıl HOCA (Makedonya Vizyon Ü.)
Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN (Ege Ü.)
Prof. Dr. Hamdi HASAN(Emekli)
Prof. Dr. Haşım AKİF (Şumnu Ü.)

Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH (Erciyes Ü.)
Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM (Ankara Ü.)
Prof. Dr. İrfan MORİNA (Priştine Ü.)
Prof. Dr. İrina SARAİVANNOVA (Kliment Ohridski Ü.)
Prof. Dr. İsmail CAMBAZOV (Sofya Yüksek İslam Ens.)
Prof. Dr. Lindita Khanari LATİFİ (Tiran Ü.)
Prof. Dr. Mahmut ÇELİK (İştip Gotse Delçev Ü.)
Prof. Dr. Melahat PARS (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Ü.)
Prof. Dr. Mirjana TEODOŠJEVIĆ (Belgrad Ü.)
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH (Erciyes Ü.)
Prof. Dr. Mustafa İSEN
Prof. Dr. Nedret MAHMUT (Köstence Ü.)
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Ü.)
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ (Bal-Tam/Kosova)
Prof. Dr. Oktay AHMED (Üsküp Kiril Metodiy Ü.)
Prof. Dr. Rıdvan CANIM (Trakya Ü.)
Prof. Dr. Salih OKUMUŞ (Priştine Ü.)
Prof. Dr. Sevim PİLİÇKOVA (Emekli)
Prof. Dr. Suzana CANHASI (Priştine Ü.)
Prof. Dr. Tacida HAFIZ (Bal-Tam/Kosova)
Prof. Dr. Yavuz KARTALLOĞLU(Gazi Ü.)
Prof. Dr. Yusuf HAMZAOĞLU (Emekli)
Prof. Dr. Zeynep ZAFER (Ankara Ü.)
Doç. Dr. Aktan AGO (Makedonya Halkbilim Enstitüsü)
Doç. Dr. Bülent BAYRAM (Kırklareli Ü.)
Doç. Dr. Eva CSAKİ (Pazmany Peter Katolik Ü.)
Doç. Dr. Ergin JABLE (Priştine Ü.)
Doç. Dr. İrina DRİGA (Ukrayna Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Liubovi CİMPOEŞ (Hitit Ü.)
Doç. Dr. Meryem SALİM (Şumnu Ü.)
Doç. Dr. Nuran Malta MUHAXHERİ (Priştine Ü.)
Doç. Dr. Özlem Demirel DÖNMEZ (İnönü Ü.)
Doç. Dr. Recai ÖZCAN (Düzce Ü.)
Doç. Dr. Selçuk Kürşad KOCA (Sakarya Ü.)
Doç. Dr. Terane Turan REHİMLİ (Az. Pedogoji Ü.)
Doç. Dr. Tuba Işınso İSEN (TOBB Ü.)
Doç. Dr. Tudora ARNAUT (Kiev Taras Şevçenko Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir HAYBER (Gazi Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet SAÇKESEN (S. Zaim Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Albana TAHİRİ (Tiran Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Harun BEKİR (Plovdiv Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÖZBAY (Gazi Ü.)

Dr. Öğr. Üyesi Melinda BOTALIÇ (Tuzla Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Nazlı Rana GÜREL (Gazi Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Nurcihan GÜNEŞ (Muş Alparslan Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Ozaj SULİMAN (M.Kemal Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Ömer AKSOY (Trakya Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Selma SOL (Trakya Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Sibel BAYRAM (Düzce Ü.)

Dr. Öğr. Üyesi Ünal ŞENEL (Kâtip Çelebi Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Vejdi HASAN (Şumnu Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Zehra KADERLİ (Hacettepe Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Zeki GÜREL (Gazi Ü.)
Öğr. Gör. Cuneys NURESKİ (Trakya Ü.)
Öğr. Gör. Feyyaz SAĞLAM (Dokuz Eylül Ü.)

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Alena ÇATOVIÇ (Sarajevo Ü.)
Prof. Dr. Ridvan CANIM (Trakya Ü.)
Prof. Dr. Vagif SULTANLI (Bakü Devlet Ü.)
Doç. Dr. Hülya Bayrak AKYILDIZ (Anadolu Ü.)
Doç. Dr. Muvaffak DURANLI (Ege Ü.)
Doç. Dr. Pınar DÖNMEZ FEDAKÂR (Ege Ü.)
Doç. Dr. Serdar UĞURLU (Bolu Abant İzzet Baysal Ü.)
Doç. Dr. Tuba Işinsu İSEN DURMUŞ (TOBB ETÜ.)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet SAÇKESEN (S. Zaim Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Bülent HÜNERLİ (Kırklareli Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Bünyamin TAŞ (Aksaray Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Gonca KUZAY DEMİR (İ.Demokrasi Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emre ÇELİK (Cemal Biyediç Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Ömer AKSOY (Trakya Ü.)
Dr. Öğr. Üyesi Rabia UÇKUN (Ege Ü.)



balted

BALKANLARDA TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE STUDIES IN BALKANS
WCCPCEPAPAHKE TPOPKCK KEAON N NTEPATEYP HA BAKAKHAK

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
İSSN No: 2667-6699

BALTED KURUMSAL

Balted, yılda iki kez yayımlanan ve DergiPark sisteminde yer alan ulusal, hakemli bir dergidir.

CORPORATE IDENTITY

Journal of Turkish Language and Literatures Studies in Balkans is a scientific referee journal which is published twice a year and takes part in DergiPark system.

DERGİMİZİN TARANDIĞI İNDEKSLER

Eurasian Scientific Journal Index (ESJI),
Directory of Research Journal Indexing (DRJI),
Türk Eğitim İndeksi (TEİ),
Index Copernicus.

ABSTRACTED AND INDEXED IN FOLLOWING INDEXES:

Eurasian Scientific Journal Index (ESJI),
Directory of Research Journal Indexing (DRJI),
Turkish Education Index (TEİ),
Index Copernicus.

Dergimize gelen tüm yazılar, bilimsel etiğe uygunluk yönünden ön kontrol aşamasında



programıyla denetlenmektedir.

DİZGİ

Gülçin BALAT
Neşe HALILOĞLU

TASHİH ve İNDEKS TAKİBİ

Arş. Gör. Elif ALAKUŞ

HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM

Öğr. Gör. Ceren ÇİL

GÖRSEL TASARIM

Arş. Gör. Ali BALCI

YURT DIŞI HABERLEŞME ÜYELERİ

ABD – Ali Eminov
ARNAVUTLUK – Albana Tahiri
AZERBAJCAN – Terane Turan Rehimli
BOSNA HERSEK – Samir Vildiç
BULGARİSTAN – Harun Bekir
FİNLANDİYA – Okan Dahe
FRANSA - Remy Dor
GÜRCİSTAN - Makvala Kharebava
HOLLANDA - F. De Jong
İNGİLTERE - Arthur Hatto
KIBRIS - Mustafa Yeniasır
KOSOVA – Taner Güçlütürk
MACARİSTAN - István Zimonyi
MAKEDONYA - Yıldız Şare
MOLDOVA – Todur Zanet
GAGAUZYERİ – Güllü Karanfil
ROMANYA - Tahsin Cemil
RUSYA - Dimitry Vasilyev
UKRAYNA – Vasili Kelioglu
YUNANİSTAN – Mümin Mümin

E-YAYIN

<http://dergipark.gov.tr/btdea>
Yayın Tarihi: 31 Temmuz 2019

YAZIŞMA ADRESİ / Correspondence

Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları
Enstitüsü 35100 / Bornova - İZMİR
Tel / telephone: 0553-546-27-77
E-posta: balted2019@gmail.com

balted

BALKANLARDA TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
JOURNAL OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE STUDIES IN BALKANS
ИЗВЕЩАНИЯ ПО ТУРКСКА ЯЗИК И ЛИТЕРАТУРА
STUDIES IN BALKANS
DERSİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
HAKKINDA BİR İNCELEME

Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Journal Of Turkish Language and Literature Studies in Balkans
Cilt 1/Sayı 2/Yaz 2019 - Volume 1/Issue 2/Summer 2019

İÇİNDEKİLER
CONTENTS

İbrahim ÖZKAN

Bulgaristan Kırcaali'den Derlenen Bir Yemen Türküsü
A Yemen Folk Song Compiled in Kardzhali (Kırcaali), Bulgaria
ss/pp: 1-12

•

Sibel BAYRAM

Bosnalı Kadın Şairlerin Gözünden Savaşa Bakmak
Bosnia Women Should Be Warning From The World
ss/pp: 13-22

•

Ozaj SULİMAN

Rumeli'ye Dair Bir Tarih Vesikası: Tulû'î ve Paşa-nâmesi
A Historical Document About Rumeli: Tulû'î And His Pasha-Name
ss/pp: 23-34

•

Terane Turan REHİMLİ

Azerbaycan ve Balkan Türkleri Arasındaki Edebî İlişkiler
Literary Relations of Azerbaijan and Balkan Turks
ss/pp: 35-40

•

Neriman HASAN

Günümüzde Romanya'da Türkçe Ana Dili Eğitimi
Turkish Native Language Education in Romania
ss/pp: 41-50

balted

BALKANLARDA TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
JOURNAL OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE STUDIES IN BALKANS
ИССЛЕДОВАНИЯ ТУРКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ НА БАЛКАНАХ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Journal Of Turkish Language and Literature Studies in Balkans
Cilt 1/Sayı 2/Yaz 2019 - Volume 1/Issue 2/Summer 2019

•
Faruk GEZGİN

“Şar Dağı Ayakdaşları” Kitabı ve Yugoslavya’yı Anlamak
Understanding The Yugoslavia and The Book of Şar Dağı Ayakdaşları
ss/pp: 51-62

•
Gullu KARANFİL

О Некоторых Глагольных Морфемах В Гагаузском Языке
Some Verbial Morpheme in The Gaguzian Language
ss/pp: 63-68

•
Funda BULUT

Kitap Tanıtımı/Book Review

Atıf Akgün-İsmail Alper Kumsar, *Mübadil Türklerin Romanı*
ss/pp: 69-72



Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Journal Of Turkish Language and Literature Studies in Balkans
Cilt 1/Sayı 2/ Yaz 2019 - Volume 1/ Issue 2/ Summer 2019
Editör Mektubu / Letter from the Editor

Saygıdeğer Okuyucu,

Balkanlardaki Türk dili ve edebiyatı araştırmaları alanında akademik bir ihtisas yayını olan dergimizi, ikinci sayısıyla istifadenize sunmaktan büyük memnuniyet duymaktayız.

Geniş bir bölge olan Balkanlarda, Türk dili ve edebiyatına dair bilimsel çalışmaları akademik bir platforma taşımak kuşkusuz emek isteyen bir süreçtir. Bu bağlamda ilk iki sayısı yayımlanan Balted, muhtelif uzmanlık alanlarından oluşan editör kurulu, akademik çalışmaları doğrudan konunun uzmanlarıyla buluşturan değerlendirme sistemi ve Balkan ülkelerinden dergiye erişimini kolaylaştıran internet altyapısı ile süreli Türkoloji çalışmaları alanında ciddi bir boşluğu doldurmaya başlamıştır.

Dergimizin yayın anlayışında benimsediğimiz “katılımcılık” ilkesi gereği Türkiye’de ve Türkiye dışında “Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı” konusunda çalışmaları olan araştırmacıları yayın süreçlerine dahil etmekten memnuniyet duymaktayız. Bu bağlamda derginin, sadece her biri Balkanlarda Türk dili ve edebiyatı araştırmaları alanında uzmanlaşmış olan editör kurulu üyeleri ile değil; Balkanlara akademik ilgi duyan herkesin sahipleneceği bir anlayışla yoluna devam etmesi en temel beklentimizdir.

Dergimizin yayın kurulunda her biri “Balted” ailesinin artık birer ferdi olan editör kurulu üyelerimizden üçünün, ilk sayımız sonrasında yayınlanan bilimsel kitaplarını, Balkan Türkolojisi adına zikretmekten onur duyarız. Dergimizin Balkanlarda Türk halk bilimi editörlerinden Gonca Kuzay Demir’in “Kosova Türklerinin Manileri ve Mani Söyleme Geleneği”; dergimizin Balkanlarda Türk dili (Bulgaristan) editörlerinden Abidin Karasu’nun “Georgi Pulevski’nin Makedonca-Arnavutça-Türkçe Sözlüğü (İnceleme-Metin)” ve dergimizin Balkanlarda Türk dili (Makedonya-Kosova) editörlerinden Alpay İğci’nin “Karadağ Türk Ağzı” başlıklı kitapları birbirinden değerli akademik çalışmalar olarak Türklükbilim camiasına hayırlı olsun. Söz konusu çalışmalar Balted yayın kurulunun yetkinliğini özetlerken, Balkanlarda Türk dili ve edebiyatı alanındaki akademik çalışmaların geleceğine dair de büyük heyecan uyandırmaktadır.

Dergimizin gün geçtikçe zenginleşen gönüllü çalışan kadrosuna teşekkür etmeyi de bir borç biliyoruz. Bu bağlamda derginin kuruluşundan bugüne görsel tasarımıyla ilgilenen Arş. Gör. Ali Balcı’ya, indeks takibini yürüten Arş. Gör. Elif Alakuş’a ve makalelerin dizgilenmesindeki yoğun mesaieleri için doktora öğrencileri Gülçin Balat ve Neşe Haliloğlu’na teşekkür ederiz.

Dergimize Balkanlarda Türkçe Eğitimi alanında başvuran çalışmalar bizi Balkanlarda Türkçe Eğitimi alanında alan editörü arayışına sevk etmiştir. Bu noktada, ilgili alandaki birikimini bizimle paylaşmayı ve “Balkanlarda Türkçe Eğitimi” alan editörlüğümüzü kabul eden Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emre Çelik’e aramıza hoş geldin der ve şükranlarımızı sunarız.

Yeni sayımızın da Türklükbilim alanına katkı sunması temennisiyle...

Editör

Doç. Dr. Ertuğrul KARAKUŞ

Editör

Doç. Dr. Atif AKGÜN

Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Journal Of Turkish Language and Literature Studies in Balkans
Cilt 1/Sayı 2/ Yaz 2019 - Volume 1/ Issue 2/ Summer 2019
ss-pp: 1-12

Bulgaristan Kırcaali'den Derlenen Bir Yemen Türküsü
A Yemen Folk Song Compiled in Kardzhali (Kırcaali), Bulgaria

İbrahim ÖZKAN*

Özet

Yemen, Osmanlı'nın düzenini sağlamakta en çok zorlandıkları bölgelerden biri olmuştur. Yemen isyanları Osmanlı siyasi mirası içinde geriye kalan en olumsuz gelişmelerden biridir. 1870'ten Yemen'in Osmanlı hâkimiyetinden çıkış tarihi olan 1918 yılına kadar geçen kırk sekiz yıllık sürede Yemen'de meydana gelen olaylar, Türk Milleti'nin hafızasında çok derin ve acı izler bırakmıştır. Osmanlı Devletinin sınırları içindeki çeşitli vilayetlerden Yemen'deki isyanları bastırmak için çok sayıda asker gönderildiği için Yemen Türküleri çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Türkülerimizde Yemen; uzaklığın, ayrılığın, hasretin, hastalığın adıdır. Yemen, zihin dünyamızda ölümün diğer bir kodlamasıdır. Bu acının kodlandığı bölgelerden biri de Rumeli'dir. Rumeli'den Yemen'e gidip de dönmeyenler için tıpkı Anadolu'da olduğu gibi ağıtlar söylenmiştir. Yemen, hem Anadolu hem de Rumeli Türkü'nün ortak acısıdır. Ortak acılar türküler aracılığı ile toplumun ortak hafızasına kaydedilir. Yemen'in acısı Bulgaristan Türkleri arasında da yaşanmıştır. Yemen üzerine söylenmiş bu türküyü 2004 yılında Bulgaristan'ın Kırcaali ilçesinde derledik. Bu makalemizde derlediğimiz türkünün metnine ve hikâyesine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yemen, Türkü, Bulgaristan Türkleri, Rumeli, Halk Bilimi.

Abstract

Yemen had been one of the regions where Ottomans had to struggle most in order to maintain order. Revolts in Yemen remain amongst the most adverse events of the Ottoman political legacy. The events that took place in a forty eight year period which lasted from 1870 until Yemen left the Ottoman rule in 1918, left very deep and painful marks in the Turkish Nation's memory. Since a large number of soldiers were collected from various provinces within the borders of the Ottoman Empire and sent to Yemen in order to suppress the revolts there, Yemen folk songs are spread across a wide geography. In our folk songs, the name Yemen stands for absence from home, separation, longing and sickness. Yemen is another coding of death in our world of consciousness. Rumelia is one of the regions where this pain was coded as such. People in Rumeli mourned for those who went to Yemen and could not return home, just as it was done in Anatolia. Yemen, is a grief that is shared by both Anatolian and Rumelian Turks. Shared sorrows are recorded into the collective memory of the society by means of folk songs. Yemen's sorrow was felt by Bulgarian Turks as well. We compiled this folk song on Yemen in 2004, in Kardzhali (Kırcaali) town of Bulgaria. In this article, the text and the story of this folk song will be discussed.

Keywords: Yemen, Folk-song, Bulgarian Turks, Rumeli, Folklore.

* Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, E-posta: iozkan@aku.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9403-2545

1. Yemen Türkülerinin Arka Planı

Türküler iç sesimizdir. Türküler hayatın kendisidir. Doğumumuzda ninni ölümümüzde ağıt olurlar. Türkülerimizde hayata ve insana dair hemen her şey söyleyicisinin dilinden söz ilmeği ile nakış nakış dokunmuştur. Türküler, diğer sözlü edebiyat türlerimiz gibi toplumumuzun arşividir. Türküler kolektif belleğimizdir. *“Türkülerde mertlik, yiğitlik, aşk, heyecan ve gizem vardır. Kıskançlık, şüphe ve endişe vardır. Emek ve çile vardır. Doğa vardır, toprak, su, ateş ve hava vardır. Hak ve haksızlık, doğruluk ve yalan vardır. Mitoloji, edebiyat, tarih, felsefe, gelenek, görenek, hukuk ve töre vardır. Renk ve desen vardır. Güç ve enerji vardır. Canlı ve cansız vardır. Kısacası insan, bizim insanımız, Türk insanı vardır”* (Yakıcı 13).

Türkülerimiz toplumsal gerçekliği inşa ederler. Toplumsal gerçekliğin inşasında aktif rol alan birey ya da bireyler vardır ve bunların hikâyeleri de önemlidir. Çünkü bu hikâyeler insanın sosyal gerçekliğinin gereğidir. *“Zamanı Tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için türemiş.”* Ölmek için doğan insanoğlu; hayatı boyunca aşk, dert, ayrılık, yalnızlık, hastalık, ümit, heyecan gibi duygular arasında geçişler yaşar. Gurbete çıkar, askere gider. Hastalanır, zulme uğrar. Kısaca türkülerin oluşmasında insanın sosyal gerçekliğinin ve sosyo-psikolojik yapısının büyük önemi vardır. İnsanın yaşamış olduğu bu sosyal gerçeklikler, hikâyeler, insanları ve hayatları canlı tutmaya yararlar. Türküler var olan bir hikâyeyi, söyleyicisinin anlam dünyası içerisinde çeşitlendirerek toplumsal belleğe kaydederler. Toplumsal belleğin bir tarafı geçmiş hatırlatırken öbür tarafı da geleceği işaret eder. Bu nedenle toplumsal bellek hem birey hem de toplum için çok önemlidir. *“Bir toplumun kolektif belleği, o toplumun müşterek aidiyet referanslarına sahip oluşunu açıklayan önemli bir unsurdur. Ortak geçmiş referansla var olagelen sosyal olgular yine bu ortak geçmişe dayalı olarak varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda toplumun kültürel hafızası adeta ortak kaderi paylaşma duygusunun kaynaklarından”* (Bilgin 36).

Kültürel hafızamızda ortak kaderi paylaşma duygusunun kaynaklarından birisi de türkülerimizdir. Türküler sosyal gerçekliğimizin toplumsal arşividir. Toplumlar kendileri için önemli gördükleri ve gelecek kuşaklara aktarmak istediklerini belleklerine kaydederler. *“Bellek, kısaca, insanın bilincinde iz bırakan şeyleri saklama ve hatırlama yeteneğidir”* (Bilgin, Kimlik 211). Hatırlamak için belleğinize bir şeyi kaydettiyseniz onu geri çağıracaksınız demektir. Çünkü hatırlamak bellekte olanı geri çağırmaaktır. Biz de türküyü çağırırız. Aslında türküyü çağırma ile hafızaya kaydedilmiş olanı çağırırız. Yemen’i hatırlar Yemen Türküsünü çağırırız. Yemen Türküsünü çağırırız Yemen’i hatırlarız. Toplumsal hafızada olanı hatırlama, o topluluğu oluşturan bireylere kimlik sunar. O toplumu oluşturan bireylerin nereye ve neye ait oldukları sorularına cevap bulmalarında yardımcı olur. Assman (21) bunu; *“Her kültür bağlayıcı yapı olarak adlandırdığımız bir şey oluşturur. Bu yapı, hem sosyal boyutta hem de zaman boyutunda birleştirici ve bağlayıcıdır. Ortak deneyim,2 beklenti ve eylem mekânlarından bir ‘sembolik anlam dünyası’ yaratarak, birleştirici ve bağlayıcı gücüyle güven ve dayanak imkânı sağlayarak insanları birbirine bağlar”* şeklinde açıklamaktadır.

Toplumlar var oldukları sürece acı da sevinç de biriktirmişlerdir. Tarihi süreç içerisinde yaşanan tüm bu olaylar toplum belleğine kodlanır ve toplumun ortak repertuarına kaydedilir. Türk toplumunun acı biriktirdiği coğrafyalardan biri de Yemen’dir. Yemen Türkülerinde dile getirilen duyguları daha iyi anlayabilmemiz için bu türkülerini oluşturan tarihi arka plana bakmak bir zorunluluktur. Tarihi arka plan, bu türkülerini oluşturan bağlamı anlamamıza yardımcı olacaktır ve bu türkülerdeki derin acıyı anlamamızı sağlayacaktır. Türkülerdeki bu derin acının kökleri Yemen’de askerlerin yaşadıklarında ve insanın hikâyesinde saklıdır.

Osmanlı’nın Yemen’le ilk temasları Yavuz Sultan Selim’le birlikte başlamıştır. Yavuz Sultan Selim’in 1517 yılında Mısır’ı fethi üzerine Yemen’de hutbe, Osmanlı padişahı adına okunmaya başlamış ise de, Yemen’in Osmanlı topraklarına katılması Hadım Süleyman Paşa’nın 1538 yılındaki Hint Seferi vesilesiyle Kanuni Sultan Süleyman döneminde olmuştur. Yemen’deki bu ilk Osmanlı hâkimiyeti 1635 tarihine kadar sürmüştür ve bu tarihten itibaren yönetim imamların eline geçmiştir.

Yemen'in ikinci defa Osmanlı idaresine giriş tarihi olan 1849'a kadar olan süre içerisinde, Yemen halkı arasında sürekli iç savaşlar olmuş ve binlerce kişi öldürülmüştür. 1849 yılında Mekke şerif yardımcısı Tefvik Paşa komutasında Mısır ve Hicaz'dan tertip edilen üç bin kadar askerden oluşan bir ordu ile uzun bir aradan sonra Yemen tekrar Osmanlı hâkimiyeti altına alınmıştır. Bununla birlikte Yemen'de sonraki tarihlerde de Osmanlı hâkimiyetine karşı büyük isyanlar çıktı ve asayiş tam olarak hiçbir zaman sağlanamadı (Çakaloğlu Tokat 24-25). Bu isyanların çıkmasında çok çeşitli faktörler rol oynamış olmakla birlikte Zeydî imamlarının etkisi bu faktörlerin başında gelmektedir. Halk üzerinde büyük nüfuzu olan Zeydî imamları, Osmanlı padişahını halife olarak tanımamaktaydılar (Hatipoğlu 40-50). Osmanlı hâkimiyeti döneminde Yemen her zaman problemlili bir bölge olmuştur. Ancak 1870-1918 yılları arasındaki dönem öncekilerden daha farklıdır. Çünkü milletimizin hafızasında derin izler bırakan, ağıtlara, türkülere, destanlara konu olan olaylar bu dönemde yaşanmıştır. Çok sayıda can kaybının olması bunun temel sebebinin teşkil etmiştir. Yemen'in tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra ilk büyük isyan, 1870 yılında çıkmıştır. Bu isyanı bastırmak için Yemen'e ayak basan 22.000 askerden 4.000 kadarı bir daha geri dönmemiştir. 4000 askerden kimisi harplerde, kimisi koleradan, kimisi de iklimin ve sefer zorluklarının tesiriyle şehit düşmüştür. 1870'deki isyandan sonra bölgede 1891, 1898, 1903, 1905 ve 1911 olmak üzere büyük isyanlar görülür. Bu isyanları bastırmak amacıyla bölgeye çok sayıda ilave nizamiye ve redif taburlar gönderilmiştir (Çakaloğlu Mersin 113-116).

Yemen'e intikal hem uzun hem de meşakkatli idi. Ölümler daha bu intikaller sırasında başlıyordu. Yemen'e gönderilecek askerler buldukları yere göre önce karayolu ile liman kentlerine oradan da gemilerle Yemen'in Hudeyde limanına sevk ediliyorlardı. 1905 yılında Tokat taburunun Yemen yolculuğu, Tokat'tan Ankara'ya kadar kara, Ankara'dan İzmir'e kadar tren ve İzmir'den Hudeyde'ye kadar vapur yolculuğu olmak üzere üç aşamada gerçekleşmiştir. Bu arada askerler arasında firarlar da yaşanıyor. Sekiz yüz mevcutla Tokat'tan ayrılan tabur, bu firarlardan dolayı yedi yüz yetmiş üç mevcutla İzmir'e ulaşmıştır. İzmir'den 5 Ağustos 1905 tarihinde yola çıkan tabur, on günlük bir yolculuktan sonra 15 Ağustos tarihinde Yemen'deki Hudeyde limanına ulaşmıştır. Hudeyde'ye indiğinde taburda yedi yüz kırk asker bulunmaktaydı. Taburdaki asker sayısının azalması gemilerdeki yolculuk şartlarının ağırlığını göstermektedir. Taburların gidişi sırasında iki buçuk veya üç tabur bir vapura zor sığarken, dönüşte bir vapurda on dört tabur ve bir Hamidiye alayının bir vapura sığmış olması, taburlardaki askerlerin büyük kısmının Yemen'de şehit düşmesi ve adeta taburlarının içinin boşalması, sadece adının kalması ile açıklanabilir (Çakaloğlu Tokat 24-46).

Gemi yolculuğu sırasında yeterince beslenemeyen askerler zayıflamış ve gücü tükenmiş olarak Yemen'e ulaşıyorlardı. Hudeyde'ye inen askerleri ise daha zorlu şartlar bekliyordu. Çetin arazi şartları, Anadolu ve Rumeli insanının alışık olmadığı rutubetli bir iklim, bu iklime uygun olmayan asker elbiseleri ve kolera, sıtma ve tifo gibi hastalıklar askerlerin kırımına sebep oluyordu. Askerlerin araziye tanımamaları nedeniyle devriyeler sırasında pusuya düşüyorlardı. Bunun dışında kim dost kim düşman belli değildi. Yemen Notları adlı bir hatırat;

"San'a şehrinin büyüklüğü münasebetiyle Cuma günü biçare asker, burayı güvenli bir şehir sanarak sabahleyin takım takım çarşıya, pazara, hamama ve berber dükkânlarına dağıldıklarından San'a ahalisi ve dışarıdan gelen, askerlerin bu perişanlığını tam fırsat sayarak sabah saat 3,5 gibi kanları helal ve malları helal diye şehrin içinde yüksek sesle bağışmalar başlamasıyla birlikte dağılmış olan askeri nerede ve hangi köşede buldularsa üzerlerine hücum ederek doksandan fazla askeri şehit etmişlerdir" ifadeleri askerlerin her an her yerden gelebilecek her türlü saldırıya açık olduklarını göstermektedir. (Tanrikut 43-44).

Yemen üzerine yakılan türkülerin sayıca fazla olması ve toplumsal belleğimizde böyle derinden yer etmesini daha iyi anlayabilmek için 1904-1905 Yemen isyanında San'a kuşatması ve Şehare'de olanlara da bir göz atmakta büyük bir fayda vardır. San'a kuşatmasında kapana kısırılanların trajedisini anlatmaya kelimeler yetmez. İmam Yahya, Türklerin denetiminden muaf bölgelerdeki yiyecek stoklarını toplayarak kendi hedefleri için kıtlıktan yararlanmaya karar verir.

İmam Yahya, Eylül 1904'te, zaten açlık çekmekte olan Sana'yı kuşatmak ve açlıktan kırmak için, kuzeyde yer alan, zapt edilmesi imkânsız kalesi Şehare'den ayrıldı. Kente bir avuç buğdayın bile girmesine izin vermedi. Bütün ailelerde ölüme ilkin küçükler ve yaşlılar teslim olmuştur. Kuşatma uzadıkça ölü sayısı muazzam ölçüde büyüdü. Kentin nüfusunun yarısından fazlası yok olmuştu. Kuşatmaya Türkler ve Yahudiler hazırlıksız yakalanmışlar, Araplar kuşatma başlamadan önce çoğunlukla kenti terk etmiş ve kalanlar da evlerine erzak stoklamışlardı. Yiyecek bir şeyler arayıp bulmak için kasabayı boydan boya hortlaklar gibi dolaşan erkekler, kadınlar, yarı çıplak çocuklar, sıskalar, kadavralar ve düpedüz iskeletler. Bulabildikleri her şeye üşüşüyorlar. Ağaç yapraklarını, bitki köklerini, dikenli kaktüsleri tüketiyorlar (Parfitt 165-166). Kuşatma sırasında şehirden kaçmaya çalışanları birer birer avlayan İmam Yahya kuvvetleri, Sana'yı da açlığa ve ölüme mahkûm etti. Kuşatma sırasında şehirde olan Yüzbaşı Sami Efendi'nin Hasan adlı arkadaşına yazdığı mektupta bu manzarayı şu şekilde anlatıyor: Yüzbaşı Sami, İmam'ın kuvvetlerinin San'a şehrini üç taraftan çevirdiğini telgraf hatlarının kırıldığını ordunun ise bu duruma seyirci kaldığını ifade ettikten sonra devamla; *"Beş on gün sonra dahilden de hububat tedarik edilememeye ve binaenaleyh efrad ve zabitan-ı şahaneye iki, derken bir ve nihayet hiç ekmek verilmemeye başlandı. Bahçelerin yetiştirmiş olduğu patates ve havuç mahsulleri de bitti. Şehirde kuru üzüm kalmadı. Açlıktan ölüm baş gösterdi (asker içinde) hala kumandanın zaman-ı icraatı hulûl etmedi."* mektubun devamı kuşatmanın dehşet veren boyutlarını şu satırlarla anlatıyor:

"Artık yaşama ümidimiz kalmamıştı. Ölüm sayısı günde 250-300'ü bulmuştu. Koca şehir zalim bir ölümün pençesinde çırpınıyordu. Artık yiyecek ester, eşek, köpek kalmamış, semalarımızdan kuş bile uçmamaya, asker insan eti yemeye başlamıştı. Hatta topçu kıışasında vaki olan bir gece muharebesinden kalan bir Arap ertesi günü kaba etleri tamamen sıyrılmış adeta bir iskelet halinde görüldü. Ben bir aralık merkez kumandanı çalışıyordum. Sur duvarları diplerinde buldurduğum el ve ayaklar 13 çocuğun yenmiş olduğuna delalet ediyordu. (Bunlardan ikisi zabıt çocuğu idi). Bir lokma etmek için bir adam öldürüldüğünü gördüğüm gibi bir kadının elinden çocuğu, ciğerparesi kapılırken kurtarma hizmetinde bulundum. Of! Hasan, o vakit belki hiç müteessir olmadığım ahval şimdi yazarken beni ağlatıyor. Bu kadarla iktifa et..." (Tanrıkut 30-32).

Devrin valisi Mehmed Tefvik Bey ise kuşatma sırasındaki durumu ifade ederken; *"Artık yiyecek bir şey kalmadı. Askerler halkın bahçelerindeki ham meyve ağaçlarına saldırıyorlardı. Açlık ve yokluktan ölümler başlamıştı. Asker, subay ve ailelerinden günde 60 kişi ölüyordu. Bir ay evvel 6000 kişi olan asker sayısı ölüm, firar gibi nedenlerle 2000'e düştü. Askerler savaşamayacak durumdaydı. Askerlerin kimi elindeki tüfeği 2 ekmek parasına satıyordu. Tehdit etmemize rağmen bunun önüne geçemiyorduk."* diyordu (Hatipoğlu 62).

Kuşatma sırasında yaşanan bu olaylar bir Yahudi olan Semach tarafından da yazılmıştır. Semach kendi çocuklarını yiyen Müslüman ebeveynlere dair raporların varlığından bahseder. Semach'a göre bu kuşatmada bölgedeki Yahudilerin muhtemelen 6000 kadarı ya da kıtlık öncesi Yahudi nüfusunun yüzde sekseni öldü (Parfitt 166).

Bu kuşatma; halkı, yerli memurların ve askerlerin manevi gücünü gittikçe azaltmıştı ve açlık herkesi takatsiz bırakmıştı. Nihayet teslim karar verilip İmam Yahya'ya bir mükamele heyeti gönderildi. Görüşmeler sonucunda San'a'dan bir şey çıkarmamak ve bütün savaş malzemesi teslim olunmak kaydıyla bir yıllık bir mütareke imzalandı (Hatipoğlu 64)

İmam Yahya'nın Türklere karşı 1905'teki başarısı kısa sürdü. Osmanlı Devleti çok geçmeden San'a'yı yeniden ele geçirdi. 1891 ayaklanmasını başarıyla bastıran Ahmed Fevzi Paşa, Yemen'e geri çağrıldı ve 1905 Eylül'ünde, yeni birliklerin desteğiyle İmam Yahya'yı kentten çıkardı. İmam Yahya ise karargâhı olan Şehare'ye firar etti. Ahmet Fevzi Paşa'nın bu başarısı üzerine Mabeyn'den gelen bir telgrafla Şaki Mahud'un 20 gün içinde yakalanması gerektiği ifade edilmiştir. Aslında Ahmet Fevzi Paşa Şehare'ye yapılacak bir askeri hareketin hangi anlama geldiğini çok iyi biliyordu. Ancak

merkezden “işi kökünden hallet, elindeki kuvvet kafidir”, tarzındaki emirler ve bu emirlerde merkezin ısrarcı olması Fevzi Paşa’yı kuvvetlerini İmam üzerine sevke mecbur etmiştir (Hatiboğlu 65-67).

O döneme ait hatıratlardan birinde Şehare şu şekilde anlatılmaktadır: San’a-Şehare yolu çok sarp dağlardan, derin vadilerden geçen tehlikeli bir yoldur. Arapların Şeharetü’l-emir dedikleri İmam’ın meşhur kalesi dik ve yüksek bir dağın üstündeki platoya kurulmuş Ortaçağın derebeylik şatolarını andıran sağlam yapılı taş binalar kütesidir. Dağın eteğine varıldıktan sonra, buraya virajlı dar bir yoldan döne döne 4-5 saatte çıkılabilir. Öyle bir dağ ki kenarına vardıkten sonra bir bina duvarı gibi her yanından dimdik ve dümdüz 800 metre kadar yükselir. Heybetli bir duruşu ve görünüşü vardır. Hele bu dik dağın eteğine varıncaya kadar geçilen vadiler ve üstünden aşılın dik yamaçlı dereler asi ve şakilere o kadar müsait yerlerdir ki kayalar arasında saklanan üç beş silahlı, bir taburluk kuvveti istediği yerde durdurabilir. Şehare, denizden 3.000 metre kadar yüksek ve düz kenarlı dağın üstündeki düzlüğe kurulmuş olduğu halde etrafı ayrıca bir sur ile çevrilmiş askeri bir merkezdir. İmam’ın askerinin bir kısmı nöbetleşe kapıları bekler. İmam’ın yazılı müsaadesi olmadan Şehare’ye kimse giremez ve oradan kimse çıkamaz (Ehiloğlu 148-149).

Arazi şartlarının böylesine çetin olduğu bu bölgede karargâhı olan İmam Yahya’yı yakalamaya memur edilen ve 40 tabur kadar olduğu söylenen askeri kıtalar, sarp dağlardan, verimsiz çıplak araziden ve hayvanla, 13 saatte geçilebilen Usman vadisinden yürüyerek Şehare çevresine varmıştır. Civara hâkim olan Cebel-i Zeri tepesini askerler tutarak oraya toplar çıkarmışlar ve Şehare’yi bombardıman etmişlerdir (Ehiloğlu 153).

Döneme ait bir hatıratta bu harekât şu sözlerle ifade edilmiştir:

“Fakat ne çare ki bu yollara düşen insanlar denize düşmüş gibidir. Kuvvet ne kadar çok, asker ne kadar fedakâr olursa olsun manevra yapamaz, bulunduğu yerde saplanır kalır. Netice öyle olmuş, kıt’alar vadiyi geçinceye kadar İmam kuvvetleri toplanmış, bilhassa keçilerden üstün maharetle dağa çıkmasını ve saklanmasını bilen silahşör Haşit ve Bekil kabileleri iki taraftan yolları kesmiştir. Hiç umulmayan yerlerden askerın üstüne kayalar yuvarlayarak tepeden yayılım ateşi açılınca askerden pek çok telefât verilmiş ve geri dönmek mecburiyeti hâsıl olmuştur. Usman vadisinde sel yerine kan aktı diye tavsif edilen bu vak’a “Şehare Felaketi” adıyla meşhurdur.” (Ehiloğlu 153-154).

28 Ekim 1905’te başlayıp, 10 Ocak 1906 tarihinde tekrar San’a’ya dönülmesi ile noktalanın Şehare Harekâtı’ndan hiçbir sonuç elde edilememiştir. Ne İmam Yahya ne de onun merkezi Şehare ele geçirilemediği gibi, eşkiya açısından da büyük moral olmuştur. Hepsinden önemlisi de bu harekât sırasında meydana gelen can kaybıdır (Çakaloğlu Trabzon 116-117).

Yemen’de bu isyanlardan sonra Osmanlı Devleti bir takım ıslahatlar yapmaya girişmiş ve yatırım çalışmaları yapmaya başlamıştır. Ancak bölgeye emperyalist güçlerin de daha derinden müdahil olması ile yeni isyanlar da kaçınılmaz olmuştur. 1910 yılına gelindiğinde İmam Yahya ve Asir Emiri İdrisi, aynı anda Osmanlı’ya isyan etti. Seyyid Muhammed el-İdrisî’nin isyanı 1908 senesinin sonlarında başlamıştı. Bu tarihten isyanın silahlı bir çatışmaya dönüşmeye başladığı 1909 senesinin Temmuz ayına kadar Seyyid Muhammed el-İdrisî, kendi askerî gücünü arttırmak, kabileler arasında nüfuzunu yaymak ve ittifaklarını genişleterek yapacak olduğu isyan için gerekli ön hazırlıklarını tamamlamakla uğraşmıştı. O, bir taraftan bu tür hazırlıklarını yaparken öte taraftan da O, bir taraftan Asir halkının zihinlerini karıştırmak ve bir taraftan halkı devletin aleyhine çevirebilmek için bir takım şayiaları ortaya atmaktan da geri durmadı. Mesela; Osmanlı askerlerinin sahillere çıkmaya başlamasıyla, halka ve kabilelere hitaben “... Asîr’i zabt etmek üzere yakınlarda sahillere Osmanlı askerleri kıyafetinde ecnebi askerleri çıkacağından bahsediyor; bu askerlere karşı koymaya ve onlarla savaşmaya hazır bulunmaları için...” halkı galeyana getirmeye çalışıyordu. Seyyid Muhammed el-İdrisî, bu propagandasını yaparken özellikle kalabalık mekânları ve pazar yerlerini tercih ediyordu. Kendi adamları olan münadiler ve propagandistler ise onun en büyük destekçisi konumundaydılar. Yaptığı bu ve buna benzer propagandalar ile halk üzerinde başarılı da oluyordu. İdrisî’nin isyanını

bastırmak isteyen Osmanlı, Mayıs 1911 tarihinde, Hudeyde limanında toplanmış bulunan Osmanlı askerlerini kısım kısım Cizân iskelesine çıkarmaya başlamıştır. Bu 9 taburdan 5 tabur askerin (yaklaşık 3.500 kişi) Cizân iskelesinde toplandığı sırada askerler arasında su sıkıntısı baş göstermiş (Duysak 52-76-129). Bu noktadan sonra Cizan Felaketi toplumsal hafızamızdaki yerini alacaktır. Asker, Subaşı mevkiini ele geçirmek için harekete geçer. Ancak bölge, İdrisî'nin kuvvetleri tarafından aylardan beri tahkim edilmiştir. Bu kuvvetler birbiri arkasına üç sıra halinde müstahkem bir hat teşkil etmişlerdi ve bu hatlarda ortalama 10 bin silahlı urban bulunuyordu. Bunlar Sabya, Ebu Ariş ve Benî Mervân kabilelerine mensuptular. Hatlarda pusuda bekleyen bu asilerin çoğunluğu yeni ateşli silahlarla teçhiz edilmişlerdi. Bir kısmı da balta ve kesici aletlerle mücehhez idiler. Su kuyuların başına yalnız bir iki yüz metre uzaklıkta Seyyid İdrisî'nin bir ordugâhı olduğunu biliyordu. Asilerin asıl mevzii olan hatlar ise daha geride ve gizli bir vaziyette idi. Birinci hat, düşman ordugâhına ileri yürüyüşü başlatmış idi ki pusuya yatmış ve kendisini çok iyi gizlemiş olan asiler cepheden ve yanlardan âni bir saldırıda bulundu. Burada boğaz boğaza ve kıran kırana kanlı çatışmalar yapıldı. Osmanlı askeri haziran sıcağında düşmanla savaşırken bir yandan da susuzlukla mücadele etmekteydi. Çatışma boyunca susuz kalan Osmanlı askerleri, düşman saldırıları karşısında verdikleri zayıf bir o kadarını da susuzluktan vermekteydiler. Bununla birlikte hararetin aşırı derecede yüksekliği nakliyyede kullanılan hayvanları da perişan etmiş ve pek çok hayvanın susuzluktan başlarını yere çarparak can verdikleri görülmüştü (Duysak 129-130).

Ehiloğlu (155-157) ise hatıratında olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Yolda alayın suyu tükeniyor. Cizan’da alaya yetecek su bulunamıyor. Askerler, hatta hayvanlar sıcaktan bunalmış, susuzluktan halsiz düşmüş hepsi ağzını islatacak, kurumuş damağına akıtacak bir yudum su arıyor. Alay, Asan denilen su başına ilerleyip kuyular etrafına üşüşüyor. Daha önce etrafa nöbetçi, gözcü koymak gibi tedbirler ihmal edilmiş olacak ki, bütün alay efradı kuyuların başında toplanırken daha ileride saklandıkları yerlerden askerlerin ne yaptığını gözleyen baştan aşağı silahlı İdrisi kabilelerinin hazırlanmış kuvvetleri, bu haldeki askerlerimize baskın yaparak silahlar ve cenbiyelerle hücum ediyorlar. Askerlerimizin çoğu kurşun ve cenbiye yaraları ile şehit düşüyor. Bir kısmı kaçarak kendini denize atıyor. Bir kısmı kumlarda yaralı kalıyor. Yarılılardan kurtulabilenler bilahare gambota alınıyor ve sonra İstanbul’a kadar nakledilerek Yıldız Hastanesi’nde tedavi ediliyorlar. Bu facia günlerinde tabiatıyla kendi başlarına bakımsız kalan ve susuzluktan bitkin ve çılgın hale düşen alay hayvanlarımızın da başlarını denize sokup ölünceye kadar kafalarını denizden çıkarmayarak intihar ettikleri askerlerimiz ve subaylarımızca görülmüş, heyecanla anlatılmış olan bir vakıadır. Bu olaya “Katırların İntiharı” denilmektedir.”

Yemen’de telgraf memuru olarak çalışan Asaf Tanrıku (55) hatıratında: *“Küçük karakollardan, Hilyos’ta bulunan mevkilere yakın yerlerden telgraf ile bir günlük suyumuz kaldı, yiyeceğimiz kalmadı veya günlük yiyeceğimiz kaldı, suyumuz kalmadı gibi yazılar geliyordu. Böyle telgraflar içimizi sızlatıyordu. Susuz ve yiyeceksiz kalan ve kendilerine bunları gönderme imkânı olmayan bu askerler ölüyorlar veya Arapların eline düşüyorlar ve onların cenbiyeleri altında can veriyorlardı.”* sözleriyle durumun vahametini tanık olmanın acısını da dile getiriyor.

Bu harekâta Osmanlı kuvvetlerinin kaybı asilerin kurşunu, susuzluk ve hastalıktan ölenlerin sayısı birlikte 1.500’ü bulmuştu. Askerlerin cesetleri günlerce savaş meydanında kalmış ve cenazeler kaldırılamamıştır. Cenazelerin kaldırılması ve her bir defin için Cizân ahalisine bir riyal teklif olunmuş; fakat onlar Seyyid İdrisî’den korkularına bu işi kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine Hudeyde’den getirilen ücretli amele ve hamallar vasıtasıyla cesetler toplanarak kuyulara doldurulmuştur (Duysak 131). İtalya’nın Trablus’u işgal etmesi ve ardından Balkanlar’da ortaya çıkması beklenen bir savaş durumu nedeni ile Osmanlı Devleti, İmam Yahya ile 1911’de Da’an Antlaşması’nı imzalamıştır. 1918 yılında Mondros Mütarekesi ile Yemen coğrafyasında Osmanlı hâkimiyeti fiilen sona ermiştir.

1870-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin Yemen'i kontrol etme çabası pek çok açıdan devlete pahalıya mal olmuştur. Bu tarihler arasında Yemen'de ne kadar asker kaybettiğimiz çok kesin olmamakla birlikte yine de bazı rakamlar telaffuz edilmektedir. Yemen'de bir dönem yüzbaşı olarak görevlendirilen Genaral Galip bir beyanında:

“Henüz yüzbaşı rütbesinde idim. Yemen'e yeni memur edilmiştim. Erkân-ı harbiyyeye mülhak olarak çalıştığım için bütün kuvve-i umumiyye cetvelleri elimden geçiyordu. Bu cetvellerde orduya gelen yeni askerlerle istibdal edilen veya malûl kalan askerler arasında geniş ve feci bir boşluk gözümünden kaçmadı. Hiç unutmam 1310 senesi içinde bulunuyorduk. Yemen, o tarihte daimi bir harp mıntıkası idi. Şube Müdürü Erkân-ı Harp binbaşısı Cemil Bey'in müsaadesini alarak cetveller üzerinde tetkikat yaptım. Yemen'e ilk ordu sevkini başlattığı 1287 (1871) yılından 1310 (1894) yılına kadar Süveyş kanalından Şab denizine (Kızıldeniz) girip Hicaz ve Yemen fırkalarına iltihak edenleri veya isyanlar yüzünden kıta halinde seferber edilerek sevk edilenleri, sağ kalıp memleketlerine dönenlerin miktarıyla müvazeneledim. Vardığım netice şu oldu: Aradan geçen 22 yılda Hicaz ve Yemen çöllerinde tam 130.000 Anadolu yavrusu gömülmüştü.” demektedir (Tanrıkut 19-20).

İctihad Mecmuası'nın 139 numaralı ve 30.11.1921 tarihli nüshasının 2941. Sahifesinde, Portsaid İstatistik Dairesi'nden alınan kayda göre Süveyş Kanalı'nın açıldığı 1869 tarihinden sonraki 45 sene zarfında Yemen'e 1.000.000 Anadolu evladı gömülmüştür (Tanrıkut 20).

Erik Jan Zürcher (197) ise sadece; *“1904-1905 ayaklanmasında, Yemen'de bulunan 55.000 Osmanlı askerinden 30.000'i öldürülmüştür. 1910-1911 ayaklanmasında ise, günlük kayıp 30 ile 50 arasındadır. Bu anlamda Yemen'in kanlı ünü tesadüfi değildir”* demektedir.

Yemen'e gönderilen asker Yemen coğrafyasından kaynaklı sorunların yanında hastalıktan da kırıma uğramıştır. 1870 yılı Aralık ayından 1873 yılı Nisan ayına kadar geçen sürede Yemen'e 22.000 asker sevk edilmiş. Bu süre zarfında 4000 asker hayatını kaybetmiş. Bu 4000 askerden 1700'ü ise koleradan ölmüştür (Tanrıkut 20). Yine 1910-1911 isyanında nezle salgını 6'sı doktor, 5'i zabıt, 395 askerin ölümüne yol açmıştır (Duysak 127). Aslında kayıplar askerlerin daha Yemen'e sevki sırasında başlıyordu. Rüştü Paşa Yemen'le ilgili hatıratında askerlerin Yemen'e sevki sırasında yaşanan sıkıntıları, gemilerin yetersizliğini, kumanyaların eksikliğini, su sorununu, hastalıkları, yetersiz beslenmeleri uzun uzun anlatmaktadır (Rüştü Paşa 13-26). Askerlerin Yemen'den ayrılışları da çok büyük sorundur. Yaralı askerlerin sevki ise ya kalımı ya da ölümü bekleme ıstırabına dönüşür. Rüştü Paşa (20) bu durumu şu sözlerle anlatmaktadır:

“Hastanesi olmayan iskelelerde yaralıların beklemesi büsbütün perişanlık oluyor. Künefe'de, Luhaiya, Moha iskelelerinde hastane olmayıp kullanılan yerler adeta birer ölüm yuvasıdır. Bir hasta hastaneye girmez, temiz bir yatakta yatmaz, elbisesini değiştirmez, usulünce yemek yemez ise sonu ölümdür. Yemen'deki ölümlerin çoğu bundan doğmaktadır. İskelelerde vapur beklemekten, hastanesizlikten dolayı ölen ölür, kalanlar vapura girmek bahtiyarlığına nail olur”. Yemen'e gönderilen bazı askerler, bölgenin coğrafi ve iklim şartlarına uygun olarak donatılmamışlar. Rüştü Paşa bu konuyu; “Tihame'de ayakkabı vurmasından açılan yaralardan kangren husule geldiği vakidir. Bir ayakkabı yarası bir neferin telefine sebebiyet verdiği meydanda iken, Hudeyde'ye gelen 4324 yeni efrattan 2641 nefer, kesik kundura ile gönderilmiş idi. Bu kesik kundura ile nefer nasıl askeri harekâta katılacaktır? Bu yüzden ne kadar zayıf verileceği takdir edilmemiştir. Ayakkabı verdik denmesi kâfi midir?”

sözleriyle hem tespitini hem de tepkisini dile getiriyor. Öyle anlaşılıyor ki bu *“kesik kunduralar”* Yemen coğrafyasında askerin kullanabileceği bir ayakkabı değildir. *“Kışlanın önünde redif sesi var / Bakın çantasında acep nesi var / Bir çift kundurası bir de fesi var”* türküsünün dizelerinde dile getirilen ve askerden geriye kalan kundura, bu kunduralar olsa gerek.

Döneme ait hatıratlarda anlatılan bu olaylar, ki bunların dışında kim bilir neler yaşandı, Anadolu ve Rumeli insanının zihinlerine kazınmıştır. Oralara gidip dönebilen insanların anlattıkları,

Anadolu ve Rumeli'deki evlere düşen şehit haberleri, kayıplar, kaybettiklerinin başına gidip bir dua okuyacak mezarlarının bile olmayışı yüreklerde hep bir sızı olmuştur. Bu sızı dilden tele dökülmüş ve günümüze kadar söylenegelelen Yemen Türkülerini ortaya çıkarmıştır.

2. Rumeli'de Yemen Türküleri

1870'ten Yemen'in Osmanlı hâkimiyetinden çıkış tarihi olan 1918 yılına kadar geçen kırk sekiz yıllık sürede Yemen'de meydana gelen olaylar, Türk Milleti'nin hafızasında çok derin ve acı izler bırakmıştır. Dolayısıyla Yemen, toplumsal belleğimizde sadece bir yer adı değildir. Yemen, gidilip de dönülmeyen yer, gidenlerin ardında bıraktığı boynu bükük ana baba, kardeş, eş, yavuklu, yetim; kalanların ise kaybettikleri bir oğul, bir eş, bir kardeş, bir babadır. Yemen; uzaklığın, ayrılığın, hasretin, hastalığın adıdır. Yemen, zihin dünyamızda ölümün diğer bir kodlamasıdır.

Erik Jan Zürcher (196), bir yabancı gözüyle Yemen ve Yemen türkülerini; *"Bu yüzden, türkü sözlerinde hemen hemen daima, askeri harekâtlara katılanların hiçbir dönme şanslarının olmadığı ve uzak çöllerde ölecekleri ifade edilir. Bu duyguları ve uzak, bilinmez bir toprak parçasını imparatorluk içinde tutmak için genç yaşamların ziyan edildiği düşüncesini sembolize eden bir yer vardır: Yemen."* şeklinde değerlendirir. Ayrıca Erik Jan Zürcher (197), Yemen Türkülerini o dönemde Batı'daki cephelerde çıkmış popüler şarkılar ile de karşılaştırır:

"Yemen Türküleri adeta bir tür oluşturur ve özellikle Suriye, Filistin ve Mezopotamya'daki birlikler arasında çok benimsenir. En azından bir düzine Yemen türküsü vardır. (...) Bu türkülerde dile getirilen duyguların pek öyle çarpıcı bir orijinalliği yoktur, ama çok şey anlatırlar. Bunlar kahramanlık ve yurtseverlik türküleri değildir. Yine bu türküler, aynı dönemlerde Batı'daki cephelerde ortaya çıkan "Pack up Your Troubles" (Topla Dertlerini) ya da "Keep Right on to the End of the Road" (Yolun Sonuna Kadar Dayan) türünden popüler şarkılardaki inatçı kararlılığı da anlatmazlar. Bunlarda esas olarak dile getirilen, sıla hasreti, ümitsizlik, kötü kader ve kurban edilme duygusudur. Bu türkülerini söyleyen insanların gözünde silah altına alınma, bir ölüm cezasıdır."

Zürcher'e göre bu türküler; *"Aynı zamanda bir tevekkül atmosferini de canlandırıyorlar. Belki de Osmanlı askeri birliklerinde var olan görece yüksek moralin kökeni, bu kaybedecek hiçbir şeyin olmadığı duygusundadır. Belki de onlara, o kerte üstün düşman güçleri karşısında -özellikle savunma durumunda- bu kadar iyi dövüşme yeteneğini veren budur"* yorumunda bulunur.

Yemen'deki isyanları bastırmak için Rumeli'den de Yemen'e asker sevk edilmiştir. O dönemde İmparatorluğun toprağı olan bugünkü Bulgaristan coğrafyasından da Yemen'e askerler gönderilmiştir. Yemen'le ilgili Anadolu'da yaşanan tüm acıların benzeri bütün Rumeli'de de yaşanmıştır. Burada da yürekleri yanan analar-babalar, eşler, kardeşler, yavuklular duygularını, isyanlarını çaresizliklerini türkülerle dile getirmişlerdir.

Osmanlı Devletinin sınırları içindeki çeşitli vilayetlerden Yemen'e asker gönderildiği için Yemen Türküleri çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Sözlü olarak üretilen bu türkülerimizin bir kısmı unutulsa da aşağı yukarı her coğrafyadan günümüze kadar pek çok Yemen türküsü ulaşmıştır. Salih Turhan ve Abuzer Akbıyık, Yemen Türküleri (6) adlı eserinde, Anadolu ve Rumeli Türk kültür coğrafyasından tespit edebildikleri 59 türküden 35'ini notalı, ezgilerine ulaşamayan 24'ünü ise notasız sade metin olarak yayınlamışlardır. Bu eserde Rumeli coğrafyasına ait ve derleme yerleri; Rumeli-İskeçe (85), Bulgaristan (101), Batı Trakya (171), Bulgaristan-Kırcaali (173), Rumeli (174), Rumeli-Prizren-Prishtine (175) olan türküler mevcuttur. Bu çalışmada yer almayan ancak başka çalışmalardan tespit ettiğimiz ve Rumeli'de söylenen notalı ya da ezgilerine ulaşamayan başka Yemen türkülerini de vardır. Bunlardan birisi yöresi Rumeli, derleyeni ve notaya alanı Aluş Nuş (286) olan Yemen Yemen adlı bir türküdür. Bu çalışmamız sırasında derleme tarihi 2002, THM Repertuar No.4379, derleyeni ve notaya alanı Nihat Kaya, yöresi Rumeli-Kırcaali ve kaynak kişisi Hasan Rodoplu olan "Alı da Verin Püsküllü Çantamı" adlı bir türküye daha rastladık.

²Ulaşabildiğimize göre şu ana kadar kayıtlara Bulgaristan olarak geçmiş üç tane Yemen'i anlatan notaya alınmış türkü bulunmaktadır. Bu üç notaya alınmış türkünün dışında, Hakkı Tezel'in Razgrat Şehri-Anılar (98-99) adlı eserinde Yemen'le ilgili bir türkü metni daha bulunmaktadır. 2004 yılında Bulgaristan'da yaptığımız alan araştırması sırasında makamla söylenmiş ve kayıt altına aldığımız bir türkü metni ve türkü metnine bağlı olarak anlatılan bir anlatma tespit ettik. Derlediğimiz bu metinle birlikte Bulgaristan'da Yemen üzerine söylenmiş türkü sayısı beşe yükselmiştir.

2004 yılında Bulgaristan'da yaptığımız alan araştırması sırasında Kırcaali'ye bağlı Ada Köy (Ostrovets)'de Mestan Mustafa Ahmet (Mestan Adalı) adlı kaynak kişisinden, ezgisiyle söylediği, "Aliverin püsküllü çantamı takayım koluma" adlı bir Yemen türküsü derledik. Kaynak şahsımız, bu türküye bağlı olarak *Yedi Kızlar Camisi* adlı bir anlatmayı da bize aktardı. Kaynak kişinin aktarımı ile anlatma şu şekildedir:

"Şimdi size burada ilginç bir hikâye anlatacağım. Bizim burada Yedi Kızlar Camisi var. Bütün yöre insanı Hıdırellez günü bu camide toplanırız. İsterseniz oraya varıp gelebiliriz. Cami 1380 (?) yıllarında yedi kız tarafından kurulmuş. Efsaneye göre bunlar nişanlıymış. Babaları bedel tutamadıkları için nişanlıları Yemen'e muharebeye gitmiş. Yedi kız da bunlar sağ salim dönsünler diye cami kurmayı düşünüyorlar. Tabii milletin de yardımıyla efsaneye göre bir akşamda camiyi kuruyorlar. Aynı cami duruyor şimdi hatta onların bir ağıtı da var. Bu ağıtı ben, 1966 senesinde Sofya radyosuna yazdım. Benim Sofya radyosunda kırk tane türküm vardır. (...) Bedel, parayla askerliği satın almaktır. Babaları gençlerin bedelini alamayınca onlar da askere gidiyorlar. Kızlar da burada kalıyorlar. Sağ salim gelsinler diye onlara camiyi yapıyorlar. Onların ruhuna camiyi kuruyorlar, hatta biraz önce söylediğimiz gibi o ağıtı düzüyorlar nişanlıları için. Hepsi de nişanlıymış. Nişanlılar, çeyizlerini satıp bedel tutsunlar, askere gitmesinler diye babalarına ricada bulunuyorlar" (Özkan 646-647).

Bu anlatmaya bağlı olarak kaynak kişimizin ezgisiyle okuduğu Yemen'le ilgili türkünün sözleri şu şekildedir:

"Aliverin püsküllü çantamı, takayım koluma
Babam bana bedeller tutmuyor, gideyim yoluma
Babam da bana bedeller tutmuyor, gideyim yoluma

Gel gitme be gelin, eşim gel gitme, böylece yatalım
Al çeyizimi satalım be babam, yâre bedel turalım

Şu karşıda görünen be babam, ot mu yaprak mı?
Benim de yârimi Yemen'e götüren su mu toprak mı?
Benim de yârimi Yemen'e götüren su mu toprak mı?

Sesle ey garip anam sesle, Yemen'i sesle
Yemen'den yolladığım kuru üzümle, kız Emine'yi besle
Yemen'den yolladığım kuru üzümle, kız Emine'yi besle

Çalınsın davullar çalınsın zurnalar, bahçemde çalınsın
Babam da bana bir düğün yapsın, cihanda anılsın
Babam da bana bir düğün yapacak, cihanda anılacak"

² <https://www.repertukul.com/ALI-DA-VERIN-PUSKULLU-CANTAMI-4379>

Kaynak kişi türkünün sonunda; “*Sesim de gitti. Biraz da etkilendim. Nenem aklıma geldi. Bunu söylerken nenem aklıma geldi. Dedemin dedesi gidiyor. Oradan geldikten sonra söylemiş. İşte nesilden nesile böyle geldi. O sağ dönmüş. Çoğu kalmış oralarda. Ondan nenem dedem öğreniyor. Ben de nenemden öğrendim. Nenem şimdi İzmir’de toprakta yatıyor. Amcamla altmış dokuz senesinde İzmir’e gitti. İzmir’de toprakta yatıyor. Çok severdi beni. Çok türküler bilirdi.*” sözleriyle türküyü kimlerden öğrendiğini bu sözlerle ifade etmiştir (Özkan 854-855). Bu türküyü nenesinden öğrendiğini ifade eden kaynak kişi, sonra altmış beş senesinde bunu Sofya radyosuna kaydlatıldığını ve bu türkünün şimdi Sofya radyosu müzik hazinesinde bulunduğunu ısrarla belirtmiştir (Özkan 837-838).

Nihat Kaya’nın yukarıda ayrınıtısını verdiğimiz 2002 yılında derlediği ve notaya aldığı “Alı da Verin Püsküllü Çantamı” adlı türkü ile bizim derlediğimiz türkü aynı derleme bölgesine Kırcaali’ye aittir. Her iki türküde de ortak olan duygu, serzeniş “bedel” konusudur. Kaynak kişisi Hasan Rodoplu olan türkünün sözleri şu şekildedir:

“Alı da verin püsküllü çantamı takayım koluma
Babam da bana bedeller tutmuyor gideyim yoluma

Karşıda görünen a be babam ot mudur yaprak mı
Benim de yârimi Yemen’e götüren su mudur toprak mı

Vursun davullar kaba zurnalar bahçemde çalısın
Babam da bana bir düğün yapsın cihanda anılsın”

Her iki türküdeki “bedel” serzenışı veya isyanı Anadolu’daki pek çok türküde de karşımıza çıkıyor. Bizim derlediğimiz ve yukarıda hikâyesini verdiğimiz anlatmada, nişanlı kızlar, sevdiklerinin askere gitmemesi için çeyizlerini satıp “bedel” tutsun diye babalarından ricada bulunuyorlar. Ancak hem türküden hem de anlatmadan anladığımız göre gençler “bedel” parasını bulamadıkları için ya da bedel verme şartlarını taşımadıkları için askere gitmişlerdir. Toplumun rahatsız eden “bedel” uygulaması ile ilgili olarak Anadolu’da söylenen bir türkünün dizeleri aslında toplumsal gerçekliği tüm çıplaklığı ile göz önüne sermektedir:

“Yemen yolu çukurdandır
Karavanam bakırdandır
Zenginimiz bedel verir
Askerimiz fakirdendir”

Osmanlı’da askerlik sisteminde bedelli askerlik uygulaması Yeniçeri Ocağı’nın ortadan kaldırılmasından sonra gündeme gelmiş bir uygulamadır. Sultan II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla askerlik sistemimizde yeni düzenlemelere gidildi ve askerlik vatan görevi sayıldı. Yapılan düzenlemede bedelli askerlik yöntemi de vardı. Bu uygulamaya göre, bedelli askerlik yapmak isteyenler ya bedel-i nakdi veya bedel-i şahsi yoluyla askerlik yükümlülüğünü yerine getirebiliyordu. Osmanlı Devleti’nde bedelli askerlik yapabilmenin temel şartı servet sahibi olmaktı. Bedelli askerlik yapacakların diğer tüm şartlardan önce geçim kaynaklarını satmadan bedel ödeyecek bir mali kuvvete sahip olmaları gerekiyordu. Bedel-i şahsi olarak ifade edilen uygulama ise kişinin kendi yerine bir başkasını askere göndermesidir (Kara-Çatma 355-377). Bedelli askerliğin zenginler tarafından yapılabiliyor olması toplumda olumsuz duyguların oluşmasına sebep olmuştur. Bedel, parayla askerliği satın almaktır. Bedel ödeyemeyenlerin hele de Yemen gibi gidip de dönülmesi çok da mümkün olmayan yerlerde askerlik yapmaları zaman içerisinde türkülere de serzeniş olarak yansımıştır. Yemen türkülerine baktığımızda bedel uygulamasına toplumun geniş kesimi tarafından tepkiyle karşılandığı görülmektedir.

Yemen'deki isyanları bastırmak için Anadolu'dan ve Rumeli'den pek çok Yemen Türkülerinde sıkça geçen redif taburları da gönderilmiştir. 25 Ekim 1886 askerî düzenlemesine göre, silâhına çağrılan redifler bedel-i nakdî verebilirlerdi. Bunun miktarı 50 Osmanlı altını olarak belirlenmişti (Çakaloğlu Trabzon 100). 1905-1906 yıllarında Trabzon'dan Yemen'e gönderilecek redif taburu hazırlanırken bazı kişiler bedel-i şahsî vermek için Trabzon valiliğine müracaatta bulunurlar. Durum Seraskerlik vasıtasıyla Babiâli'ye ve oradan da Sadarete iletilir. Neticede 19 Nisan 1905 tarihinde gerekli şartları taşıması kaydıyla, bunun uygun olduğuna dair irade çıkar (Çakaloğlu Trabzon 106). 1903 Yemen isyanının bastırılması için sevkine karar verilen acemi ve redif askerlerinden şartları uygun olanlardan bedel-i nakdi alınması yoluna da gidilir. Nitekim 31 Ekim tarihine kadar Adana vilayetinde acemi ve redif askerlerinden toplanan bedel-i nakdinin miktarı 22.000 lirayı bulmuştur (Çakaloğlu Mersin 123). Görüldüğü gibi şartları taşıyan ve belli bir servete sahip olanlar bu uygulamadan faydalanmışlardır. Yemen'e gidenlerin büyük bir kısmı redif askerleri ya da askerliği Yemen'e çıkmış olanlardır. Bu da doğal olarak toplumsal bir tepkiye, türkülerde ise bir isyana dönüşmüştür.

Sonuç

Yemen isyanları Osmanlı siyasi mirasından geriye kalan en olumsuz gelişmelerdir. Romalıların Arabia Felix (Talihli Arabistan) (Tomar 401), Arapların ise el-Yemen es-sa'id (Mutlu Yemen) olarak andıkları ülke Osmanlı'nın düzenini sağlamakta en çok zorlandıkları bölgelerden biri olmuştur. Türk kültür coğrafyasında Yemen, ne Romalıların adlandırdığı gibi Talihli Arabistan'dır ne de Arapların Mutlu Yemen olarak andıkları bir yerdir. Yemen toplumsal belleğimize; gidilip dönülmeyen yer, ölüm, ayrılık, çöl, uzaklık, hastalık, bedel, redif, geride kalan ana baba, eş, yavuklu, çaresizlik, umutsuzluk olarak Anadolu ve Rumeli insanın hafızasına kodlanmıştır. Yemen isyanları sırasında Anadolu'dan olduğu gibi Rumeli'den de bölgeye asker sevkıyatı yapılmıştır. 1911 Yemen isyanının bastırılmasında Üsküp, Gilan, Kalkandelen ve Preşova Taburları da bölgede görev yapan taburlar arasındadır (Çakaloğlu Üsküp 270-298). 1905-1906 yıllarında yardım ve kurtarma amacıyla Suriye'deki 5. Ordu mıntikasından nizamiye ve redif olmak üzere 24 taburun Yemen'e gönderilmesine karar verilir. Hazırlanan bu kuvvetlerin yeterli gelmeyeceği anlaşılınca Rumeli'den 8 taburun daha ilave edilmesi kararlaştırılır (Çakaloğlu Trabzon 102). Görüldüğü gibi Yemen, İmparatorluğun geniş coğrafyasında "Kars'tan Kosova'ya" kadar geride ortak bir acı bırakmıştır.

"Yemen Türküsü ile ona benzer türküler, Anadolu'nun iç romanını yaparlar. Bulgar komitacıları, ceplerinde Abdülaziz Han'a hitap eden istidalarla Balkan dağlarında Türk vatanının birliğine pusu kurarlarken Anadolu kadınları redif, ihtiyat, müstahfaz adlarıyla evlerinden alınan, bir daha memleketlerine dönemeyen erkeklerine ağlıyorlardı. Fakat bizim acılarımız nedense hapsedilmeye mahkûmdur. Onlar, dinlenilmesi sadece tesadüfe bağlı birkaç türküde yaşıyor..." diyen Tanpınar (56), türkülerimizin ruhuna sinmiş olan acıları estetik bir dille ifade etmiştir. Anadolu ve Rumeli insanı için haritada yerini bile bilmediği Yemen, gidenlerin ardından hasretle beklenen yerdir. Yıllar sonra, içinde ayakkabısı, fesi olan bir çanta gelir. İşte o zaman yürekleri yakan acı dile gelmeye başlar. Fert fert yaşanan bu acılar toplumun hafızasına kaydedilir ve artık bu acı, toplumun ortak acısı haline dönüşür ve bu türküler; *"hiç fark edilmeden yutulan bir avuç zehire benzerler"* (Tanpınar 103).

Kaynakça

- 📖 Assman, Jan. Kültürel Bellek. İstanbul: Ayrıntı, 2001.
- Bilgin, Nuri. "Geçmişin Araçsallaştırılması: Tarih ve Kolektif Bellek II." Toplumsal Tarih, Sayı 174 (2008): 34-40.
- 📖 Bilgin, Nuri. Kimlik İnşası. Ankara: Aşina Kitaplar, 2007.
- 📖 Cengiz, Çakaloğlu. "Yemen İsyanı ve Tokat Redif Taburu (1905-1906)". Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. 4(1) (2009): 24-46.

- 📖 Çakaloğlu, Cengiz. “Yemen İsyanı ve Trabzon Redif Taburu”. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 9 (1) (2007): 99-122.
- 📖 Çakaloğlu, Cengiz. “1903 Yemen İsyanının Bastırılmasında Mersin Redif Taburu.” Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi. Cilt: III / Sayı:8 (2016):113-135.
- 📖 Çakaloğlu, Cengiz. “1911 Yemen İsyanının Bastırılmasında Üsküp, Gilan, Kalkandelen ve Preşova Taburları”. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu II. C.1 (2010):270-298.
- 📖 Duysak, Cabir. Osmanlı Belgelerine Göre Asir Bölgesinde Seyyid İdrisi İsyanı ve Sonuçları (1908-1918). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2005.
- 📖 Ehioloğlu, Zeki. Yemende Türkler. İstanbul: Kardeş Matbaası, 1952.
- 📖 Hatipoğlu, Turgut. Yemen’in Osmanlı’dan Ayrılışı (Kopuşu). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2004.
- 📖 Kara, Hidayet, ve Çatma, Bahattin. “ Osmanlı Devleti’nin Askere Alma Kanunlarında Bedelli Askerlik” The Journal of Academic Social Science Studies. Number: 64, Winter III (2017): 355-371.
- 📖 Nuş, Aluş. Rumeli Türküleri Güfte ve Besteleriyle. İstanbul: Say, 1996.
- 📖 Parfitt, Tudor. “Yirminci Yüzyıl Yemen’inde Yahudi Azınlık Deneyimi”. Ortadoğu’da Azınlıklar Ed.Kirsten E. Schulze, Martin Stokes, Colm Campbell (Çev.Kenan Kalyon), Totem: İstanbul, 2006. ss.163-197.
- 📖 Rüştü Paşa. Ah O Yemen’dir. (Yay. Hz. Faruk Yılmaz). Ankara: Berikan, 2004.
- 📖 Özkan, İbrahim. Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerine Bir Araştırma. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir, 2008.
- 📖 Tanpınar, Ahmet Hamdi. Beş Şehir. Ankara: MEGSB, 1988.
- 📖 Tanrıkut, Asaf. Yemen Notları. Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 1965.
- 📖 Tezel. Hakkı. Razgrat Şehri-Anılar. Ankara: Sincan Matbaası, 2001.
- 📖 Tomar, Cengiz. “II.Tarih”. TDV İslam Ansiklopedisi. 43. Cilt, 2013.
- 📖 Turhan, Salih, ve Akbıyık Abuzer. Yemen Türküleri. Ankara: Kültür Ajans, 2010.
- 📖 Yakıcı, Ali. Halk Şiirinde Türkü. Ankara: Akçağ, 2007.
- 📖 Zürcher, Erik Jan. Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908-1928. Çev. Ergun Aydınoglu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2005.
- 📖 http://www.turkuler.com/nota/ezgi_alida_verin_puskullu_cantami.html (Erişim Tarihi: 26.06.19 Erişim Saati: 01.10).

Balkan/Balkanlaşma/Balkanizm

Avrupa'nın bir parçası olan Balkan yarımadası, tarih boyunca aslında Avrupa'nın ötekisi olmuştur. Avrupa hiçbir zaman Balkan coğrafyasını tam olarak kabul etmemiştir. Ancak "Balkanlar ya da Balkanlaşma" aslında daha çok parçalanmışlık, bölünmüşlüğü ifade eder. "Alman diline 'Balkanisierung' olarak giren ve "büyük siyasal ve ekonomik birimlerin parçalanması" olarak tanımlanan kavram, tarihsel bağlamı içinde ele alındığında büyük devletlerin rekabeti sonucunda birbirleriyle savaşan Balkan devletlerinin durumunu ve Osmanlı Devletinin ardından bölgede hüküm süren anarşiyi ifade etmekteydi." (Arısoy, 2013:83) Dolayısıyla "Balkanlaşma" (Balkanizasyon) Balkan yarımadasındaki devletlerin parçalanıp küçülmesi ve ayrışmasıyla eşdeğer kullanılmıştır. "Fransız ansiklopedisi Büyük Larousse'un aşağı yukarı aynı dönemde yayınlanan baskısında ise, "aynı idari ve siyasal yapı içinde yer alan coğrafi bir bütünlüğün parçalanma süreci" olarak tanımlanır." (Arısoy, 2013:83-84) Balkanlaşma aynı zamanda geri kalmışlığın, ilkeliliğin de bir ifadesidir.

Balkanlardaki karışıklık, Balkan savaşlarında gün yüzüne çıktı. I. ve II. Balkan savaşları, uluslararası barış için Carnegie Vakfı tarafından bir inceleme başlatılmasına yol açtı. Vakıf, savaşın nedenlerini araştırmak için bir komisyon kurar ve 1914 yılında raporunu yayımlar. "Baron Estournelle de Constant birinci ve ikinci Balkan savaşlarını birbirinden ayırdı. İlki savunmaya yönelik bir bağımsızlık savaşıydı, şiddete karşı yüce başkaldırı ve genelde güçsüzün güçlüye karşı ayaklanmasıydı... İşte bundan dolayı uygar dünyada alkışlandı ve destek oldu. İkincisi hem yenenin hem de yenilenin maddi ve manevi açıdan yenik düştüğü fırsatçı bir savaştı." (Todorova, 2003:18) Her iki savaş da çok fazla kaybin verilmesine sebep olur.

1960'larda ABD büyükelçiliği görevini yürütmüş olan George Kennan, Balkanlardaki savaşsal durumun nedenini tarih öncesi köklere bağlar ve bunun tarih öncesinden Balkanlara miras kalan genetik bir durum olduğunu savunur. "Karşı karşıya kaldığımız acı gerçek şu: Eski çağlardaki gelişmelerin yalnızca Türk egemenliği dönemindeki değil, ondan önceki gelişmelerin sonucu, Avrupa kıtasının güneydoğusuna, Avrupalı olmayan ve bugüne dek Avrupalı olmama niteliğini büyük ölçüde koruyan bir medeniyetin hâkim olmasıdır" (Akt. Todorova, 2003:22)

Kennan, Balkanları ilerlemeye kapalı yeniliğe, değişime karşı direnen geri kalmış bir bölge olarak görmektedir. Bu algı sonraki zamanlarda da devam edip Balkanlar, hiçbir zaman tam olarak Avrupa'nın bir parçası olarak görülmez. Avrupa ile Asya arasında bir köprü vazifesini gören, tam anlamıyla uygarlaşmamış, gelişmemiş, Doğu olmamakla birlikte Batı toplumunda da yer alamayan bir bölgedir. Balkanlarda bulunan Romenler dahi kendilerinin Balkanlı olarak anılmalarından rahatsızlık duyarlar. Birinci Dünya savaşını anlatan John Reed, "Bir Romen'i kızdırmak isterseniz ülkesinin bir Balkan devleti olduğunu söyleyin. Yeter. Balkan! diye haykırır ve 'Balkan! Romanya, bir Balkan devleti değildir. Bizi yarı-vahşi Yunanlılarla, Slavlarla nasıl karıştırırsınız! Biz Latin'iz.'" der. (Todorova, 2003:102) Kötü bir imaja sahip olan Balkanlar, "trajedi, kaynayan kazan, dehşet" gibi tanımlamalarla anılan bir bölge iken son zamanlarda daha çok "Güneydoğu Avrupa" şeklinde adlandırılarak bu olumsuz algı ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Karışıklığın eksik olmadığı bu topraklarda doğal olarak savaş her dönem kaçınılmaz olmuştur. Savaş beraberinde sosyal, ekonomik ve siyasal değişimi meydana getiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Savaş Olgusu ve İnsan

İnsanlık tarihini oluşturan en önemli olgulardan biri savaştır. İnsanoğlunun yeryüzüne ayak basmasından bugüne kadar geçen sürece bakıldığında dünyaya yön veren bütün önemli olayların savaşların tarihleriyle paralellik gösterdiği göze çapmaktadır. En geniş anlamlarıyla savaş; "1. Devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silahlı mücadele, harp, cenk, cidal. 2. Uğraşma, kavga, mücadele, 3. Bir şeyi ortadan kaldırmak, yok etmek amacıyla girişilen mücadele." (TDK Türkçe Sözlük)

Kuşkusuz bütün savaşların siyasi, ekonomik, dinî birçok sebepleri olmuştur. Fakat denilebilir ki savaşların doğmasındaki en büyük sebep devletlerin çıkarlarının ters düşmüş olmasıyla birlikte ortaya çıkan anlaşmazlık durumudur. Kapitalizmin boyut değiştirerek gelişmeye, ilerlemeye devam ettiği günümüzde de devletlerin ulus ötesi çıkarları bu durumu örnekler niteliktedir. Karşı konulamayan bu gerçeklik karşısında birçok filozof ise savaşların haklılığı veya doğruluğu noktasında farklı görüşler ortaya koymaya çalışmıştır. Graham'a göre; *"Savaş 'iyidir', 'kötüdür', 'kötü olsa da haklı biçimleri vardır'. Bunlar militarizm, pasifizm ve haklı savaş görüşlerine tekabül ederler."* (Demirbaş,2017:889) Militarizm grubunda olup savaşı iyi bulan düşünürlerin yanında, pasifizm grubunda değerlendiren ve savaşı kötü bulan düşünürler de bulunmaktadır. Bununla birlikte savaşın kötü olduğunu kabul edip gerekli durumlarda olması gerektiğini savunan düşünürler de bulunmaktadır. Hegel, savaşı bazı durumlarda devletler için olağan bir durum olarak görür.

"Hegel'in Hukuk Felsefesinin Prensipleri'nin 334. paragrafında belirttiği gibi 'devletler arasındaki anlaşmazlıklar... özel iradeleri bir anlaşma zemini bulamadığı takdirde, ancak savaşla giderilebilir.' Diğer yandan tarihin 'geçmişin devletleriyle geleceğinkiler arasında durmadan yapılan bir savaştan ibaret' olduğunu belirtir. Demek ki, Hegel savaşı devletler arası anlaşmazlıkların çözümü için olağan bir araç gibi görmektedir ve bu anlamda görüşleri realist kurama çok yakındır." (Yalvaç, 2009:27)

Devletler arasında her zaman sorunların olacağını bu sorunların da düşman yaratacağını ifade eder. Erasmus ise savaşı reddetmiş, pasifist grupta yer almıştır. Erasmus, *"Bir insan terazinin bir kefesine savaşın yararlarını, öbür kefesineyse zararlarını koyup tarttığında adaletsiz bir barışın adil bir savaştan çok daha iyi olacağını görecektir"* (Demirbaş, 2017:901) Erasmus "Savaşa Karşı" adlı eserinde savaşa karşı görüşlerini belirtir. Savaşın insana ızdırap verdiğini, mahvettiğini ifade eder.

Savaş, Kadın ve Şiir

Her şeyden önce ekonominin ve güvenlik duygusunun bu derece önemli olduğu bir dünyada bütün değişen boyutlarına rağmen savaşların devam ettiği ve edeceği kaçınılmaz bir gerçekliktir. Fakat her ne kadar "haklı savaş" felsefesinde, savaşları meşrulaştıran gerekçeler ortaya konulmaya çalışılsa da teorilerin pratikte yeterli gelmediği ve çoğu zaman savaş hukukuna uyulmadığını söylemek mümkündür. Uluslararası insan haklarının gözardı edildiği bu durumlarda silahlı unsurların yanında sivillerin; özellikle de kadın ve çocukların maruz kaldığı olumsuz durumlar savaşın yıkıcılığındaki en önemli göstergelerdendir. Kadın toplumun devamını sağlayan, toplumu etkileyen ve ondan etkilenen bir varlıktır. Toplumsal yapının temel parçasıdır. Kadın bazen özne bazen de nesne konumundadır. Öznellik ya da nesnellik toplumsal değişime ve gelişime, durumlara bağlı olmuştur.

Kadın ile erkek arasındaki biyolojik farklılık eşitsizlik anlamına gelmemekle beraber ataerkil zihniyet bu durumu kadına karşı kullanmakta ve kadının statüsü ikincil durumda kalmaktadır. Cinsiyet biyolojik olarak erkek ve kadın olması anlamına gelirken toplumsal cinsiyet toplumun kadın ve erkeğe yüklediği anlamları içerir. Yüklenen anlamlar ise daha çok birbirini dışlama üzerinde kuruludur. *"Erkeğin akli, uygarlığı ve kültürü temsil ettiği ve bu nedenle tartışmasız daha üstün olduğu varsayılırken; kadının bedeni, duyguları ve doğayı temsil ettiği öne sürülür. Böylece kadın bedene, maddeye, doğaya indirgenmiş, onunla birlikte de doğanın kendisi ve insanın soyu üretme yetisi küçümsenmiş olur."*(Berktaş, 2004:3) Dünyanın yönetiminde, gidişatında ikinci plana itilen kadın, erkeğin ürettiği politikaların da kurbanı olmaktadır.

Tarihte adı sürekli savaşlarda anılan Balkan yarımadasında uzun yıllar Tito'nun hâkimiyetinde Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti uzun yıllar güçlü bir devlet olarak varlığını sürdürür. 1980 yılında Tito'nun ölümünden sonra "Dönüşümlü devlet başkanlığı" sistemi uygulanarak her millet, birer yıl cumhurbaşkanlığı görevini yapar. Ancak bu sürede etnik çatışmalar su yüzüne çıkmaya başlar

ve 1991 yılında Hırvatistan ve Slovenya bağımsızlıklarını ilan ederler. Slovenya ve Hırvatistan'dan sonra Kosova, Vojvodina, Sancak bölgeleri de bağımsızlıklarını ilan etmek isterler. 192 yılında Bosna'nın da bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Bosna savaşı başlar. Bosna savaşı Boşnak Müslümanlar için bir trajedi yaratır. Mary Edith Durham Balkan savaşları için:

"Savaş sona ermişti. Başından sonuna dek kendime şunu söyledim. 'Savaş öyle ahlak dışı, öyle aşağılayıcı, günahlarını bağışlatacak unsurlardan öylesine yoksun ki Batı Avrupa'da bir savaş yaşanması olanaksızdır' Bu acımasız deneyim sırasında kendimi bununla avutturdum. Savaş, insan soyunun en aptal yanlarını ortaya çıkarır, iğrenç, hayvani gaddarlık kendine erdem süsü verir. Balkan Slavlarına ve onların bozulmuş Hıristiyanlığına gelince, bana öyle geliyor ki bütün uygarlık ayağa kalkıp onları daha çok vahşetten alıkoymalı" (Todorova, 2003:22)

Hayattan ilham alan hatta 19. yüzyıla kadar bir taklit (mimesis) olarak görülen sanat, insanoğlunun en trajik durumu olan savaşı da konu etmiştir. Şiirlerde de savaşın yıkıcılığı, trajedisi ele alınır. Savaşı yakından tanıyan Bosnalı kadın şairlerin şiirlerinde de savaş damıtılmıştır. Kadın şairlerin mısralarına bakıldığında acı, kaybolmuşluk, çaresizlik ve çaresizliğin getirmiş olduğu umutsuzluk hallerinin sinmiş olduğu görülür. Eller, gözler en zayıf, en umutsuz hâlin temsilcileri olurlar.

Bosnalı Kadın Şairlerin Şiirlerinde Savaşın Görünümü

Naše Snove Ne Čitajte U Sanjaricama

Pored ostalog
U snovima Sarajlija
Voće je naprosto voće
U snovima Sarajki
Mrkva je samo mrkva
U snovima djece
Ubice su zaista ubice
Za tumačenje naših snova

Ne tražite sanjarice
Između sna i jave

Kod nas nema granice
Mi smo super stvarni
I super nadrealni
Mi smo estetski pravac
Koji se ispisuje
Krhotinama tijela
Od ponekog našeg mrtvog
Leša uopšte nema
Artiljerijski usitnjen
Odletio je pravo u nebo
Samokrik

BiseraAlikadić

Rüyalarımızı Rüya Kitaplarında Okumayın

Her şeye rağmen,
Saraybosnalıların (erkeklerin)
rüyalarında,
Meyve sadece meyvedir.
Saraybosnalıların (kadınların)
rüyalarında,
Havuç sadece havuçtur.

Çocukların rüyasında,
Katiller sadece katillerdir.
Bizim rüyalarımız için
Rüya kitapları aramayın.
Rüya ve gerçeklik arasında
Sınır yok.

Biz gerçeğiz	Ağır silahlarla parçalanmış,
Ve gerçeküstüyüz.	Direk semaya uçtu
Biz sanatın ekolüyüz,	Sadece çığlık.
Beden parçalarıyla yazılan.	
Kimi öldürülenlerimizden	
Beden yok.	

1939 yılında Bosna-Hersek'te Podhum'da doğan Bisera Alkadiç Çağdaş Boşnak Edebiyatının önemli kadın şair ve yazarlarından. *Naše Snove Ne Čitajte U Sanjaricama* adlı şiirinde savaş ve savaşın bıraktıklarını konu edinir. Saraybosna'daki savaşı „biz“ diliyle ifade eden şair, gerçek ve rüya arasında sınır olmadığını belirtir. Saraybosnalılar, hayatlarında yaşadıkları her durumu, rüyalarında da bir kez daha yaşarlar. Çocukların rüyalarında sadece „ubice“ (katiller) vardır. Çocuk saflığı masumluğu temsil ederken katil suçu canılığı temsil eder. İkisi aynı karededir. Çünkü var olan savaş, çocuğun dünyasına katili sokmuştur.

Türk Dil Kurumu'na göre rüya “gerçekleşmesi imkânsız durum, hâl”dir. “*Freud’a (1899/1996) göre rüyalar gizil istek ve güdülerin bilinçdışı süreçte kabul edilebilir açık içeriklere dönüştürülmesiyle enerji boşalımı sağlar ve telafi edici işlev taşır. Jung, Freud’un telafi edici görüşüne karşı çıkarak rüyaların sadece telafi edici işlev taşımadığını, aynı zamanda uyanık yaşantılardaki psikolojik hali tamamlayıcı işlevi olduğunu da savunur.*”(Güven,2015:17) Bireyin içinde bulunduğu toplum ve günlük yaşamı, gördüğü rüyalar üzerinde etkili olmaktadır. Yaşanılan sorunlar başa çıkılmayan durumlar, bireyin rüyalarına yansır.

“*Soykırımında en az bir yakınını kaybetmiş mülteciler ile karmaşık yas rüya temalarının araştırıldığı bir çalışmada travma anı (şahit olunan ya da anlatılan), kaybedilen yakınların ziyareti ve kaybedilen yakınlarla ait nostaljik anı temalarının ortak rüya temaları olduğundan söz edilmektedir. Karmaşık yas rüya temalarının incelendiği bir başka çalışmaya göre ise özellikle aile üyesi kayıplarından sonra gelişen karmaşık yas geliştiren bireylerin normal gruba göre daha çok ailesel ve daha az sosyal etkileşim temalı rüyalar görmekte oldukları.*”(Güven,2015:19)

Şiirde, bize rüyalarımızı anlamak için rüya tabiri kitaplarına gerek yok derken “Ne tražitesanjarice” yaşanılanlar, insanların rüyalarında bir kez daha yaşanılmaktadır. Her şey gerçektir, hayali bir hiçbir şey yoktur. Gerçeğiz hatta gerçeküstüyüz (Mi smosuperstvarni, I supernadrealni) O kadar gerçek ki, savaşta bombalanan bedenler artık gerçek olmaktan çıkmıştır. Çünkü geriye bedenleri dahi kalmamıştır. Bedenlerinin parçaları vardır. Şiir, çığlık “krik” kelimesiyle bitirilmiştir. Sadece çığlık kelimesinin kullanılması ise çaresizliğin göstergesidir. Bireyin bedeninden, hayatından, yaşanılanlardan geriye sadece çığlık kalmıştır. Şahit olanların çığıdır.

Nježnost Nad Zgarištem

Tako si mala
U mojoj glavi,
Pred mojim očima,
Kao kućica zaptice.
Grlim te srušenu,
Grlim svoj prošli život
U tebi,

Lijep i snažan poput

Mladoga moreplovca

BiseraAlikadić

Harabenin Başında Şefkât

Çok küçüksün

Kafamda.

Gözlerimin önünde

Kuş yuvası gibi.

Yıkılmış halinle sarılıyorum sana

İçinde geçmiş olan hayatımı.

Güzel ve güçlü

Genç denizci gibi.

“Bachelard, “Mekânın Poetikası” isimli eserinde ev, yuva, kabuk kavramlarından yola çıkarak en ilkel imgelemlerle mekânı açıklamaya çalışır. Kaplumbağanın, istiridyenin, çekirdek içinin kabuğu, kuşun yuvası, insanoğlunun kendisi için yaptığı evi ve inşa ettiği çevresi yaşamı mümkün kılan mekânlardır.” (Özdemir, 2006:3) Bireyin içinde yaşadığı mekân hem bireyin kendini var ettiği hem de toplumsal önemi olan sembolleri, anlamları içeren fiziksel çevredir. BiseraAlikadić'a ait olan diğer bir şiir *NježnostNadZgarištem*(Harabelerin Başında Şefkat) şiirinde mekân ve insan arasında ilişki kurulmuştur. “Harabelerin Başında Şefkat” başlığını taşıyan şiirde savaşta harabeye dönmüş evinin başında kahramanın hissettikleri, tasvir edilmiştir. “Zgarište” ateşte yanmış anlamlarına gelir. Savaşta düşman her yeri, her şeyi yakmıştır. Ateşe verilmiş ve harabeye dönen evinin başında kadın bulunduğu zaman ile geçmiş zaman arasında gidip gelmektedir. “Ev” kavramı sadece maddi anlamlarla açıklanamaz. Çünkü insanlar yaşadıkları mekânla zaman içerisinde bütünleşirler. Hatıraları, o evde yaşadıkları, onun benliğini oluşturur. Ev, bireyin yaşamını kapsayan geçmişini saklayandır. Mekânla, nesnelere ve insan arasında zamanla güçlü bir bağ oluşmuştur. *“Mekân, insanın insanla, insanın nesneyle ve nesnenin nesneyle olan aralıklarının, uzaklıklarının ve ilişkilerinin üç boyutlu bir anlatımıdır.”* (Erdönmez, Akı, 2005:69) Öyle ki, insanoğlu bunları kaybetmemek için zaman zaman çatışmaya girmiştir. Savaşların, kavgaların bir nedeni de budur. Kaybetmemek için canını feda etmeyi göze aldığı olur. Bağlayıcı özellikler olup birey mekânla duygusal bağ kurar.

Şiirdeki kişi, harabeye dönmüş ve gözlerinin önünde yanıp küçücük bir kuş yuvası haline dönmüş evinden geri kalanlara sarılmaktadır. Ancak bu sarıldıkları aslında geçmiş hayatıdır. Gençliğine gitmekte hatıralarını canlandırmaktadır. Aynı zamanda şaşkınlık içerisinde. Tüm hayatı küçücük bir harabeye sıkışmıştır. Kahraman, gördükleri karşısında tezatlıklar yaşamaktadır. Geçmiş-şimdi, gerçek-hayal dünyası arasında kalmıştır. Acı ve hüznün bir aradadır. Yanan eviyle birlikte kocaman hayatı küçülmüş, yok olmuştur. “Grlim te srušenu, Grlimsvojprošliživot” mısralarında harabeye dönmüş evine sarılırken aslında geçmiş hayatına sarılmaktadır.

Ruka, April, Maj 1992

Ruka nije htjela

Da piše.

Ponašala se kao

Uvrijeđeno pseto.

Savijala se,
Uz tijelo pripijala se.
Ruka dobronamjerna šapa
Da li nije shvatala
Ili nije htjela da ostavi trag
O onome što mozak, oko i uho
Počinjalo je da shvata.
Ruka veličanstvena,
Šapa moći i nemoći
Što i u sljepoći
Vidsvoj ima

Bisera Alikadić

El, Nisan, Mayıs 1992

El yazmak istemedi,
Kızmış köpek gibi
Bükülmüş,
Vücuda yapışmış,
El, iyi niyetli pati
Anlamıyormuymuş
Ya da işaret bırakmak istememiş.
Beynin, gözün ve kulağın anlamaya
Başladığı şeyi.
Muhteşem el,
Güç ve zayıflık patisi,
Körlüğün içinde
Görme yeteneği var.

Bisera Alikadić'e ait olan *Ruka* adlı şiir, 1992-1995 yılları arasındaki Bosna savaşını anlatmaktadır. Kadın şair, kendisini kızgın bir köpeğe benzetmektedir. Köpek kızgındır ancak çaresizdir. El, gördüklerini yazmak istememektedir. Aslında *el* muhteşem bir organdır. Öyle ki; karanlıktaki şeyleri dahi görme yeteneği vardır. İnsanın elleri sayesinde de görebildiğini ifade etmektedir. Buradaki el kişileştirilmiş ve ona ruh verilmiştir. El, her şeyi görmüştür ve sonraki zamanda hatırlanacak hiçbir şeyi kaleme almak istememektedir. Çünkü savaştan geriye hiçbir hatıranın kalmaması gerekir.

Kadın şair, tezatlıklar içerisinde. El, hem çok güçlü hem de çok zayıftır. Güçlüdür; çünkü insanoğlu hayatındaki çoğu şeyi onun sayesinde yapmaktadır. Zayıftır; çünkü savaşı durduramamıştır. Güçlü el şimdi zayıf, çaresiz, bükülmüş vücudun görünmez bir parçası olmuştur. Görünmek istememektedir. Elin vücuda yapışıp kalması aslında kadın şairin, gördükleri manzara karşısında sadece durup kalması ve hiçbirşey yapamamasını ifade eder. Aslında şiir yazan, sanat yapan yaratıcılık

gücü olan bu eller, bu sefer hiçbir şey yazmak istemiyordur. Şairin en önemli silahı olan yazmayı şair gerçekleştirmek istemiyordur.

Izbjeglice

U zamjenu za stan
zimi dobiju po dvije deke.
umjesto lične katre
izbjeglički karton u kom stoji
da mogu koristiti uspinjaču,
uz redovnu ovjeru.
nemaju adrese, tek
komad zemlje
na kome u tom trenutku stoje.

Sarajevo, novembar 1992. Nermina Omerbegović

Göçmenler

Ev karşılığı iki battaniye alırlar,
Kimlik yerine.
Sadece teleferik kullanabileceğine dair,
Bir göçmen kimlik verirler,
Zamanında onaylı.
Adresleri yok,
Sadece o anda üzerinde durdukları
Bir toprak parçası.
Sarajevo, Kasım 1992

1964 yılında doğan Nermina Omerbegović, şair ve gazetecidir. Bosna Federal Haber BIH- FENE Ajansında çalıştı. Oslobođenj gazetesinin kültür köşesinde şiir ve edebiyat kritiği yaptı. Şair, "Izbjeglice" (Göçmenler) adlı şiirinde şair Bosna'daki savaştan dolayı Saraybosna'yı terk etmek zorunda kalan Boşnakları konu almıştır. Göçmen, kendi ülkesinden ayrılarak başka ülkeye giden kimse demektir. Balkanlar, savaşın eksik olmadığı bir bölge olmuş sürekli göç dalgaları yaşanmıştır. Geçmişteki Bosna-Hersek'te 1913 yılında basılan "Muallim" adlı gazetede de göç konusu işlenmiş ve dergide yayımlanan "Göç" adlı bir şiirde anlatılmıştır. Görüldüğü gibi aradan yüzyıl geçmiş olmasına rağmen yine Balkanlarda bir savaş ve yine göçün anlatıldığı şiirler yazılmıştır. Bunlardan en son göç dalgası ise 1992 yılındaki Bosna savaşı sırasında yaşanmıştır. Binlerce insan topraklarını, evini terk etmiş, başka bir ülkeye sığınmak zorunda kalmıştır. Şiirde göçmenlerin evi barkı yoktur sadece iki battaniyesi vardır. Sahip olduğu kimliği de diğer insanların sahip olduğu haklara sahip değildir. Kimliklerin de sürekli onaylanması gerekir. Her yere seyahat hakları da yoktur. Hayatı kısıtlı ve sınırlı yaşamaktadır. Aslında kimliksizdirler. "Nemaju adrese, tek komadzemlje" sahip oldukları tek şey "komadzemlje" bir parça kara toprak ve bir bataniyedir. Üzerinde durdukları kara parçası aynı zamanda sahip oldukları şeylerin azlığının da sembolüdür. İsimsiz ve görünmezlerdir.

Moja Soba

Ćilim – vuna sto posto: ručni rad.
Poklon od komšinice.
Našla je nanjemu
(vrativši se s odmora u Baškoj Vodi)
umrlog muza.

Vitrina od punog drveta: rezbarena.
U kući naših prijatelja,
Jedirio nju
(davnog ratnog jutra)
Geleri nisu dokrajčili.
Krevet presvucen plišem: talijanski dizajn.
Nanjemu se,
(od umora i bolesti)
Ubio nedavno mamin brat.
Na krevetuja. Mirna. Dišem. **AdisaBasić**

Odam

Kilim - yüzdeyüz yün: el yapımı.
Komşunun hediyesi.
Üzerinde tatilden döndüğünde ölü kocasını buldu.
Vitrin ahşaptan, işlemeli.
Arkadaşımızın evinde bir tek onu
Bombalar mahvetmemişler.
Yatak kumaşla kaplamalı: İtalyan dizaynı.
Annemin kardeşi hastalık ve yorgunluk yüzünden
Üzerinde öldürmüş kendini.
Ben yataktayım.
Sakin,
Nefes alıyorum.

Adisa Basić'in „Moja Soba“ adlı şiirinde, kadın kahraman küçük dar bir mekân olan odasını anlatırken anlatımın arka yüzünde savaşın geriye bıraktıklarını görürüz. Kilimin tasviriyle başlayan şiirde nesnelere, insanlar ve savaş arasında bağlantı kurulmuş. Eşyaların özellikleriyle savaşın sonuçları biraradadır. Önce eşyanın özelliğini anlatmakta odasında ise aynı eşyanın neye tanıklık ettiğini söylemektedir. Kilim yünlü bir kilimdir. Ancak daha da önemlisi arkadaşının eşinin savaşta bombalanma sonucu üzerinde öldüğü bir kilimdir. İşlemeli ahşap bir vitrin vardır. Ancak bu vitrin odada savaşa karşı dayanmış ayakta kalmış tek eşyadır. Şair, vitrinden sonra odadaki yatağa geçer. Yatak, İtalyan kumaştan ve işlemelidir. Ancak bu yatak ölüm yatağıdır. Kahramanının dayısının

savaşa dayanamayıp intihar ettiği hayatını sonlandırdığı yataktır. Şiirde sadece bombaların yok ettiği hayatları konu etmemiştir Aynı zamanda savaş sırasında yaşama umudunu kaybetmiş hayatlarından vazgeçmiş intihar etmiş insanları da konu edinerek savaşın başka bir yüzünü de anlatmaktadır. İntihar, bireyin amaçlı ve bilinçli olarak kendisine zarar vermesidir.

“Durkheim, 1897'de intiharı tümüyle toplumsal bir olgu olarak ele almıştı. Toplumsal yapıdaki olumlu ya da olumsuz değişiklikler, intihar oranlarının artmasına, toplumsal bütünleşme durumları ise azalmasına neden olmaktadır. İntihar oranlarının ve biçimlerinin toplumdan topluma değişmesi, hatta aynı toplumun değişik kesimlerinde saptanan yöntem ve sayı farklılıkları, toplumsal olguların intiharları etkilediğini gösterir.” (Ekici ve diğ. 2001:205)

İntihar teşebbüsünde bulunan birey, umutsuzluk içerisindedir. *“Ringel intihar eden bireylerde özel bir klinik tablonun varlığını savunmuştur. “Presuidal Sendrom” diye isimlendirdiği bu tablo bireysel yetersizlik, umutsuzluk, olumsuz yargılar ve kişilerarası ilişkilerde çekilme halini içerir. Ölüm düşüncesi giderek yoğunlaşarak intihar planları eyleme dönüştürülür. Schneidman’a göre; intiharların maksadında bir çözüm arayışı vardır. Ana hedef şuurluluğun geçici olarak ortadan kaldırılmasıdır. Bu durumlarda, emosyonel olarak umutsuzluk ve yardımsızlık hâli bulunmaktadır.”* (Harmancı, 2015:2) Tanık olduğu intiharı anlattıktan sonra aynı yatakta sakın yatan kahraman halen nefes aldığını vurgulayarak henüz yaşadığını belirtmektedir. Aynı zamanda içinde bulunduğu zıtlığı ölüm ve yaşam arasındaki sınırın ince olduğunu da vurgulamaktadır.

Sonuç

İlkçağlarda kabileler arasında var olan çatışma, savaş devletlerin kurulmasıyla ordularla savaş hâli devam etmiştir. Savaşların nedenleri farklı olsa da temelde kazanmak üzerine kuruludur. Yüzyıllar boyunca savaşın eksik olmadığı Balkan topraklarında 1992 yılında yaşanan Bosna savaşı pek çok trajedinin yaşanmasına sebep olmuştur. Savaşı yaşayan insanlar travmalar yaşamış uzun süre savaşın olumsuz etkilerinden kurtulamamışlardır.

Sanatçılar, zaman zaman savaştaki zaferleri zaman zamanda savaşın trajedilerini eserlerine konu etmişlerdir. Bosnalı kadın şairler, şiirlerinde insanların yaşadığı umutsuzluğu, çaresizliği işlemişlerdir. Bisera Alikadić, Adisa Basić, Nermina Omerbegović, şiirlerinde savaş sonrası insanların evsizliğini, geçmişlerinden kopuşlarını, vatanından uzak kalışlarını, yabancı topraklarda yeni hayata başlamak zorunda kalışlarını dile getirirler.

Kaynakça

- 📖 Arısoy, İbrahim Alper, “Balkan Paradoksu: Bir Parçalanma ve Bütünleşme Alanı Olarak Güneydoğu Avrupa”, Avrasya Etüdü, 43/(2013):79-104.
- 📖 Berktaş, Fatmagül, “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”, Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sivil Toplum Konferans Yazıları No:7,2004.
- 📖 Demirbaş, Çağrı Emin, “Haklı Savaş Öğretisinin Fikri Temelleri Üzerine Bir İnceleme”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 31, 2017, Sayı:4 895-921
- 📖 Todorova Maria, Balkanları Tahayyül Etmek, İletişim Yayınları, 2015.
- 📖 Vešović, Marko. Da je barem devedesettreća (decenija i pobosanskohercegovačkogpjesništva).Sarajevo; Dobra knjiga, 2009.
- 📖 Yalvaç, Faruk, “Hegel, Dünya Tarihi ve Özgürlük Mücadelesi Olarak Uluslararası İlişkiler”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 6, Sayı 21 (Bahar 2009):3-37.

Rumeli'ye Dair Bir Tarih Vesikası: Tulû'î ve Paşa-Nâmesi
A Historical Document About Rumeli: Tulû'î and His Pasha-Name

Ozaj SULİMAN*

Özet

Türk-İslam edebiyatı alanında yapılan araştırmalar, kültürel ve edebî mirasımızın önemli bir kısmını oluşturur. Bu edebiyatı layıkıyla tanımak için, içinde yaşadıkları toplumun izlerini bizlere ulaştıran şairleri anlamak gerekir. Bundan mütevellit Türk-İslam edebiyatı döneminde kaleme alınmış eserlerin gün yüzüne çıkarılması, edebiyatımız bakımından önem arz etmektedir. 17. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine girdiği bir yüzyıldır. Bu yüzyıldaki siyasi, içtimai ve ekonomik durgunluklar edebî gelişmeleri etkilememiş hatta bu yüzyıl Türk-İslam edebiyatının olgunluk dönemi olarak kaynaklara geçmiştir. Bu makaleye konu olan Tulû'î de Türk-İslam edebiyatının çok sayıda şair yetiştirdiği 17. yüzyıl şairlerindedir. Şairin hayatı hakkında tezkirelerde herhangi bir bilgi bulunmadığından, hayatı hakkında verdiğimiz bilgiler eseri *Paşa-nâme*'den hareketle yaptığımız çıkarımlardır. Şairin eserinden hareketle 17. yüzyılda İstanbul'da saraya yakın yaşadığı anlaşılmaktadır, fakat doğum ve ölüm tarihlerine dair bir ibare yoktur. Bu makalede, tezkirelerde adı geçmeyen fakat şairlerinden hareketle 16. yüzyılın ikinci yarısıyla 17. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilen Tulû'î'nin hayatı, eserleri ve sanatı hakkında bilgi verilecek ve özelde şairin *Paşa-nâme* isimli mesnevisi ana hatlarıyla tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rumeli, Tarih, Tulû'î, Paşa-nâme.

Abstract

The researches of Turkish-Islamic literature area constitute an important part of our cultural and literary heritage. In order to know this literature properly, it is necessary to understand the poets who convey the traces of the society in which they lived. The revealing of the Works which written during the Turkish-Islamic literature is important for our literature. The 17th century was a stagnation period for the Ottoman Empire. The literary developments were not affected by the political, social and economic recessions in this century and even this century was mentioned as the maturity period for Turkish-Islamic literature. Tulû'î is one of the 17th century poets in which Turkish-Islamic literature has raised numerous poets. Because there is no information about the life of the poet in the tezkires, the information which we gave about his life has been taken from the works of Pasha-nâme. The poet's work shows that he lived in Istanbul in the 17th century close to the palace, but there is no sing of the date of birth and death. In this article will be given an information about the life, works and art of Tulû'î which is estimated to have lived in the second half of the 16th century and the first half of the 17th century. But the information did not mention in the tezkires. There will be given poet's mesnevi named Paşa-nâme as well.

Keywords: Rumeli, History, Tulû'î, Pasha-nâme.

* Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları ABD.
E-posta: ozajsuleyman@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-6615-9346

Giriş

Rumeli, Osmanlı'nın Balkan yarımadasına verdiği coğrafi bir isimdir ve bu bölgeyi içine alan eyalet olarak da bilinir.¹ Bu bölge Osmanlı Devleti'nin 14. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar hüküm sürdüğü önemli bir coğrafyadır. Osmanlı, Balkanlarda beş asrı aşan, geçmişte örneği olmayan, uzun bir hâkimiyet kurmuştur. Bu hâkimiyet süresince Osmanlı başarılı siyaseti ile bir pax-ottomana (Osmanlı barışı) tesis edilmiştir. Hüküm sürdüğü bu coğrafyada varlığını devam ettirmek, siyasî, ekonomik ve kültürel birliği sağlamak amacıyla büyük gayret sarf etmiştir. Bu bölgede yaşanan her durum devletin farklı tepkiler göstererek daha da güçlenmesini sağlamıştır. Fakat kaçınılmaz son Osmanlı Devleti'ni de yakalamış ve tarih sahnesinden almıştır.

Rumeli'de yaşanan tarihî hadiseler öncelikle tarih biliminin konusunu oluşturur. Fakat tarih ile sıkı bir bağ içinde olan edebiyat sanatı yaşanan hadiseleri kendisine konu olarak almaktan çekinmemiş ve en büyük kaynak olarak tarihi kullanmıştır. Tarihî hadiseler tarihî metinlerde ilmî bir gerçeklikle olduğu gibi anlatılmaya çalışılırken, edebî metinlerde ise sanatçının bakış açısı ile ve zihin süzgecinden geçirilerek anlatılır. Tarih ve edebiyat birbirine en yakın iki sosyal alandır. Tarih edebiyata konu bakımından kaynaklık etmiş, edebiyat da tarihî hadiselerin bilinmesi ve anlaşılması için tarih bilimine kaynaklık etmiştir.

Tarihî hadiseler Osmanlı devleti döneminde vakanüvislerin yazdığı belgelerde tarafsız bir şekilde anlatılmıştır. Şairlerin eserlerine konu teşkil eden tarihî hadiseler ise öznel bir gerçeklikle ve duygu ve heyecan ağırlıklı sanatsal bir üslupla anlatılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilerleyen yüzyıllarında tarihî ve edebî metinler hem nitelik hem de nicelik bakımından gelişme göstermiştir. Bunun arka planında tarihi, ilmi ve kültürel şartların olgunlaşması yatmaktadır.

15. yüzyıldan itibaren gelişme gösteren tarihî hadiseleri konu edinen türlerden biri de gazavat-nâmelerdir. Gazavat-nâmeler din ve devlet uğruna yapılan savaşları anlatan metinlerdir. Gaza savaş anlamına gelmektedir. Arap edebiyatında gaza ve gazilerin kahramanlıkları megazi olarak isimlendirilmiştir. Türk edebiyatında gazavat-nâme, savaşları veya orduların zaferlerini anlatan eserlere verilen umumi isim olmuştur. Osmanlı döneminde ise Hıristiyanlarla yapılan savaşları anlatan manzumelere gazavat-nâme denmiştir. Gazavat-nâmeler zamanın ilerlemesi ile *zafer-nâme*, *fetih-nâme*, *sefer-nâme* ve *paşa-nâme* gibi kollara ayrılmıştır.²

Makalenin konusu olan eser, 17. yüzyılda kaleme alınan bir *Paşa-nâme*'dir. Şair Tulû'î tarafından telif edilen eser, IV. Murad'ın vezirlerinden Kenan Paşa'nın Rumeli ve Karadeniz coğrafyasında yaptığı mücadeleleri anlatır.

Konu hakkında bilimsel iki çalışma mevcuttur.³ 17. yüzyıldan günümüze ulaşan iki minyatürlü gazavat-nâme örneğinin biri çalışmamıza konu teşkil eden Tulû'î'nin *Paşa-nâme*'si, diğeri ise Kelâmî ve Muhyî mahlaslı şairlerin mensur olarak kaleme aldıkları Vekâyi-i Ali Paşa isimli eserdir.⁴

Çalışmamızda eserin müellifi Tulû'î'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliğinden bahsedilecek, Tulû'î'nin eserlerinden *Paşa-nâme*'nin tanıtımı yapıp özellikle Rumeli coğrafyasında yaşanan hadiseler anlatılacaktır. Eserin büyük bölümü Rumeli coğrafyasında yaşanan olaylara ayrılmış, devletin yaşadığı problemler ve bu problemlere uygulanan çözümler anlatılmıştır.

¹ Halil İnalıcık, "Rumeli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları), 35: 232.

² Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Türler ve Tarzlar*, 3. Baskı (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2007), 87.

³ Mücahit Kaçar, "IV. Murâd Dönemine Ait Manzum ve Minyatürlü Bir Gazâ-nâme: Tulû'î'nin *Paşanâme* İsimli Eseri", *Türkiyat Mecmuası*, 21(Bahar, 2011): 267-280; Tülün Değirmenci, "Sözleri Dinlensin, Tasviri İzlensin: Tulû'î'nin *Paşanâme*'si ve 17. Yüzyıldan Eşkiya Hikâyeleri" *Kebikeç* (33 2012): 127-147.

⁴ Mücahid Kaçar "IV. Murat Dönemine Ait Manzum ve Minyatürlü Bir Gazâ-nâme: Tulû'î'nin Paşa-nâme İsimli eseri", 268; Selçuk Seçkin "17. Yüzyılın Önemli Minyatürlü Yazması Vekayi-i 'Ali Paşa", (OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi, 2007), 95-122.

I. Tulû'î'nin Hayatı

Paşa-nâme'nin müellifi Tulû'î'nin hayatı hakkındaki bilgileri eserlerinden öğreniyoruz. Şairin hayatı hakkında şuaara tezkirelerinde ve yazma eser kütüphanelerinde herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Fakat yaptığımız taramalarda şairle aynı mahlası kullanan Kalkandelenli İbrahim Tulû'î'nin hayatı hakkında şuaara tezkirelerinde özet bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilere göre Kalkandelenli İbrahim Tulû'î bugün Makedonya sınırları içerisinde bulunan Kalkandelen (Tetovo) şehrinde yaşamış daha sonra kadı olarak Arnavutluk'a tayin edilmiş ve burada suda boğularak vefat etmiştir.⁵ *Paşa-nâme*'nin müellifi olan Tulû'î ise İstanbul'da saray çevresinde hayat sürmüş, dönemin Padişah'ı IV. Murad ve dönemin vezirlerinden Kenan Paşa ile görüşmüştür. *Paşa-nâme*'den alınan aşağıdaki beyitlerde Tulû'î'ye IV. Murad'ın hil'at giydirdiği ve Tulû'î'nin dönemin vezirlerinden Kenan Paşa ile görüştüğü, eserini yazma hususunda Kenan Paşa'dan telkin aldığı görülmektedir.

Tulû'î'nin Sultan IV. Murad'a kaside sunması neticesinde hil'at giydiği ve başka bir şaire nasip olmayan iltifata mazhar olduğunu gösteren beyitler şunlardır:

- (86) Medhinde didim Hazret-i Hünkaâr'a kasaâid
Tahtında veli(i) gördüm anın nice fevâid
- (87) İhsaân ile lutf eyledi bir hil'at-i faâhir
Bir şaâire olmadı bu ihşaân-ı nevaâdir
- (88) El-minnetü lillâh ki olup maâdih-i hünkâr
Evsâf-ı cemîlinde olup nâzım-ı dür-bâr
- (89) Eş'âr-ı revân-bahş ile kıldım nice inşaâ
Eltâf-ı şehenşaâhi(i) beni eyledi ihyaâ

Tulû'î'nin Kenan Paşa ile görüştüğüne, Kenan Paşa'nın eseri yazma hususunda Tulû'î'yi teşvik ettiğine ve verilen emir üzerine esere *Paşa-nâme* adını vermesine dair beyitler şunlardır:

- (117) Bu sözleri gûş eylicez Hazret-i Paşa
[...] didi nazm ile eyle bunu inşa
- (118) Ben dahî o gün destime aldım [...] hâme
[...] ile safha-i âlemde bu nâme

Yukarıda vermiş olduğumuz örnek beyitlerde de görüldüğü üzere Şair Tulû'î'nin XVII. yüzyılda IV. Murad döneminde yaşadığı anlaşılmaktadır.

⁵ Kalkandelenli İbrahim Tulû'î hk. bilgi için bkz. Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-şu'arâ*: İnceleme-Metin, (haz. Filiz Kılıç), (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010), II: 652; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şu'arâ*, (haz. İbrahim Kutluk), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 2: 585-86; Riyâzî, *Riyâzu's-şu'arâ*, (Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 314), 89a; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, (İstanbul: 1311), 4: 3017; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, (haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Hamdi Savaş, Havva Kurt), (İstanbul, Sebil Yayınları, 1996), 3: 288; Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî, Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, Bizim (haz. Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatçı), (Ankara: Büro Yayınları, 2001) 2: 593; Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (İstanbul: Meral Yayınları, 1972), 2: 413- 419.

II. Tulû'î'nin Eserleri

Tespit edebildiğimiz kadarı ile Tulû'î'nin üç adet eseri bulunmaktadır.

1. Paşa-name:

Makalemizin esasını teşkil eden eser, İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe yazmaları bölümünde "Sloane 3584" numara ile kayıtlıdır. Araştırmalarımız esnasında eserin başka bir nüshasına rastlanmamıştır. Eser H. 1040/M. 1630 tarihinde istinsah edilmiştir.⁶ 2179⁷ beyitten oluşan eser nestalik hatla kaleme alınmış, her sayfa 15 satır olarak istif edilmiş ve 79 varak ile telif edilmiştir. Eserde ayrıca 5 adet minyatür bulunmaktadır. Eser aruz ölçüsünün hezec bahrinin "me'ûlü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fa'ülün" kalıbı ile yazılmıştır.

Eser IV. Murad'ın vezirlerinden Kenan Paşa'nın Rumeli ve Karadeniz'de devlet düzenini bozan, halka zulmeden eşkıya ile yaptığı mücadeleleri konu edinir.

Paşa-name'nin ilk ve son beyitleri şunlardır:

(1) Hamd idelüm Allâh'a ki âgâz-ı sühandır
Hamd eylemek ehl-i sühana resm-i kühendir

(2179) Dâyim ola devletle sa'âdetle mükerrem
Düşmenleri makhûr ola ahabbı müsellem

2. Rahşiyye:

Tulû'î'nin *Rahşiyye* isimli diğer eseri İstanbul Köprülü Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümünde 362/35 numara ve "Kasâid-i Nef'î ve Tulû'î ve Âlî" adı ile kayıtlıdır.⁸

Tulû'î'nin *Rahşiyyesi* 96b-99b varakları arasındaki sayfaların kenarlarına yazılmıştır. Tulû'î'ye ait olan *Rahşiyye* "Kaside-i Tulû'î Der-Vasfı Esbân-ı Şah-ı Cihan Sultan Murad Han" başlığını taşımaktadır. Bu eser adından da anlaşıldığı gibi IV. Murad'ın atlarını methetmek için kaleme alınmıştır.⁹ Kaside 138 beyitten oluşmaktadır. Aruz ölçüsünün "fâ'ilâtun / fâ'ilâtun / fâ'ilâtun / fâ'ilun" kalıbı ile telif edilmiştir.

Rahşiyye'nin ilk ve son beyitleri şunlardır:

(1) Gel ey kilik-i güher-pâş-ı cevâhir-îsâr
Dürr-i medh-i şehen-şâhı döküp eyle nisâr

(138) Germ ü serd ile felek eylemesün âzürde
'İyd-ı nev-rûz ola eyyâm-ı zemistânı hezâr¹⁰

3. Pesendîde-name:

Tulû'î'nin bir diğer eseri olan *Pesendîde-nâme* Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde "Renaudot / Saint Germain-des-pres, 611" numara ile kayıtlıdır. Eser IV. Murad'ın Bağdat seferi hakkında kaleme alınmıştır. H. 1048 / M. 1638 yılında telif edilen eser H. 1050/M. 1648 tarihinde istinsah edilmiştir. 16 varaktan oluşan eserde nestalik hat kullanılmıştır.¹¹

⁶ http://yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=91987

⁷ Eser hakkında bir makale kaleme alan Mücahit Kaçar eserin 2090 beyitten oluştuğunu belirtmektedir ancak dikkatli incelendiğinde eserin 2179 beyit olduğu görülmektedir.

⁸ http://yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=125373

⁹ Eser tarafımızdan "17. Yüzyıl Şairlerinden Tulû'î ve Rahşiyye'si" adıyla makale olarak yayınlanmıştır.

¹⁰ Süleymaniye Kütüphanesi, (Hacı Ahmed Paşa Bölümü, Demirbaş No: 00362-030)

¹¹ http://yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=109328

IV. Murad'ın Bağdat seferini anlatan bu eser 89 beyit olup kaside nazım şekli ile kaleme alınmıştır. Aruz ölçüsünün "fâ'ilâtun / fâ'ilâtun / fâ'ilâtun / fâ'ilun" kalıbı ile yazılan kaside uzun Arapça ve Farsça terkiplerle örülüdür. Manayı zorlayan alışılmamış bağdaştırmalarla Sebki Hindî üslubuyla kaleme alınan kaside çarpıcı ve ilginç bir anlatıma sahiptir. Bağdat seferini bir şairin gözünden izlemek isteyen araştırmacılar için belgesel mahiyette önemli bir kaynaktır. Eser hakkında bir makale yayınlanmıştır.¹²

Pesendîde-naâme'nin ilk ve son beyitleri şunlardır:

- (1) Müjde kim sâhib-kırân-ı şark u garb u ins ü cân
Gâlib-i düşmen olup a'dâya virdi kesr-i şân
- (89) Hak Te'âlâ devlet ü ömrin firâvân eyleye
Bed-sikâl-i câhı olsun hâr u zâr u nâ-tüvân¹³

III. Tulû'î'nin Edebî Kişiliği

Paşa-nâme'nin müellifi olan Tulû'î'nin edebî kişiliğini eserleri Paşa-nâme, *Rahşiyye* ve *Pesendîde-nâme*'den öğreniyoruz. Bu eserlerinden hareketle şairin divan şiiri üslubuna hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Şair Tulû'î özellikle mesnevî ve kaside nazım şeklinde yazdığı eserleriyle bu türdeki şiirleriyle dikkat çekmektedir.

Şairin edebî kişiliği hakkında yapılan değerlendirmeler arasında, Şair kendisini methiye türünde usta olarak görmektedir. Bunu *Paşa-nâmedeki* bazı beyitlerde dile getirmiştir. Konuyla ilgili beyitler aşağıda verilmiştir:

- (84) Hem mâdih-i dîvân-ı hümayûn-ı cihân-bân
Hem dâ'i-i hayl-i vüzerâ-yı izâm-şân
- (85) Ya'nî ki cihân-dîde Tulû'î-i suhan-ver
Hurşîd-i ma'ânî araz u nâzım-ı cevher

Şair Tulû'î'nin eserleri incelendiğinde, Arapça ve Farsçaya vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. Tulû'î'nin eserlerinde pek çok Arapça ve Farsça kelime kullanılmıştır. Tulû'î'nin *Paşa-nâme* isimli eserinde Arapça ve Farsça kelimeleri yoğun olarak kullanması, yaşamış olduğu 17. yüzyılın etkili akımlarından biri olan Sebki Hindî¹⁴'den etkilendiğini göstermektedir.

Aşağıda "Sebeb-i Telif-i Kitâb" bölümünden alınan beyitler Sebki Hindî akımından etkilendiğini göstermektedir:

- (83) Gavvâs-ı bihâr-ı sühan-ı bâdire-perdâz
Meddâh-ı şehensâh-ı cihân nüsha-i i'câz
- (84) Hem mâdih-i dîvân-ı hümayûn-ı cihân-bân
Hem dâ'i-i hayl-i vüzerâ-yı izâm-şân
- (85) Ya'nî ki cihân-dîde Tulû'î-i suhan-ver

¹² IV. Murad'ın Bağdat seferi hakkında yazılmış Bir Kaside: "Tulû'î'nin *Pesendîde-nâmesi*", Özer Şenödeyici, Halil Sercan Koşık, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/1 (Haziran 2014), 133-150.

¹³ Şenödeyici, Koşık, "Tulû'î'nin *Pesendîde-nâmesi*", 133-150.

¹⁴ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 9. Baskı (İstanbul: ty, L&M, Yayıncılık), 406.

Hurşîd-i ma'ânî araz u nâzım-ı cevher

- (86) Medhinde didim Hazret-i Hünkâr'a kasâ'id
Tahtında velî gördüm anın nice fevâ'id

Şairin tasavvuf kültürüne vakıf olduğu, mutasavvıflara muhabbeti olduğu, *Paşa-nâme* isimli eserinde verdiği örneklerinden anlaşılmaktadır. Şair, Kenan Paşa'nın Rumeli isyanlarını bastırmak için yola çıktığında Gelibolulu Yazıcızâde Mehmet Efendi'yi¹⁵ ve Ahmed-i Bîcan Hazretleri'nin¹⁶ makamlarını ziyaret ettiğini belirtir:

- (407) Cem eyledi gâret-zede-i şeh'r ü kurâyı
İn'âm ile şâd eyledi kalb-i fukarâyı
- (408) Andan Yazıcızâde'ye züvvâr ile vardı
Ol hâke sürüp rûyını îsâr ile vardı
- (409) Kurbân u nüzûr ile varup itdi ziyâret
Rûhundan anın istedi imdâd u inâyet
- (410) Sultân-ı cihân pâdişeh-i rûy-ı zemîne
Envâ-ı du'â itdi o gün 'abd-i kemîne
- (411) Andan dönicek eyledi 'azm itmege niyyet
Bîcâne gelüp itdi du'â eyledi 'avdet

Şair Tulû'î'nin şiirlerinde yer yer mutasavvıfları örnek vermesi, şairin tasavvuf kültürüne vâkıf olduğunu göstermektedir. Fakat Tulû'î'nin bir tasavvuf ekolüne mensup olup olmadığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Tulû'î 17. yüzyılın akımı olan Sebki Hindî'nin etkisiyle şiirlerinde Arapça ve Farsça kelime ve terkiplere yer vermiş, aruzu kusursuz denilecek derecede kullanmıştır.

IV. Dil ve Üslubu

İncelediğimiz eser 17. yüzyılda kaleme alınmıştır. 17. yüzyılda Sebki Hindî, Türkî-i Basit ve Mahallîleşme gibi çeşitli edebî akımlar şairleri etkilemiştir. Şair Tulû'î'nin eserinde de bu akımlardan biri olan Sebki Hindî etkisi görülmektedir. Tulû'î eserinde mesnevî nazım biçimini tercih ettiği için eserin dili kolay anlaşılır niteliktedir. Ancak şair gerekli gördüğü yerlerde Arapça, Farsça kelime ve tamlamaları da kullanmıştır. Hatta bazı yerlerde Sebki Hindî akımının etkisiyle dili ağdalı denilebilir. Aşağıda vermiş olduğumuz örnek beyitlerde şair çok az Türkçe kelime kullanmıştır. *Paşa-nâme*'nin dili yer yer süslü, sanatlı ve ağdalıdır.

- (827) Ol gice bitürdi işini düşmen-i dînin
Hükmini getürdi yerine şer'-i metînin
- (828) Ol gice 'aceb leyle-i zulmâ idi pür-dûd
Dîvâr-ı kamer kîr ile olmuş idi endûd

¹⁵ Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, (haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), (İstanbul: Kitabevi Yayınları 2006), 2: 458.

¹⁶ Vassaf, *Sefine-i Evliya*, 2: 463.

- (829) Geçseydi eger bârı ile üstür-i rehvâr
Bir peşşe kadar görmez idi dîde-i bîdâr
- (830) Gûyâ ki kazâ itmiş idi dûzahı tasvîr
Dûd-ı dil-i mazlûmı idüp kîr ile tahmîr
- (831) Ya peyker-i tennîn-i cehennem idi pîçân
Ya mâlik-i dûzah idi ya sûret-i isyân

Aşağıdaki örneklerde Tulû'î'nin kullandığı dilin daha iyi anlaşılması için örnek beyitler verilmiştir. Şair bu beyitlerde Arapça ve Farsça kelimelerin yanında Türkçe kelimeleri de kullanmış ve böylece eser daha anlaşılır bir nitelik kazanmıştır. Tulû'î'nin dili anlattığı konuya göre değişiklik arz etmektedir. Bazı konularda zor anlaşılır, bazı konularda da kolay anlaşılır bir dili tercih etmiştir.

- (775) Emr eyledi herkes varalar yerlü yerine
Sâkin olalar çıkmayalar reh-güzerine
- (776) Tâ kim işidüp kaçmaya erbâb-ı şekâvet
İgfâl oluna bir iki gün ehl-i hıyânet
- (777) Zîrâ ki Topalı idicek katl ile tebşîr
Her kâtile itdi eser-i müjdesi te'sîr
- (778) Olmuşlar idi her biri bir kûşede pinhân
Yollar gözedüp dagdaga-i bîm ile lertzân

*Paşa-nâme'*de çok olmamakla birlikte arkaik Türkçe kelimeler de bulunmaktadır. Günümüzde tercih edilmeyen bu kelimeler aşağıda örnek olarak verilmiştir:

- (1281) Bu maslahatın cümlesini zâhir u pinhân
Sa'y eyleyüp itdi **dukeli** Hazret-i Ken'ân
- (336) Ahşama karîb olduğu dem eyledi avdet
Şehre **ir iken** yitmek için eyledi niyet
- (643) Lütf eylemesem şimdi buna eylesem âzâr
Mahbûs **idügin** kendisine eylesem izhâr
- (461) **Sındırmış** idi çarhasını Zâl-i cihânın
İpligini bâzâra çıkarmış idi zinânın
- (743) Şekvâcıları gûş idicek dâver-i âdil
Didi acabâ **kanda** ola bu iki bâtl

V. Paşa-nâme'de Yer Alan Minyatürler

Yazma eserlerde tasvir edilen olayları anlatan resimlere minyatür denmektedir.¹⁷ “Minyatür terimi, ortaçağ Avrupa’sında yazma kitapların bölüm başlarına yapılan tezhiplerde (süslemelerde) baş harfleri vurgulamak amacıyla kullanılan kırmızı boya minium’dan türetilmiştir ve söz konusu tezhipleri tanımlar.” Zamanla Latince miniare, Fransızcaya miniature şeklinde geçip bir süre sonra el yazması eserlerde resimleri anlatmak için kullanılan kelime Türkçeye Batı dillerinden geçmiştir. Osmanlı döneminde ise minyatüre tasvir veya nakış denmiştir.¹⁸

Minyatürlü Gazavât-nâmelerin özellikle 16. Yüzyılın son çeyreğinde artış gösterdiği görülür. Gazavât-nâme türünün minyatürlü ilk örneği tarihçi Mustafa Âlî tarafından yazılan Nusret-nâme’dir. Eserin resimli sayfalarında Gürcistan fethinde görevlendirilen Lala Mustafa Paşa’nın tasvirleri yer almaktadır.¹⁹

17. yüzyıla ait bilinen iki adet minyatürlü gazavât-nâme vardır. Bunlar minyatürlü gazavât-nâme türünün son örnekleri olarak bilinir. Bunlardan biri Malkoç Ali Paşa’nın Mısır Valiliği döneminde yaşanan hadiseleri anlatan Mir Ali Paşa Vakâyi’i isimli eser diğeri de Kenan Paşa’nın Rumeli ve Karadeniz isyanlarını bastırmasını konu edinen Tulû’î’nin *Paşa-nâmesi*’dir.²⁰

Çalışma Konumuz olan Tulû’î’nin *Paşa-nâme*’sinde beş adet minyatür bulunmaktadır.

1. 1b ve 2a sayfalarını kapsayan bir adet minyatür vardır. Bu minyatürde herhangi bir beyit bulunmamaktadır. Sultan IV. Murad’ın beyaz kaftanlar içinde tahtında oturmasını tasvir eden minyatürde, padişah dışında yedi kişi daha bulunmaktadır. Bu yedi kişiden ikisi padişahın arkasında duran kırmızı kıyafetli askerler olup bunlardan birisinin elinde kılıç görülmektedir. Padişah’ın karşısında beş kişi ayakta durmaktadır. Bu beş kişiden biri biraz daha öndedir. Arkada kalan dört kişi aynı hizada ve el bağlamış şekilde ayakta beklemektedir. Bu dört kişinin yüzleri rutubetten ötürü zarar gördüğünden belli olmamaktadır.

2. 3b’de yer alan minyatürde ise beyaz kaftan ve siyah gömlek içinde tahtında oturan IV. Murad görülmektedir. Arkasında da ilk minyatürde bulunan iki asker yeşil kıyafetler içinde görülmektedir.

3. 8b’de yer alan minyatürde padişahın önünde eğilen Kenan Paşa ve hemen arkasında Kenan Paşa’ya hil’at giydiren hizmetçiler görülmektedir.

4. 19a’da yer alan minyatürde ise, Kenan Paşa ve ordusunun Kara Yusuf’u bulmak için sefere çıkışı tasvir edilmekte, Serez’e gelen Kenan Paşa’nın gayrimüslim halkın şikâyetleriyle karşılaşması anlatılmaya çalışılmaktadır.²¹

5. 77a’da yer alan son minyatürde Kenan Paşa’nın 3 kadirga ile 6 Kazak şaykasının 53 üzerine gitmesi, bir sabah vakti isyancıların bir kısmını öldürmesi ve esir alması tasvir edilir.

Çalışma kapsamındaki minyatürlerden bazıları aşağıda verilmiştir:

¹⁷ Celâl Esad Arseven, “Minyatür”, Sanat Ansiklopedisi, 2. B., C. III, İstanbul, 1966, Milli Eğitim Basımevi, s. 1415.

¹⁸ Banu Mahir, Osmanlı Minyatür Sanatı, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2004, s. 15.

¹⁹ Mahir, a.g. e. s. 96, 97.

²⁰ Serpil Bağcı, vd., Osmanlı Resim Sanatı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 2006, s. 223.

²¹ Eserin elimizdeki görüntüsü siyah beyaz olduğundan minyatürlerdeki renkleri Mücahit Kaçar’ın “IV. Murâd Dönemine Ait Manzum ve Minyatürlü Bir Gazânâme: Tulû’î’nin Paşanâme isimli eseri” Türkiyat Mecmuası C. 21/ Bahar, 2011., isimli makalesinden öğrenmekteyiz.



VI. Tulû'î'nin Paşa-nâme'si

Paşa-nâme Türk İslam edebiyatının tahkiyeli metinlerinde en çok kullanılan mesnevî nazım biçimi ile kaleme alınmıştır.

Eseri diğer mesnevîlerden farklı kılan bazı özellikler bulunmaktadır. Bu özelliklerin en önemlisi eserin farklı yerlerinde beş adet minyatürün bulunmasıdır. Bu minyatürler sayesinde anlatılan olaylar resmedilmiş, okuyanların olayları zihninde daha rahat canlandırması sağlanmıştır.

Paşa-nâme'de 23 beyitlik hamd ü salât, 54 beyitlik methiye, 5 beyitlik müellif hakkında bölüm, 39 beyitlik Sebeb-i Te'lif, 2059 beyitlik konunun işlendiği bölüm bulunmaktadır. Bu bölüm sonunda dört beyitlik dua kısmı da yer almıştır. Eser toplamda 2179 beyitten oluşmaktadır.

Paşa-nâme aruz ölçüsünün, Hezeç bahrinin, mef'ûlü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fa'ülün kalıbı ile kaleme alınmıştır. Mesnevîler daha çok kısa kalıplarla yazılır fakat Tulû'î uzun bir kalıbı tercih etmiştir. Şair eserin bazı yerlerinde imâle ve vasıl gibi teknikler kullanmıştır.

Eser 17. yüzyılın ilk yarısında Rumeli'de çıkan ayaklanmaları ve Karadeniz'in kuzeyinde Kırım Kazaklarının isyanlarını konu edinmektedir.

Paşa-nâme klasik mesnevî tertibine uygun olarak 23 beyitlik hamd u salât bölümü ile başlar. Sonra Sultan Murad'ın medhiyesine geçilir. Ardından Sebeb-i Telif bölümünde kitabın yazılış sebebinden ve eserin yazılmasını teşvik eden Kenan Paşa ile Tulû'î'nin mülakatından bahsedilir.

Eser esas olarak Rumeli ve Karadeniz'deki hadiseleri ele alır. Eserde Rumeli'deki olayların bahsi Karadeniz'deki olaylardan daha fazla yer teşkil etmektedir. Eserde anlatılan Rumeli'deki olaylar tarih vesikalarında ele alınmamaktadır. Bu yönüyle eser önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Biz de özellikle Rumeli'ye dair olayların anlatıldığı bölüm hakkında bilgiler vereceğiz.

16. Yüzyılın sonuna doğru Osmanlı Devletinin zayıflamasıyla Anadolu'da çıkan Celâlî isyanları²² Balkanlara sıçramış ve devleti uzun süre meşgul etmiştir. Balkanlardaki isyanları bastırmak için dönemin padişahı IV. Murad, Vezir Kenan Paşa'yı görevlendirmiştir. Devlet otoritesini sağlamak için Kenan Paşa İstanbul'dan Balkanlara doğru hareket eder. Rodosçuk, Malkara, Keşan ve İpsala halkına zulmeden Örenoğlu adındaki eşkıyanın peşine düşüp halktan topladığı haksız malına el koyar fakat kendisine ulaşamaz. Sonra Gelibolu'ya geçen Kenan Paşa

²² Mücteba İlgürel, "Celâlî İsyancıları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları), 7: 253.

burada halka zulmeden isyancıları ortadan kaldırır. Daha sonra Yazıcızâde ve Ahmed-i Bîcan Hazretlerinin türbelerini ziyaret eder ve onlardan himmet ister. Ardından Serez halkına zulmeden Kara Yusuf'u yakalamak için harekete geçer. İştîp'te yakalanan Kara Yusuf, Kenan Paşa'nın huzuruna getirilir ve idam edilir. Halka zulmeden bir başka eşkiya ise Kuloğlu adındaki bir yeniçeridir. Bu kişi kurduğu düzenle adeta kendisi saltanatını ve devletini ilan etmiştir. Kenan Paşa bu kişiyi de yakalayıp adaletin eline teslim eder. Ardından Topal Muhammed, Deli Aynek ve Abdi-i Divane isimli kardeşleri yakalatır. Bu kişiler de halka zulmetmekte Kuloğlu'ndan geri kalmamıştır. Selanik'e geçerek bu kişileri idam ettiren Kenan Paşa halkın isteklerini dinler ve şehrin ihtiyaçlarını giderir. Daha sonra uzun bir yolculuğun ardından Vardar Yenicesi'ne ulaşır ve Evrenos Gazi'nin türbesini ziyaret eder. Sonra Yenişehir ahalisini teftiş eder. Buranın halkı da eşkiyadan şikâyetçidir. Manastır civarında yaşayan, zenginliği ile nam salmış bir yeniçeri eşkiyalar tarafından bir kaleye sıkıştırılır. Kenan Paşa ordusu ile beraber eşkiyaların üzerine yürür ve Florina şehrinde büyük bir dağda küffar ordusunu dağıtır, kılıçtan geçirir. Kenan Paşa daha sonra Avlonya'ya geçmek için hareket eder. Avlonya'ya ulaşan Kenan Paşa burada Sultan Süleyman'ın yadigârı Avlonya kalesini tamir ettirir. Bütün bu olaylardan sonra Kenan Paşa isyancı Arnavutların üzerine gider. Purigavanad şehrine ulaşan Kenan Paşa, Argeri'ye (Ergiri Kasrı=Jirokastro) otağını kurar. Yanya'da Ali Paşa'nın yardımı ile isyankâr Arnavutlar bozguna uğrattırılır.

Balkanlardaki söz konusu mücadelelerden sonra, Edirne'ye dönen Kenan Paşa Karadeniz'de Kırım Kazaklarının isyanını bastırmak için harekete geçer. Eserin devamı bu konuyu ele alır.

Sonuç

Makalemizin çalışma konusu olan Tulû'î ve *Paşa-nâme*'si hakkında birtakım sonuçlara ulaştık.

Tulû'î hakkındaki bilgiler eserlerinden hareketle yaptığımız çıkarımlardır. Tulû'î'nin adının ne olduğu, nereli olduğu, nerede doğup, nerede öldüğüne dair eserlerinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Tulû'î 17. yüzyılda yaşamış bir şairdir. Bunu eseri *Paşa-nâme*'de verdiği bilgilerden öğreniyoruz. Şair *Paşa-nâme*'de IV. Murad'dan bahsetmekte, bunu IV. Murad'ın vezirlerinden olan Kenan Paşa ile münasebetinden anlıyoruz.

Paşa-nâme'nin müellifi Tulû'î gibi Tulû'î mahlasını tercih eden bir başka şair de Kalkandelenli İbrahim Tulû'î'dir. *Paşa-nâme*'nin müellifi Tulû'î 17. yüzyılda İstanbul'da Saray'a yakın bir hayat sürmüş, İbrahim Tulû'î ise 16. yüzyılda Kalkandelen'de yaşamış ve daha sonra Arnavutluk'a kadı olarak tayin olmuş ve burada suda boğularak vefat etmiştir. Dolayısıyla *Paşa-nâme*'nin müellifi Tulû'î 17. yüzyıl şairi iken Kalkandelenli İbrahim Tulû'î ise 16. yüzyıl şairidir. Görüldüğü üzere her iki müellif de farklı yüzyıl ve farklı coğrafyada yaşamıştır.

Paşa-nâme'nin müellifi Tulû'î'nin üç eseri vardır: Bunlardan biri makalemize konu teşkil eden, mesnevî nazım şekli ile kaleme alınmış olan *Paşa-nâme*'dir. Diğerleri ise *Rahşiyye* ve *Pesendîde-nâme* isimli kasideleridir.

Eserin tespit ettiğimiz tek nüshası bulunmakta ve bu nüsha İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe yazmaları bölümünde "Solane 3584" numara ile kayıtlıdır. *Paşa-nâme* hakkında daha önce yapılmış iki makale bulunmaktadır. Bu makalelerde eserin 2090 beyitten ibaret olduğu belirtilmiş fakat dikkatle incelendiğinde eserin 2179 beyitten müteşekkil olduğu görülmektedir. Eserde beş adet de minyatür bulunmaktadır.

Çalışmamızın konusu olan eserdeki olaylar Rumeli ve Karadeniz coğrafyasında geçmektedir.

Rumeli Osmanlı Devleti'nin çok önemli bir parçasını teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'nin İslam topraklarına kattığı bu bölge fetih ve imaret hareketlerinin merkezi olmuş ve devletin çok önem verdiği bir bölge niteliği kazanmıştır. Bu bölgede yaşanan hadiseler tarihî ve edebî

eserlerde yer almıştır. Konu edindiğimiz eser 17. yüzyılda yaşanan, devletin bekasını olumsuz etkileyen isyan hareketlerinin Balkanlar'daki durumundan ve çözüm yollarından bahsetmektedir.

Tulû'î 17. yüzyılın önemli bir mesnevî ve kaside şairidir. *Paşa-nâme* isimli eseri Rumeli ve Karadeniz coğrafyalarında vuku bulan olayları ve dönemin veziri Kenan Paşa'nın mücadelesini anlatır.

Paşa-nâme hem tarihçiler hem de edebiyatçılar için mühim bir eserdir. Eserde bulunan 5 adet minyatür de 17. yüzyıl Osmanlı Devleti ya da Divanına ait çok önemli belge hüviyeti taşımaktadırlar. Tarihî belgelerde yer almayan pek çok hadise *Paşa-nâme*'de konu edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü sağlamak için gösterdiği refleksleri anlatmaktadır. Edebiyat araştırmacıları için ise dönemin zihniyetini, edebî anlayışını ve edebî ürünlerini tanımak adına önemli bir eserdir.

Kaynakça

- 📖 Akkuş, Metin. *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Türler ve Tarzlar*. 3. Baskı, Erzurum: Fenomen Yayınları, 2006.
- 📖 Arseven, Celâl Esad, "Minyatür", *Sanat Ansiklopedisi*,, C. III, 2. B, İstanbul, 1966, Mill Eğitim Basımevi 1966.
- 📖 Banu, Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, İstanbul, Kabcacı Yayınları, 2004.
- 📖 Çelebi, Âşık. *Meşâ'irü's-şu'arâ: İnceleme-Metin*. (haz. Filiz Kılıç). İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- 📖 Çelebi, Kınalîzâde Hasan. *Tezkiretü's-şu'arâ*, (haz. İbrahim Kutluk). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- 📖 Değirmenci, Tülün. "Sözleri Dinlensin, Tasviri İzlesin: Tulû'î'nin *Paşanâme*'si ve 17. Yüzyıldan Eşkiya Hikâyeleri". *Kebikeç*, 33 (2012): 127-147.
- 📖 Efendi, Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. 2: 413- 419. İstanbul: Meral Yayınları, 1972.
- 📖 İlgürel, Mücteba. "Celâlî İsyanları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 253. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- 📖 İnalçık, Halil. "Rumeli" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 232. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- 📖 Kaçar, Mücahit. "IV. Murâd Dönemine Ait Manzum ve Minyatürlü Bir Gazâ-nâme: Tulû'î'nin *Paşanâme* İsimli Eseri". *Türkiyat Mecmuası*, 21 (Bahar, 2011): 267-280.
- 📖 Pala, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. 9. Baskı. İstanbul: L&M, Yayıncılık, 2016.
- 📖 Riyâzî. *Riyâzu's-şu'arâ*. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 314.
- 📖 Sâmi, Şemseddin, *Kâmûsu'l-A'lâm*, 4: 3017. İstanbul, 1311.
- 📖 Bağcı, Serpil vd., *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 2006.
- 📖 Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Ahmed Paşa Bölümü, Demirbaş No: 00362-030.
- 📖 Süreyyâ, Mehmed. *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*. (haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Hamdi Savaş, Havva Kurt). 3: 288 İstanbul: Sebil Yayınları, 1996.
- 📖 Şenödeyici Özer, KOŞİK, Halil Sercan IV. Murad'ın Bağdat seferi hakkında yazılmış Bir Kaside: Tulû'î'nin *Pesendîde-nâmesi*". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/1 (Haziran 2014): 133-150.
- 📖 Tuman, Mehmet Nâil. *Tuhfe-i Nâilî, Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, Bizim (haz. Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatçı), 2: 593. Ankara: Büro Yayınları, 2001.
- 📖 Vassaf, Osmanzâde Hüseyin. *Sefine-î Evliya*, (haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), 2: 458. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

İnternet Kaynakları

- 📖 http://yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=109328
- 📖 http://yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=125373
- 📖 http://yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=91987

Azerbaycan ve Balkan Türkleri Arasındaki Edebî İlişkiler¹
Literary Relations of Azerbaijan and Balkan Turks

Terane Turan REHİMLİ*

Özet

Azerbaycan Bulgaristan, Batı Trakya ve Makedonya Türkleri ile zengin edebi ilişkilere sahiptir. Bulgaristan'da Bulgar halkından sonra sayıca ikinci etnik ve dini grup sayılan Bulgaristan Türklerinin zengin bir edebi-kültürel mirası vardır. Bu milli-manevi zenginliğin, edebi mirasın oluşmasında ve gelişmesinde Azerbaycan halkının müstesna rolü olmuştur. Stalin'in Türklerin eğitim seviyesinin yükseltilmesi amacıyla Türkçe okullar açtırması, Azerbaycan'dan gönderdiği eğitimciler, edebiyatçılar, kültür çalışanları Bulgaristan Türklerinin bilim, kültür yolunda mayası oldular. 1975'te Makedonya'da (Eski Yugoslavya) Türk şairi olan Nusret Denton'un "Türkçem" şiiri Azerbaycan-Balkan edebi ilişkilerinin simgesi gibi tanınmaktadır. Sovyet rejiminin şiddetle yasaklanması döneminde şair büyük cesaretini sosyalist ülkede gösterdi ve Türk halklarının oybirliğini terennüm etti. Azerbaycan-Batı Trakya edebi ilişkilerinin de belli bir tarihi vardır. Azerbaycan ulusal bağımsızlığını kazandıktan ve Türk kimliğini sahiplendikten sonra Azerbaycan-Batı Trakya ilişkileri de yeni bir gelişme yoluna girmiştir. 90'lı yılların başlangıcında Azerbaycanlı araştırmacıların ve şairlerin Batı Trakya edebiyatı alanındaki kitapları okuması önemli bir gelişmedir. Azerbaycan-Balkan edebi ilişkileri bugün daha büyük azimle gelişmekte ve Türk birliğinin bir temsil alanı olarak milli-tarihi varlığımızı tüm dünyaya tanıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Edebiyat, Kültür, Eğitim, Edebî İlişkiler.

Abstract

Azerbaijan has rich literary connections with Balkan Turks, Bulgaria, Western Thrace and Macedonian Turks. Bulgaria has a rich literary-cultural heritage of Bulgarian Turks, second only to the Bulgarian people and second to ethnic, linguistic and religious groups. This national-spiritual richness has been the exceptional role of the Azerbaijani people in the formation and development of literary heritage. Stalin's training of Turkish schools to raise the level of education of Turks, educators, writers, culture workers sent by Azerbaijan, Bulgarian Turks were on the way of science and culture. In 1975, Nusret Denton, a Turkish poet in Macedonia (former Yugoslavia), is known as the "Turkom" poem as the symbol of Azerbaijani-Balkan literary relations. During the period of violent prohibition of the Soviet regime, the poet showed great courage in the socialist country, and he favored the unanimity of the Turkish peoples. Azerbaijan-Western Thrace literary relations have a certain history. After acquiring Azerbaijan national independence and possessing Turkish identity, Azerbaijani-Western Thrace associations are entering a new stage of development. At the beginning of the 90's it is possible for Azerbaijani researchers and poets to read books on about Western Thrace literature. Azerbaijani-Balkan literary relations are developing with greater perseverance today, and as a representative of the Turkish union, we are introducing our national-historical existence all over the world.

¹ Bu metin; 1. Uluslararası Balkanlarda Türk Edebiyatları Çalıştayı (4 Aralık 2017-İzmir)'nda sunulan ve "özet" olarak yayınlanan bildirinin güncellenmiş tam metninden müteşekkildir. Tam metin daha önce yayınlanmamıştır.

* Doç. Dr., Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, E-posta: terane.turan@gmail.com

Keywords: *Turkish, Literature, Culture, Education, Relations.*

Bulgaristan'da Bulgar halkından sonra sayıca ikinci etnik ve dini grup sayılan Bulgaristan Türklerinin zengin bir edebi-kültürel mirası vardır. Bu milli-manevi zenginliğin, edebi mirasın oluşmasında ve gelişmesinde Azerbaycan Türklerinin müstesna bir rolü olmuştur. Bulgaristan Türkleri ile Azerbaycanlıların edebi-kültürel ilişkilerinin tarihi yirminci yüzyılın ortalarına rastlar. XIX. yüzyılın son çeyreğine baktığımızda görmekteyiz ki Bulgaristan'da yaşayan 2,5 milyon Türk tamamen cehalet durumunda kalmış, nüfus dağılımında eğitilmiş insanların sayısı çok az olmuştur. 1877-1944 yılları arasında her yüz kişiden yalnız ikisinin okuduğu gerçeği, bu cehaletin açık bir göstergesidir. 1950 yılında Türklerin Türkiye'ye büyük göçünün çok az bir sürede Bulgaristan'ın ağır sanayisini, köy tasarrufatını yıkıma uğratması siyasi çevreleri rahatsız etmiş, ülke için trajediye dönüşen büyük göçün önlenmesi gerekliliği oluşmuştur. Stalin'in teşvikiyle Moskova'dan Nazım Hikmet göçleri önlemek için Türklerle sohbetle Bulgaristan'a gönderilir ve bu tarihi yolculuktan sonra Bulgaristan Türklerinin milli-tarihi kaderinde dönüm oluşur. Bu dönüm noktası öncelikle eğitim alanında hissedilir.

1919'da Bulgar Devleti tarafından Şumnu'da açılan Türk Devlet Öğretmen Okulu'nun (Darulmuallimun) Türklerin eğitiminde ciddi sorunlarla karşılaştığı unutulmamalıdır. Dini eğitim veren tek eğitim ocağı "Nüvvab" okulun, 1947 yılında liseye dönüşmesi, diğer yandan zorunlu ilk ve orta eğitimin uygulanması özellikle Türk çocuklarının eğitime kazandırılması ciddi önem ifade ediyordu. 20. yüzyılın 20. yıllarında 1720 sayıda okul vardı, 1943-1944 öğretim yılında bu sayı 412'ye düşürülmüştü. Ancak, 1951'de göç durdurulduğunda okul kapıları Moskova'nın diktatörlüğü ile Bulgaristan Türklerine de açıldı. Prof.Dr. Hayriye Yenisoy'un yazdığı gibi, "Temel insan haklarından, ana dilinde eğitim almaktan faşist Bulgar Hükümetleri tarafından men edilen Türklerin ancak bundan sonra eğitimlerinin ana dilinde olacağı, 'sosyalist' kültürlerini de geliştirebilmeleri için ortam oluşturulacağı, Türklerin yaşamında yeni bir dönemin başladığı resmen bildirildi."² Stalin'in Türklerin eğitim seviyesinin yükseltilmesi amacıyla Türkçe okullar açtırması sonrasında Azerbaycan'dan gönderdiği eğitimciler, edebiyatçılar, kültür çalışanları Bulgaristan Türklerinin bilim, kültür yolunda ışığı oldular. Bu tarihi olayı saygıyla hatırlayan şair Durhan Hatipoğlu müsahibelerinden birinde bu konuyu vurgular, "Stalin, Bulgaristan Türkleri'nin yüzlerini Türkiye'den çevirmeleri için onlara Azerbaycan Türkleri'ni gönderdi ... Türkiye sevgisi Azerbaycan sevgisine dönüştü, insanlar gördüler ki, Azerbaycanlılar da Türk'tü."³

Azerbaycan Komünist Partisi'nin birinci sekreteri İmam Mustafayev, Bulgaristan Türklerinin eğitim ve kültür sorunlarını ortadan kaldırmak için Moskova'dan Sofya'ya gelen heyetin üst çevrelerle buluşmasını sağladı. V. İ. Lenin Adına Azerbaycan Pedagoji Üniversitesi (halen Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi) Rektörü C. Aleskerov, Bulgaristan Millî Eğitim Bakanı Türk halklarının eğitim-öğretim ve kültür işlerinden sorumlu başdanışmanı gibi Sofya'ya gönderildi. Türklerin lehine tüm işlerin Bulgar devleti yetkilileri tarafından çözülmesinde, Bulgaristan Türklerinin eğitim ve kültürlerinin geliştirilmesinde C. Aleskerov olağanüstü hizmetler verdi. Onun sayesinde Türk okullarına büyük fonlar tahsis edildi. Aleskerov'un teşvikiyle Sofya Üniversitesi'nin felsefe, felsefe-tarih ve fizik-matematik fakültelerinde Türk dili bölümleri açıldı. Bulgaristan ortaöğretim okullarında ilk kez Azerbaycan'dan C. Aleskerov tarafından davet edilen yüksek profesyonelliği ile öne çıkan öğretmenler ders verdi. Bu öğretmenler okullarda Bulgaristan Türklerine Türk Edebiyatının İbrahim

² Yenisoy H. Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Kalkınmasında Hizmetleri Geçen Azerbaycan Aydınları. Kırcaali Haber, 12 Nisan 2010.

³<http://www.arazinfo.com/bolqaristanli-turk-sair-azərbaycan-olmasaydi-bolqaristan-turkləri-əriyib-gedərdi-musahibə/>

Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi büyük sanatçıların hayatı, dönemi, ortamı, kimliği ve yaratıcılık yollarını ilk kez öğretiler. Bir aşama olarak edebiyatdan başlayarak yirminci yüzyılın altmışlı yıllarına kadarki dönemin Türk yazarları, genel olarak çok büyük bir bilimsel düşünce de yarattılar. Ayrıca Azerbaycan edebiyatının klasiklerinden Nizami Gencevi (XII. yüzyıl), Fuzûlî (XVI. yüzyıl), Molla Penah Vaqıf (XVIII. yüzyıl), Mirze Feteli Ahundov (XIX. yüzyıl), Mirze Elekber Sabir (XX. yüzyıl), çağdaş dönemin ünlü yazarlarından Samed Vurgun (1906-1956), Mirza İbrahimov (1912-1992) ve başkalarının hayatı, sanatı da yine bu okullarda okutulmaktaydı. Aynı zamanda bu Azerbaycan sanatçılarının makaleleri de ders kitaplarına dahil edildi. "Tahir ve Zühre", "Aşık Garib", "Aslı ve Kerem", "Koroğlu" gibi destanlar, M.Fuzulî'nin "Leyli ve Mecnun" eseri Sofya'da yayınlandı. Nazım Hikmet'in eserlerinin sekiz cilt halinde Sofya'daki "Narodnaya Prosveta" yayınevinde baskısı ve şairin kişiliği, yaşamı ve yaratıcılığının incelenmesi Azerbaycan aydını Akbar Babayev'in hizmetleri ile gerçekleşmiştir.

Azerbaycan edebi eleştirmenlerinin ve dil alimlerinin Bulgaristan'a gelişleri de filoloji eğitiminin gelişmesiyle bağlantılıdır. 1953 yılında Sofya Üniversitesi'nin yeni açılmış Türk Filolojisi bölümünde görkemli filoloqlar Prof. Dr. Memmedağa Şiraliyev Türk dillerinin lehçelerinden, Hadi Mirzezade çağdaş Türk dilinden ders vermişlerdir. Bulgaristan'daki Türk ağızlarının incelenmesinin temeli Prof. Dr. M.vŞiraliyev tarafından atılmıştır. O, Bulgaristan'ın kuzeyinde Eski Cuma (Tırgovişte) bölgesinde Opak köyü Türk ağızını, ülkenin güneyinde Kırcaalının Komuniga köyü Türk ağızını incelemiş, aynı zamanda Güney Bulgaristan, özellikle Doğu Rodoplarda Türk ağızı üzerinde ilk araştırmaları yapmıştır. M. Şiraliyev ve H. Mirzezade hem de bilimsel kadrolar yetiştirmekle Türk filologiyasına katkıları vermişlerdir. Onların öğrencilerinin birçoğu Bakü'deki eğitimlerinin devam ettirmiştir. Aynı zamanda 1951-1956 yılları arasında Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde ve Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü'nde esasen Filoloji Fakültesi'nde eğitim gören Bulgaristanlı Türk gençler Abdulezel Demirçizade, Muhtar Hüseyinzade, Ağamusa Ahundov, Şükür Sadıkov ve başka dilbilimci, edebiyat bilimcilerin, türkologlarının öğrencileri olmuşlardır.

1955 yılında Samed Vurgun, Resul Rıza gibi önemli şairler başta olmak üzere, Azerbaycan'dan Bulgaristan'a gönderilen büyük bir heyetin terkinde Kırcaali'ye gelen edebiyatçılar, şarkıcılar, tiyatro aktörleri bu sevgiyi daha da derinleştirmişler ve Türk halklarının dil, din birliği, edebiyat, kültür, milli adetler ortaklığı meselesini de hatırlatmışlardır. Azerbaycan'ın kültür adamlarının Kırcaali'ye bu ziyareti sırasında köye akın eden on binlerce insan Azerbaycan edebiyatının, sanatının şahsında Türk sevgisinin ışığında birleşir. O günleri hatırlayan Bulgaristanlı Türk aydınları bu günlerde Kırcaali'ye Azerbaycanlıları görmeye koşan adamları götüren kolhoz yük araçlarından birinin vadide kaza geçirdiğini, altı kişinin bu kazada helak olduğunu ve bu fâci olaydan sonra vadinin "Azerbaycan Vadisi" olarak adlandırıldığını yazmışlardır.

Bulgaristan Türklerinin Azerbaycan'a olan bu büyük sevgisinin köklerinin tarihinin çok eski çağlara dayandığına dikkat edilmelidir. Öyle ki Bulgaristan Türkleri, Osmanlı döneminden önce bölgeye kuzeyden gelen Kıpçak, Peçenek ve proto-Bulgar halkları ile beraber Horasan ve Azerbaycan'dan gelen Oğuz halklarının kaynaşması ile şekillenmeye başlamıştır. Bunlara Osmanlı döneminde göçebe ve Türkmen kabileleri de katılmıştır. Fakat genetik kökeni bir çok Türk halkları ile ilgili olmasına rağmen Bulgaristan Türkleri'nin oluşmasında Oğuzların daha üstün etkiye sahip olduğu aşikardır. Oğuz Türklerinin ataları ulu Dede Korkut'tur, bu nedenle aynı babanın torunları olan Bulgaristan Türkleri'nin ve Azerbaycanlıların şivesi de aynıdır, birbirinden farklı değildir. 1950'li yıllarda Azerbaycan'dan giden eğitimcilerin Bulgaristan Türkleri'ne rahatlıkla ders geçmesi, onların kolay anlaşması bununla bağlıdır. Yirminci yüzyılda Bulgaristan Türkleri'nin şiiri, güzel sanatları Azerbaycan edebi-kültürel mirasının etkisiyle oluşmuştur. Şıpka Meydan Savaşı'ndan sonra aydınların Anadolu'ya göçü ile edebiyatsız kalan Bulgaristan Türkleri'nin edebiyatında yeni gelişme döneminin başlaması Samed Vurgun, Resul Rıza gibi Azerbaycan şairlerinin yaratıcılığını tanımakla ilgilidir. 50'li

yılların ortalarında Bulgar şiir yazarları ilk şiirlerini bu sanatçıların eserlerinin etkisiyle yazdılar. Samed Vurgun'dan hece veznini, Resul Rıza'dan da serbest şiiri öğrendiler. Nabi Hazri'nin "Seçilmiş Şiirler" adlı kitabının Bulgaristan'da yayınlanması da Azerbaycan şiirine olan sevgi ve ilgiden kaynaklanmaktaydı.

Bulgaristan Türklerinin edebiyatı gibi tiyatro sanatının şekillenmesinde, gelişmesinde de Azerbaycan sanatının etkisi inkar edilemez. Kırcaali'deki Türk tiyatrosunun repertuarında 60'lı yılların başlarından itibaren Azerbaycan yazarlarının eserlerinin yer alması onunla alakalıydı ki, bu dönemde Bulgaristan Türkleri'nin sahne eserleri henüz yazılmamıştı. "Arşın Mal Alan"ın Kırcaali tiyatrosunun müdürü Durhan Hatipoğlu tarafından Türkçe'ye eşleştirilerek sahne alması milleti tiyatroya çeker. Kendisi "Rusların güldüğü şeye biz gülebilmiyoruz, her milletin kendine göre kültür kodları var" diyor. Üzeyir Hacıbeyov'un "Arşın Mal Alan", "O Olmasın, Bu Olsun", Süleyman Elesgerov'un "Yıldız" operalarını ve sonraları birçok Azerbaycan sahne eserinin Kırcaali, Şumnu, Smolyan (Paşmaklı) ve başka tiyatroların repertuarına dahil edilmesi de bu önemli faktörle - kültür , dil, zihinsel aidiyet ve ulusal akrabalıkla- ilgilidir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk Türk gazetelerinden biri olan "Dostluk" Azerbaycan'dan Yüzbaşı A. Karim tarafından 5 Nisan - 12 Aralık 1947'de yayınlanır. Bulgaristan Türkü, ünlü şair Durhan Hatipoğlu Azerbaycan ve Bulgaristan Türkleri edebi-kültürel ilişkilerini onaylayarak şöyle yazar: "Türkiye kapısı bize kapalı iken Azerbaycan Türklerinin kapısı bize açıldı, o kapı olmasaydı, Bulgaristan Türkleri eriyip giderdi, o kültürü almasaydık, bu direnişi de gösteremezdik ." Prof.Dr. Hayriye Yenisoy da "Bulgaristan Türkleri Azerbaycanlı kardeşlerine minnetdardırlar, Bulgaristan Türkleri'nin kültür tarihinde Azerbaycan aydınları altın sayfalar yazmışlar" sözleriyle bu güçlü irtibatı dile getirir.⁴

Azerbaycan-Balkan edebi ilişkileri sadece Bulgaristan Türkleri ile olan edebi-bilimsel ilişkilerle sınırlı değildir, bu daire oldukça geniştir. 1975'te Makedonya'da (Eski Yugoslavya) Türk şairi olan Nusret Dişo Ülkü'nün "Türkçem" şiiri Azerbaycan-Balkan edebi ilişkilerinin simgesi gibi tanınmaktadır. Sovyet rejiminin şiddetle yasaklanması döneminde şair büyük cesaretini bir sosyalist ülkede göstermiş ve Türk halklarının birliğini şöyle terennüm etmiştir:

"Bir ben varım,
Benimle birlikte Türkçem,

Türkçemle birlikte bir ben varım.
Ne başında ne sonunda gelir uygar dillerin.
Azeri'den tut Balkanlardan çık
O Türkçe benim, ben o Türkçe'nin."

Türk dilinin büyük bir tarihi-coğrafi bölgeyi birleştirdiğini hatırlatarak "Orta Asya'dan tut İç Anadolu'ya çık, O ulus benim, ben o ulusun" diyen, Türk halkının büyüklüğünü takdir eden bu şiir,

⁴ Yenisoy H. Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Kalkınmasında Hizmetleri Geçen Azerbaycan Aydınları. Kırcaali Haber, 12 Nisan 2010.

Azerbaycan ve Balkan Türkleri Arasındaki Edebî İlişkiler

Dünya Türklüğü ve Balkanlar arasındaki dostluk bağını güçlendirir; edebi-kültürel köprünün temelini atar:

“Türkçem başlar Azeri'den Balkanlara,
Ulusum Orta Asya'dan Anadolu'ya çıkar.”

Şiirdeki “Türkçemle birlikte bir ulusum var” nidası Türk milletinin ihtişamını ve azmini bir kez daha dünyaya kanıtlar.

Azerbaycan-Batı Trakya edebi ilişkilerinin de belli bir tarihi vardır. İlk kez bu edebi ilişkilerin araştırılması ve 1990'lı yıllardan başlayarak gelişiminin Feyyaz Sağlam'ın araştırmalarıyla bağlantılı olduğu unutulmamalıdır. XX yüzyılın 80'li yıllarında, Batı Trakya şairlerinin Azerbaycan sevgisini – Asım Haliloğlu'nun şiirlerinde, Batı Trakyalıların Muhammedhüseyn Şahriyar'a sevgisini Alırıza Saraçoğlu'nun eserlerinde, Azerbaycanlıların Sovyet rejiminde maruz kaldığı acıların dile gelmesi, şair Mirvarid Dilbazi'ye duyulan sempatiyi, Rahmi Ali'nin Nigar Rafibeyli ve Memmed Araz şiirlerinden derinden haberdar olduğunu ilk gören ve dile getiren Feyyaz Sağlam olur.

Araştırmacı “Yunanistan (Batı Trakya) Türkleri Kültüründe Azerbaycan” ve “Batı Trakyalı Şair ve Yazarların Azerbaycan Türkleri ile İlgili Bazı Faaliyetleri” konulu araştırmalarında Batı Trakya basınında, edebiyatında ve yurtdışındaki Batı Trakya basınında Azerbaycan edebiyatı, kültürü üzerine fikir ve görüşleri inceler ve yorumlar. Bu araştırmalar sayesinde öğreniyoruz ki, Batı Trakya Türkleri Mirvarid Dilbaziyi "Yadigarımdır" şiiriyle sevmiş, Azad Nebiyev, Rifat Rüstemov, Mamed Ahmedov gibi bilim adamlarını "Şafak" dergisindeki yazılarından tanıyıp değerlendirmiş, "Kardeş Edebiyatlar" dergisinde Azerbaycan yazarlarının eserlerini büyük ilgiyle okumuş, Muhammed Hüseyin Şehriyar, Nigar Refibeyli, Memmed Araz poeziyasına iyi tanımış olmakla Azerbaycan'ın milli-manevi varlığına sevgi ve ihtiramlarını belirtmişlerdir.

1990'lı yıllarda ise Balkan Türkleri-Azerbaycan ilişkileri daha da yoğunlaşır. Azerbaycan ulusal bağımsızlığını kazandıktan ve Türk kimliğini sahiplendikten sonra Azerbaycan-Batı Trakya ilişkileri de yeni bir gelişme yoluna girer. 90'lı yılların başlangıcında Azerbaycanlı araştırmacıların ve şairlerin Feyyaz Sağlam'ın Batı Trakya Edebiyatı hakkında kitaplarını okuması Azerbaycan'da Batı Trakya edebiyatına güçlü bir ilgi oluşturur. Feyyaz Sağlam'ın Batı Trakya/Yunanistan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi (1990), Batı Trakya Türkleri Çocuk Edebiyatı (1990), Yunanistan (Batı Trakya) Türkleri Edebiyatı Üzerine İncelemeler (c. I. 1991, c. II. 1993, c. III. 1994, c. IV. 1996), Yunanistan (Batı Trakya) Türkleri Edebiyatı'nda Atatürk (1992), Yunanistan'da (Trakya'da) Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi (1995), Uluslararası Batı Trakya Paneli (1996), Türk Dünyası Edebiyatı İncelemeleri (1996), Türkiye Dışındaki Çağdaş Türk Edebiyatları Ansiklopedisi (c. 9, Batı Trakya Türkleri Edebiyatı Bölümü, 1997), Türkiye Dışında Yazılmış Türk Dili Şiirleri Antolojisi (1999), Batı Trakya Türkleri Basın Tarihi Üzerine Bir Araştırma (2000), Türk Dünyası Edebiyatı'nda KIBATEK (2001, M. Şaban Kalkan'la birlikte), Batı Trakya Türk Kültürü Araştırmaları (2003), Dünyada Türkçe ve Türk Edebiyatları (2003) vb. araştırmaları Azerbaycan – Batı Trakya sevgisinin timeline katkı sunan çalışmalar olur. Şamil Veliyev, Ahad Hasanoğlu, Tayyar Cavadov, Vagif Sultanlı, Vüqar Ahmet, Terane Turan Rehimli ve başka Azerbaycanlı bilim adamlarının Batı Trakya Türkleri Edebiyatı'na dair makalelerinin Azerbaycan ve Türkiye basınında yayınlanması da bunun bariz örneğidir.

Tayyar Salamoğlu Cavadov “Şairleri Haygıran Millet ve Konyalı Araştırmacı” (“Güneş” gaz., 18 Mart 1995, Bakü), Terane Turan Rahimli “Türk Diyarı Batı Trakya və Onun Öncüsü” (“Azerbaycan mübarizleri” gaz., Sayı: 2, 20-27 Mayıs 1999), “Çağdaş Batı Trakya Türk şiiri ve yorulmaz araştırmacı” (Pedagoji Üniversite Haberleri, Bakü, ADPU, 2011, № 4.), “Feyyaz Sağlam'ın edebi-bilimsel eserleri Azerbaycan-Türkiye edebi ilişkileri bağlamında” (Bakü / ADPU, 12-14 Ekim 2017), Almaz Hüseyinova / Kövrek Mısraların Sızıltıları (Filoloji Araştırmalar, X. kitap, 1999, Bakü), Tamilla Aciyeva / Sıfırdan

Başladım Hayata (Filoloji Araştırmalar, XI. Kitap, 2000, Bakü) isimli makaleleri makalelerini yayınlıyarak Azerbaycan'da Batı Trakya edebiyatını tanıtmak için hizmet ettiler.

Sonuç

Azerbaycan-Balkan edebi ilişkileri belli bir geçmişe sahiptir. İlk olarak sosyalist dönemle bağlı bu faaliyetler Balkan Türkleri ile Azerbaycan Türklerinin ortak dilleri ve dinleri nedeniyle gelişir. Sosyalist rejim bu kültürel yakınlıktan istifade ile iki bölge arasında özellikle eğitim alanında insan takasına başvurur. Günümüze gelinen süreçte ise artık yeni bir sosyal ve kültürel bir ortam bulunmaktadır. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Azerbaycan'ın bağımsızlığı ile bağlı olarak Balkan Türkleri ile ilgili çalışmalar daha dikkat çeker hale gelmiştir. Azerbaycan-Balkan Türkleri edebi ilişkileri bugün daha büyük azimle gelişmekte ve Türk birliğinin önemli bir yansıma alanı olarak ortak millî-tarihi varlığımızı tüm dünyaya tanıtmaktadır.

Kaynakça

- 📖 Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu. Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Kalkınmasında Hizmetleri Geçen Azerbaycan Aydınları. Kırcaali Haber, 12 Nisan 2010
- 📖 <http://www.arazinfo.com/bolqaristanli-turk-sair-azərbaycan-olmasaydi-bolqaristan-turkləri-əriyib-gedərdi-musahibə/>.
- 📖 Məmmədov N. Azərbaycan-Bolqarıstan ədəbi əlaqələri. "Ulduz" jurnalı, 1970, № 3, s. 62-64.
- 📖 Yoloğlu, Güllü. Makedoniya Türk ədəbiyyatı. "Azərbaycan" jurnalı, 2002, № 11, c. 61-65.

Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Journal Of Turkish Language and Literature Studies in Balkans
Cilt1/Sayı 2/ Yaz 2019 - Volume 1/ Issue 2/ Summer 2019
ss-pp: 41-50

Günümüzde Romanya'da Türkçe Ana Dili Eğitimi
The current situation of Turkish Native Language Education in Romania

Neriman HASAN*

Özet

Toplumların bir arada yaşama konusunda her ne kadar benzerlikler üzerinde durulması gerektiği vurgulansa da, özellikle azınlıkta olan toplumlar konusunda yan yana yaşama modeli, onların kimlik özelliklerinin korunmasında daha etkili olduğu aşikârdır. Azınlıkta olan toplumların kimlik özelliklerinin temelinde din ve dil ayrı bir yere sahiptir. Bunların korunmasında da toplumun bu konularda bilinçli olmasının yanında, zamanın sosyal, siyasi ve özellikle ekonomik ortamları gibi etkenler de önemini korumaktadır. Romanya, azınlıklara tanınan hak ve özgürlükler konusunda, Avrupa Birliği ülkeleri arasında örnek teşkil eden bir ülkedir. 1990 yılından sonra yer alan yapısal değişiklikler, azınlıkların dil ve dinlerinin korunmasını da kapsamaktadır. Çalışmamız, tanınan hak ve özgürlükler çerçevesinde, Romanya’da, ana dili Türkçenin günümüzdeki durumu hakkında bir değerlendirme çalışması niteliğindedir. Romanya’da Türkçe ana dili eğitiminin geçmişten gelen ana hatları belirlenmiş; ana dili Türkçe eğitim sistemi çerçevesinde gerçekleştirilen iki saha çalışmasının sonucunda elde edilen bazı verilere yer verilmiş, ortaya çıkan sonuçlar üzerine önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Romanya, Ana Dili Olarak Türkçe Eğitimi.

Abstract

While in the 'live together' model, the emphasis is on the need to help surface the similarities between communities that share the same Geographic space, the 'next to the other' model has proved more effective in preserving community identities, especially minority ones. At the foundation of the identity features of minority communities , religion and language have a special place. And in protecting them , it is important first that the community's awareness of the importance of these identity features, but also the social, political and particularly economic contexts of the time are important. Our study, in the context of the rights and liberties granted by Romania to the minority communities, is intended to be an evaluation studio for the current situation of the Turkish mother tongue in Romania: the study sets out the general directions of the Turkish mother tongue study in Romania over time, are presented comparatively, some results from two field research within the educational system in which the Turkish mother tongue is included, the recommendations resulting from these researches are presented.

Keywords: Romania, Turkish as a Native Language.

* Doç. Dr., Romanya-Köstence Ovidius Üniversitesi, E-posta: neriman.hasan@univ-ovidius.ro, Orcid: 0000-0002-8808-5576

Giriş

Romanya'da Türkçe eğitiminin zengin bir tarihçesi vardır. Türkçe eğitimi deyince ilk akla gelen 1610 yılında Babadağ'da kurulan medrese olsa bile, Romanya'daki Türkçe eğitimi bu medrese ile başlamamıştır. Camilerin yanında kurulan ve eğitim veren Mekteb-i Sübyan okullarında ve bu okulların devamı olan rüştiye ve medreselerde, her ne kadar Arapça ve dini konulu eğitim verildiği kabul edilse de, bu eğitimin Türkçe'den başka bir dilde yapıldığı düşünülemez. Eğitime verilen önem, Rumen asıllı Ion Ionescu de la Brad, 1850 yılında Osmanlının emriyle Dobruca konulu araştırmasında¹, o yıllar için "bu ülkede (Dobruca bölgesi) hiçbir Türk ya da Tatar köyünde, on evden oluşsa bile, bir cami ile bir okulun olmaması mümkün değildir"² diye yazıyor. Böyle bir düzenin var olması, bölgede Osmanlı idaresinin hem eğitime hem de Türkçe'ye gösterdiği önemin bir kanıtıdır.

Aynı araştırmada, Türk Topuluğu'nun bölgede sayı açısından ilk sırada geldiğini de not etmektedir³.

Romanya'daki Türkçe eğitiminin ilk dönüm noktası 1878 yılıdır. Dobruca'nın Rumen idaresi altına geçmesi eğitim konusunda da bazı önemli değişikliklere yol açmıştır. Okullarda, eğitim dili Türkçe'nin yanında Rumence'nin de yer alması; 1901 yılında Babadağ'daki Medresenin Mecidiye'ye taşınması; 1948-1965 yılları arasında faaliyetlerin kesintiye uğratılması ve son olarak da 1965 yılında Türkçe eğitime son verilmesi, bölgedeki Türk Topuluğu'nu eğitim ve kültür hayatı başta olmak üzere, birçok yönden ve derinden etkilemiştir.

1878 yılı sonrası Dobruca bölgesi ve halkları konusunda önemli bir kaynak Romanya Coğrafya Cemiyetinin üyesi olan Kaptan M.D.Ionescu'nun "XX. Asrın Başlangıcında Dobruca" adlı kitabıdır⁴. Askerî eğitim alan Ionescu, 1890 yılında bölgeye gelip araştırmasına başlamış, 13 yıl sonra tamamlamış ve 1904 yılında çalışmasını Romanya Kralı I. Karol'a takdim etmiştir.

Bölgeyi çeşitli yönlerden araştıran Ionescu, "XX. asrın ilk yıllarında 11.270 kişi ile kaydedilen Türk nüfusu, (1897 yılında) Köstence ilinde 4040, Tulça ilinde 7230 kişi olmak üzere, şimdi tamamen azaldığını düşünüyorum. Bu son iki yılda, çok sayıda aile, topraklarını satıp, Asya'ya göç etmektedirler"⁵ diye ifade etmektedir. Aynı kitapta, son durumla ilgili oluşturduğu tabloda, herhangi bir sayı vermemekle birlikte, Türk Topuluğu ile ilgili tek bir bilgi vardır: o da "azalmaktadır" kelimesidir.⁶

Ionescu kitabında, eğitim konusuna ayrı bir yer ayırmamıştır. Köy ve kasabalar hakkında ayrıntılı bilgiler verilirken, eğitim konusu yalnız okulların var olduğunu bildirmekte, bazen de okulların hangi topluluğa ait olduğu bildirilmektedir.

Komünist rejim öncesi Romanya'da Türkçe eğitimi ile ilgili kayda değer bir kaynak Ersoy Topuzkanamış'ın "Balkanlar'da Türkçe Eğitime Dair Bir Program: Dobruca Örneği (A Curriculum about Turkish Language Education in the Balkans: Case of Dobruja) adlı makalesidir⁷. Araştırmacının kendi özetiyle "15 sayfa uzunluğundaki program, Mecidiye Medresesi Mezunları Birliği tarafından hazırlanıp, 1937 yılında Köstence'de Emel Matbaası'nda basılmıştır. Programın genel amacı Dobruca bölgesindeki Türk okullarını aynı alt amaçlar çerçevesinde birleştirmektir. Programda din: Kuran, tecvit, din dersleri, din tarihi,

¹ Brad, Ion Ionescu dela , *Excursion agricole dans la plaine de la Dobroudgea*, Journal de Constantinople, İstanbul, 1850.

² Florin Mihailescu, *Ionescu, Ion dela Brad, Excursiune agricolă în Dobrogea în anul 1850*, Analele Dobrogei, An III, nr.1, ianuarie-martie, 1922, Constanța, s.167.

³ *İbidem*, s.153.

⁴Ionescu, Capitan M.D., "Dobrogea în pragul veacului al XX-lea. Geografia matematică, fizică, politică, economică și militară", Atelierele grafice I.V. Socecu, București, 1904, s.336.

⁵ *İbidem*, s.336

⁶ *İbidem*, s. 907.

⁷ Topuzkanamış, Ersoy, *Balkanlar'da Türkçe Eğitime Dair Bir Program: Dobruca Örneği (A Curriculum about Turkish Language Education in the Balkans: Case of Dobruja)*, Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 1, Issue 1, November 2014, ss. 16-35

dinî ana dili: okumak yazmak (alfabe), kıraat, gramer, tahrir, ezber; musiki; resim dersleri yer almaktadır. Din ve Türkçe derslerine büyük yer ayıran program hacim bakımından büyük olmadığı için ve genel olarak sadece ders konularının sırasını verdiği için bir çerçeve program görünümündedir”⁸.

Komünist dönemde Türkçe eğitimi konusunda detaylı bilgiler içeren ve referans kaynak niteliğindeki çalışma, tarihçi Virgil Coman'ın “1956 Yılına Ait bir Belgede Köstence Bölgesinde Tatar ve Türkçe Eğitim Dilinde Eğitimin Durumu” başlıklı makalesidir.⁹ Coman, 1956 yılında, Rumen İşçi Partisi'nin delegelerinden oluşan, biri merkezi biri yerli, iki çalışma grubu tarafından hazırlanan ve konusu Köstence bölgesinde Tatarca (Tatar Türkçesi) ve Türkçe eğitim veren okullar hakkındaki raporu, herhangi bir inceleme yapmadan olduğu gibi yazısına aktarmıştır.

Araştırmacıya göre rapor “zamanın idarecilerinin bakış açısını ifade etmesine rağmen, Tatarca ve Türkçe eğitim veren okulların sayısı, çalışma sistemi, öğrenci sayıları, öğretmenlerin tahsili, ders kitaplarının kullanımı vb. ile ilgili bilgileri inceleme imkânı vermektedir”.¹⁰ Raporda aynı zamanda okulların artıları ve eksileri kaydedilmiş, yapılması gerekenler vurgulanmıştır. O zamanlar not edilen artı ve eksiklikleri, zamanımızda hazırlanan raporlarda yer alan artı ve eksikliklerle karşılaştırmanın önemli sonuçlar ortaya çıkaracağı kanaatindeyim.

1965 yılında Türkçe eğitimine tamamen son verilmesi, bölgedeki Türk topluluğunu eğitim ve kültür hayatı başta olmak üzere, birçok yönden ve derinden etkilemiştir ve bu durum 1989 yılında sona ermiştir.

1990 İhtilalinden Sonra Türkçe Eğitimi

1990 yılından itibaren Romanya'daki Türkçe eğitimi ikinci bir dönüm noktası yaşamıştır. Komünist rejiminden demokratik rejime geçilmesi, azınlıklara birçok hak ve özgürlüklerin tanınmasını sağlamıştır. Anayasada belirlenen etnik azınlıkların hakları ve bunun devamında ortaya çıkarılan yasalar, kararlar ve yönetmenlikler kurum ve kuruluşlar tarafından uygulamaya konulmuştur. Bu konuda önemli bir kaynak Milli Azınlıkların Sorunlarını Araştıran Enstitü'nün geliştirdiği MinLex¹¹ uygulamasıdır. Anahtar kelimeler olarak “azınlıkların ana dili eğitimi” kelimeleri seçildiğinde 1990-2017 yıllarını kapsayan mevzuat 90'ı geçen yasal hükmün mevcut olduğunu göstermektedir.

Aynı enstitünün önemli bir diğer uygulaması, 1990-2015 yıllarını kapsayan ve azınlıkların tarihçesiyle ilgili önemli bilgilere yer veren “milli azınlıkların kronolojisi”¹² uygulamasıdır. Uygulamanın aracılığıyla belli bir azınlıkla ilgili bilgiler kurum ve kuruluşların yazılı metinlerinden taranmış; aynı şekilde azınlıklar hakkında haber yazan gazete ve dergiler taranmış, haberlerin özetlerine yer verilmiştir.

Yine haber niteliğinde, Türkçe eğitime yer veren iki dergiden de bahsedebiliriz. Biri, Rumen makamları karşısında Türkleri temsil eden Romanya Demokrat Türk Birliği'nin yayın organı “Hakses Dergisi”, diğeri de Türk Müslüman Tatarları temsil eden Romanya Demokrat Türk Müslüman Tatarların Birliği adındaki kuruluşun “Karadeniz Dergisi”dir. Dergilerde, genelde Türkçe eğitimini desteklemek amacıyla düzenlenen etkinlikler hakkında haberler yer almaktadır.

⁸ *İbidem*, s.16.

⁹ Coman, V., Situația învățământului din regiunea Constanța în limbile de predare tătară și turcă reflectate într-un document din anul 1956”, Gemilâ T., Cornea D.R., Custurea, G., (Koord.), „Moștenirea turcă în Dobrogea”, Top Form Yayınevi, Bükreş, 2019, s.315-323.

¹⁰ *İbidem*, s.315.

¹¹ <http://www.ispmn.gov.ro/page/minlex>, erişim tarihi 25.04.2019.

¹² <http://www.ispmn.gov.ro/node/cronologia-minoritii-turce-19892009>, erişim tarihi 25.04.2019.

1990 yılından sonra, Romanya’da Türkçe eğitimi konulu araştırmalarının sayısı oldukça azdır. Bu konuda ilk çalışma İbram Nuredin’e aittir¹³. Kitapta, Romanya Türk Topluluğu’nun tarihi, eğitimi kültür ve dini hayatı hakkında bilgi verilmektedir. Eğitime ayrı bir yer ayıran İbram, 1990 yılı sonrasında azınlıklara tanınan yasal hak ve özgürlükler çerçevesinde Türkçe eğitiminin yeri ve önemi, okulları, öğretmenleri ve bu dersi seçen öğrencilerin sayısına da değinmektedir.

Tamamıyla Türkçe eğitimi konulu olmasa da, Romanya’daki Türk topluluğunun tarihi, dini, kültürel hayatı, sosyal ve siyasi gelişimi gibi konularda özellikle sosyolojik açıdan birkaç çalışma mevcuttur. Bu konuda yine Milli Azınlıkları Araştıran Enstitü’nün bilimsel araştırmaları önemli kaynaklardır¹⁴. Özel bir çalışma Ahmet Mictat Garlan’ın “Etno-psikolojik Araştırmanın Metodolojisi”dir¹⁵. Garlan, 1995-2000 yılları arasında, Rumen, Türk, Tatar Türkleri, Rus-Lipovan, Rum, İtalyan, Ukraynalı ve Romanlar üzerinde etno-psikolojik açıdan bir araştırma modeli sunmuş ve bu tür araştırmaların metodolojisini oluşturmuştur.

Günümüzde Ana Dili Türkçe Eğitiminin Araştırma Yöntemi

Günümüzde ana dili Türkçe eğitiminin durumunun araştırılmasında, 2001-2002 eğitim yılı verileri ile 2016-2017 eğitim yılı verileri ele alınmıştır. Söz konusu veriler, biri 2002 yılında, diğeri ise 2017 yılında gerçekleştirilen iki ayrı saha araştırmasının sonucunda ortaya çıkan verilerdir. 2001-2002 öğretim yılının verileri, 2009 yılında yayınlanan kitapta¹⁶, 2016-2017 öğretim yılı verileri ise, 2017’de yayınlanan araştırmada¹⁷ yer almıştır. Her iki araştırmada aynı yöntem, aynı özellikleri taşıyan denek sayısı, %90 oranla aynı anket soruları uygulanmış; her iki çalışmanın temel amacı, ana dili Türkçe eğitimi konusunda durum tespitidir. Yöntem olarak anket ve mülakatlar uygulanmıştır. Deneklerin sayısı toplam Türk nüfusunun eğitim sisteminde bulunanların oranı göz önünde bulundurularak ilk çalışmada Türkçe ana dili dersi alan ve almayan, 14-18 yaş arası iki grup lise öğrencisi; Türkçe dersi veren ve vermeyen öğretmen iki grup olmak üzere, toplam dört denek grubu oluşturulmuştur. İkinci çalışmada ise, Türkçe dersi almayan öğrenciler hakkında verilere ulaşamamasından dolayı, yalnız Türkçe ana dili dersi alan ve Türkçe dersi veren öğretmenlerden iki grup oluşturulmuştur. Deneklerin uygun oranda hem köy hem de şehirlerde okuyup ikamet etmesine dikkat edilmiştir. İlk ankette 28, ikinci ankette 26 soru hazırlanmıştır. Her iki ankette deneklerin iki kültürlülüğüyle ilgili 7’şer soru hazırlanmıştır.

Her iki çalışmanın da deneysel çalışmalar olduğunu belirtmek gerekmektedir. Konu hakkında çalışmaların mevcut olmadığından belli bir metodoloji örneği de mevcut değildir. Her iki çalışma yalnız mevcut durum konusunda fikir sahibi olma, ileride yapılacak olan çalışmalar hakkında konu literatürü oluşturma niyetindedir.

Söz konusu çalışmaların verileri karşılaştırılıp, ayrı bir çalışmanın konusu henüz olmamıştır. İleride, geniş kapsamlı bir çalışma çerçevesinde kullanılması düşünülen verilerden, bu yazıda yalnız öğrencileri kapsayan ve çalışmaların “edinim” kısmından birkaç sorunun yanıtlarına yer verilecektir.

¹³ İbram, Nuredin, Comunitatea musulmană din Dobrogea. Repere de viață spirituală. Viață religioasă și învățământ în limba maternă, Ex Ponto Yayınevi, Köstence, 1998.

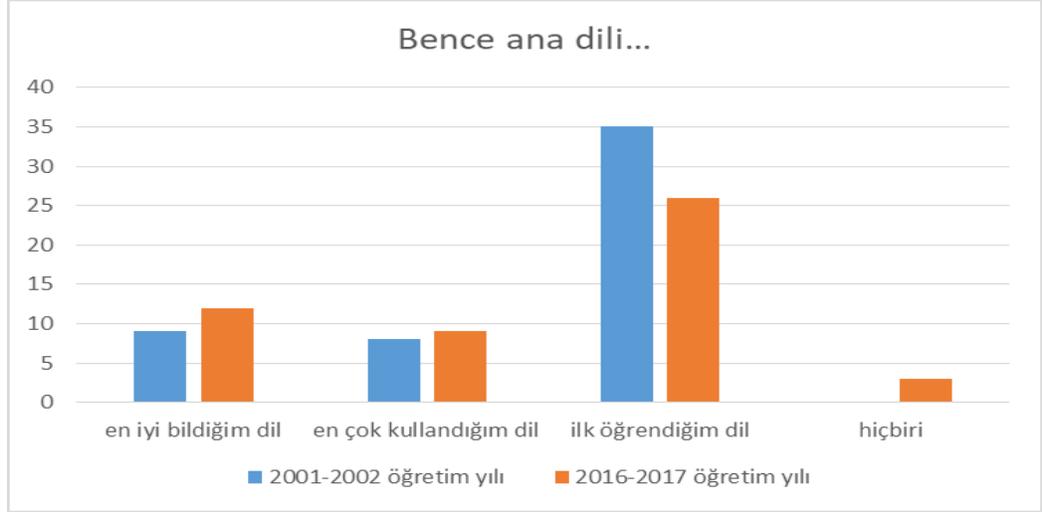
¹⁴ Cupcea, Adriana, *Construcția identitară la comunitățile turcă și tătară din Dobrogea, Working Papers in Romanian Minority Studies*, Nr. 49, Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2013.

Cupcea, Adriana, *Turc Tatar sau Turco-Tătar. Probleme ale Identității la Comunitățile turcă și tătară din Dobrogea. Turk, Tatar or Turkish-Tatar. Identity Problems in the Turkish and Tatar Communities in Dobruja, Working Papers in Romanian Minority Studies*, Nr. 58, Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2014.

¹⁵ Garlan, Ahmet Mictat, *Metodologia cercetării etnopsihologice*, Lumen Yayınevi, Iași, 2011. https://issuu.com/garlanmiktat/docs/garlan_mictat_metodologia_cercetari

¹⁶ Hasan, Neriman, Romanya Türk Toplulukları Örneğinde İki Dillilik”, Universitara Yayınevi, Bükreş, 2009

¹⁷ Hasan, Neriman, *Studiul limbii materne turce în sistemul educațional din România*, Istorie și identitate la turcii din Dobrogea, editori: Adriana Cupcea, Kozak Gyula, Ed. ISPMN, Colecția Minorități, Cluj-Napoca, 2017.



1. Grafik. Öğrenci gruplarında ana dilinin tanımlamasına ilişkin görüş.



2. Grafik. Öğrenci gruplarında ilk öğrenilen dilin belirlemesine ilişkin görüş.



3. Grafik. Öğrenci gruplarında ana dilinin kimin tarafından öğretildiğine ilişkin görüş.



4. Grafik. Öğrenci gruplarında ana dilinin öğrenme şekline ilişkin görüş.

Bulgular

Ana dili tanımladıkları konusunda oldukça olumlu sayılabilecek bulgular: 2016-2017 öğretim yılında ankete katılan öğrencilerin %66,34'ü için ilk öğrendikleri dil ana dilidir; bu dili % 68,26'sı aile ortamında öğrenmiş, % 74,26'sına anne baba tarafından öğretilmiş olmasıdır. Aynı ankette, öğrencilerin %36,53'ü ana dilini ayrı öğrenmiş, %51,92'sinin ise Rumence ile birlikte öğrendikleri tespit edilmiştir.

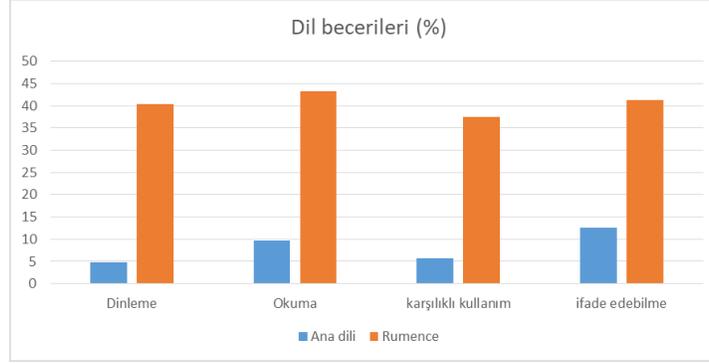
Oldukça yüksek sayılabilecek oranda öğrencilerin %42,30'u için ilk öğrendikleri dil ana dili değildir, %23,07'si için en iyi bildikleri dil ve %18,26'sı için en çok kullandıkları dil de değildir.

Kullanım açısından öğrencilerin %37,50'si aynı ana dili paylaşan kişilerle kullanır, % 35,57'si Rumence'yle aynı zamanda, %44,23'ü Rumence'yle alternatif şekilde ve % 49,03 Rumence'yle aynı ölçüde kullanmaktadır. Öğrencilerin %42,30'u ana dilinin kullanımına günde 0 ile 4 saat arası bir zaman kullanırken, % 64,42'si Rumence'yi 8 ile 12 saat arası bir zamanda kullandıklarını belirtmişlerdir.

Ana dilinin kullanım ortamı olarak, öğrencilerin %41,34’ü camiyi, %32,69’u aile ortamını seçmişlerdir. Öğrencilerin %4,95’i ailenin akrabalarla düzenlediği sosyal etkinliklerinde ana dilini kullandıklarını belirtmişlerdir.

Kullanım şekilleri konusunda, öğrencilerin %48,04’ü ana dilini karşıdaki kişiye göre kullanılır, %21,15’i için konuya göre, %19,23’ü ortama göre, %11,53’ü de konuşmanın süresine göre kullanmaktadır.

Dil becerileri açısından yalnız “çok iyi” seçeneğine yer verilmiştir.



5. Grafik. Öğrencilerin dil becerilerine ilişkin görüşleri

Ana dilinin bilinmesinin/kullanımının avantajları konusunda, ilk sırada kültürel avantajlar (%35,5), ikinci sırada mesleki (%27,88) ve sırayla sosyal (% 17,30) ve maddi avantajlar (%15,38) belirlenmiştir. Öğrencilerin %3,84’ü için ana dilinin bilinmesi/kullanımı herhangi bir avantaj sağlamamaktadır.

Bu son kategoriye ait öğrencilere göre, ana dilinin öğrenilmesi/kullanımı kendi gelişmelerine herhangi bir katkıda bulunmamaktadır. Bunlara göre, Türk Topuluğunu temsil eden teşkilatların düzenlediği etkinlikler yalnız kendilerine olumlu bir imaj yaratmak ve özellikle gençleri manipüle etmek için gerçekleştirilmektedir.

Ana dili eğitiminin önemi açısından, öğrencilerin %40,38’i çok önemli, %50’si önemli, %9,61’i oldukça az önemli seçenekleri işaretlemişlerdir. Öğrencilerin hiçbiri ana dili eğitimini önemsiz olarak belirtmemiştir.

Topluluğun bireyleri açısından, (yapılan mülakatlardan özetle) Romanya’daki eğitim sistemi ve özellikle azınlıkların ana dili eğitimi konusunda, teoride, uluslararası çapta bir model teşkil etmektedir; ancak bu konuda karar alan etkenler, eğitim sürecinin uygun şartlarda gelişmesiyle görevli şahıs ve kurumlar yeterli derecede ilgili değildir. Türkçe ana dili eğitiminden sorumlu olan görevlilere göre, son yıllarda, öğrencilerin sayısını arttırmaktan çok, eğitim sürecinin kalitesi üzerine çalışmalar yapılmıştır. Aynı zamanda ana dili Türkçe eğitiminin hak sahipleri de kendi öz kültür ve kendi ana dilinin korunması ve değerlendirilmesi konusunda yeterli derecede ilgili değildir.

Sistemin çalışmasında bazı eksiklikler mevcuttur: güncelleştirilmiş müfredatların eksikliği, dolayısıyla yalnız bazı sınıflar için ders kitaplarının bulunması, dersliklerin ve ek materyallerin yeterli sayıda bulunmaması eksikliklerden bazılarıdır. Ancak olumlu gelişmeler de kaydedilmiştir: öğrenci sayısının azalmaması, Türkçe ana dili seçen öğrencilerin yalnız Köstence ve Tulça illerinden olmayıp, 2000 yılında sonra bu illere Bükreş, Galati, Calaraşi ve İbrail gibi illerde de küçük sınıfların oluşması Türkçe eğitiminin perspektifi açısından olumlu işaretlerdir.

Yine topluluğunun fertlerine göre, Türk Topluluğunu temsil eden teşkilatların da ana dili eğitimine gösterdikleri ilgi yetersizdir. Milli Eğitim Bakanlığı veya Azınlıklar Arası İlişkiler Departmanı'nın düzenlediği yarışmalarda başarılı öğrencileri ödüllendirme, kamp düzenleme gibi etkinliklerin dışında ana diline yönelik faaliyetlerin yetersiz olduğu kanaatindedirler. Onlara göre, teşkilatın merkezinden çok, şube bazında etkinliklerin düzenlenmesinin daha verimli olduğu görüşündelerdir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Romanya'da ana dili Türkçe eğitimine gösterdiği istikrarlı destek hem eğitim sisteminde görev alan sorumlular hem de halk tarafından takdir edilmektedir. Romanya'daki Türk halkı, gençlerin Türkçe ana dili eğitimi alıp daha iyi bir iş yeri gibi çeşitli fırsatlardan yararlanabileceklerini düşünmektedir.

Öneriler

Çalışmamızın bu kısmı, ana dili Türkçe eğitim sistemi konusunda tecrübemiz ve gözlemlerimize dayanarak öneriler içermektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Azınlıkların eğitimine yönelik yasal ve idari çerçevenin belirlenmesi; bu çerçevede Türkçe ana dili eğitiminin yeri ve öneminin tanıtılması ve güçlendirilmesi;
- Azınlıkların eğitimine yönelik görev ve sorumlulukları olan kurum ve kuruluşlarının belirlenmesi ve tanıtılması;
- Azınlıkların eğitimi ve özellikle Türkçe ana dili eğitimini ilgilendiren bir veri tabanının oluşturulması. Veri tabanında bulunması önerilen maddeler: öğrenci, okul, sınıf, öğretmen sayısı; öğretmenlerin profesyonel nitelikleri, eğitim ve danışmanlık merkezleri; söz konusu eğitim sisteminde yer alan sorumlular ve sorumlulukları; bunların yıllık raporları.
- Türkçe ana dili araç ve gereçlerin incelenmesi: müfredat ve ders kitapları, bunların amaç, hedef ve içerikleri, eğitim materyalleri; öğretmenlere yönelik geliştirme programları, eğitim ve danışmanlık merkezlerin eğitim projelerinin desteklenmesi, ana dili Türkçe yarışmalarına katılımın artırılmasını sağlamak amacıyla, öğrencileri ve öğretmenleri destekleme projelerinin gerçekleştirilmesi.
- Ana dili Türkçe eğitimini korumasını ve geliştirmesini sağlayabilecek kaynakların belirlenmesi ve incelenmesi; Ana dili Türkçe eğitimine yönelik yapılan tanıtım ve geliştirme programlarının incelenmesi, söz konusu eğitimi destekleyen ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlarının projelerinin incelenmesi, başarısını ispatlayan projelerin devamını sağlanması.
- Romanya'da Ana dili Türkçenin durumu ve perspektiflerini inceleyen projelerin oluşturulması ve gerçekleşmesini sağlayabilecek kaynakların belirlenmesi.
- Ana dili Türkçenin sosyo-lingüistik açıdan incelenmesi: dil olayları, mikro ve makro sosyal ortamlarda dilin işlevleri, Türk toplumunun içerisinde Türkçenin fonksiyonları, dilin standart ve şive şekillerinin toplum içerisinde işlevleri, bölgede konuşulan diğer dillerle Türkçenin dil temasları, Türkçenin yapısını ve özelliklerini etkileyen ortam ve etkenlerin belirlenmesi, vb.

Sonuç

Romanya'daki ana dili Türkçe eğitim sisteminde yapısal değişikliklerin yer almasından uzun zaman geçmesine rağmen, bu sistem hala bir geçiş döneminde olup, bazı aşamaları henüz sonuçlanmamış olduğu düşünülmektedir. Hem etnik çeşitliliği hem de Romanya Türk Topluluğuna özgü olan kültürel unsurlarının değerlendirilmesini teşvik eden unsurlar ise, bu sistemi oluşturan unsurlar arasında kalması ile mümkün olabilir.

Karşılaştırma yöntemiyle her iki çalışmadan ortaya çıkan veriler, önemli bulgular ortaya çıkarmıştır. Bulgular bazı önerilerin tespit edilmesine yol açmıştır. Ancak bulgu ve önerilerinin temelinde bulunan bazı

hususlar da önemini korumaktadır. Yukarıda topluluğun bilinçlendirilmesinden bahsedilmiştir. Bilinçlendirme eğitimle yapılır. Eğitim ailede başlar, okulda devam eder, hayat da bunu tamamlar.

Komünist rejiminin kalıntıları, kapitalizme geçiş döneminin getirdiği endişeler, Avrupa Birliğine dâhil olma çabaları derken, Türk aile yapısı derin değişikliklere uğramıştır. Ancak toplumu derinden sarsan bu zorluklar, değişiklikler, yenilikler değildir. Topluluğu aslen sarsan göçlerdir. Arda arda gelen göçler, köyleri boşaltmış, toprakların üç kuruşa satılmasına neden olmuş, insanları limana, Yeni Türkiye Cumhuriyetine onları götürecek vapurları gözlerken bulmuştur. Göç olayları, yalnız nüfus açısından değerlendirilmemelidir; önemli olan göç eden önderlerin, zenginlerin, eğitilmişlerin toplumdaki oranıdır.

1990 yılından sonra, ana dili Türkçeye yönelik düzenli, istikrarlı, geniş kapsamlı projelerin gerçekleştirilmemesinin sonuçlarından biri yukarıda yer alan verilerde görülmektedir.

Çalışmamızda bazı öneriler sunulmuştur. Bunların yanında neler yapılmalı. Projeler üretilmelidir. Romanya'daki Türk Toplumunu her yönden araştıran kapsamlı projeler gerçekleştirilmelidir. Ortak projeler çerçevesinde, Türkiye ve Türk Dünyasıyla bağlantılar güçlendirilmelidir. Türk toplumunun özelliklerini, Türk Dünyasıyla ortaklıklarını araştıran Romanya Türk asıllı araştırmacılar yetiştirilmelidir. Yalnız Türkçe ile ilgili değil, farklı dallarda, Romanya Türk gençlerinin Türkiye ve Türk Dünyasında tahsillerinin tamamlaması desteklenmelidir. Uluslararasılık/ çokkültürlülük/ kültürlerarasılık gibi kavramların etken ve etkileri her yönden düşünülmelidir. Romanya Türklerinden vazgeçilmemelidir.

Kaynakça

- 📖 Brad, Ion Ionescu dela, *Excursion agricole dans la plaine de la Dobroudgea*, Journal de Constantinople, İstanbul, 1850.
- 📖 Coman, Virgil, *Situația învățământului din regiunea Constanța în limbile de predare tătară și turcă reflectate într-un document din anul 1956* (1956 Yılına Ait bir Belgede Türk ve Tatar Dillerinde Köstence Bölgesinde Eğitimin Durumu) : “Moștenirea turcă în Dobrogea” Gemil T., Cornea D.R., Custurea, G., (Koord.), (Dobruca'da Türk Mirası), Top Form Yayınevi, Bükreş, 2019.
- 📖 Cupcea, Adriana, *Construcția identitară la comunitățile turcă și tătară din Dobrogea* (Dobruca Türk ve Tatar topluluklarının Kimlik Oluşumu) : “Working Papers in Romanian Minority Studies”, Nr. 49, Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale Yayınları, Cluj-Napoca, 2013.
- 📖 Cupcea, Adriana, *Turc Tătar sau Turco-Tătar. Probleme ale Identității la Comunitățile turcă și tătară din Dobrogea. Turk, Tatar or Turkish-Tatar. Identity Problems in the Turkish and Tatar Communities in Dobruja*, “Working Papers in Romanian Minority Studies”, Nr. 58, Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale Yayınları, Cluj-Napoca, 2014.(Fransızca'dan çeviren) Florin Mihailescu, Ionescu, Ion dela Brad, *Excursiune agricolă în Dobrogea în anul 1850* (1850 yılında Dobruca'da tarım gezisi), Analele Dobrogei dergisi, yıl III, sayı 1, ocak- mart, 1922, Constanța, s.167.
- 📖 Garlan, Ahmet Mictat, *Metodologia cercetării etnopsihologice* (Etnopsikolojik Araştırmanın Metodolojisi), Lumen Yayınevi, Iași, 2011.
- 📖 Hasan, Neriman, *Romanya Türk Toplulukları Örneğinde İki Dillilik*, Universitara Yayınevi, Bükreş, 2009.
- 📖 Hasan, Neriman, *Studiul limbii materne turce în sistemul educațional din România* (Romanya Eğitim Sistemi çerçevesinde Türkçe Ana Dili Eğitimi) : “Istorie și identitate la turcii din Dobrogea” (Dobruca Türklerinde Tarih ve Kimlik), Adriana Cupcea, Kozak Gyula (Editör), ISPMN Yayınları, Azınlıklar Serisi, Cluj-Napoca, 2017.

- 📖 Hasan, Neriman, *Dil ve dinin Yaşanması ve Yaşatılması Üzerine: Romanya Örneği*, Balkanlarda İslam. Miadi Dolmayan Umut. Islam in the Balkans. Unexpired Hope, Editör: M.S.Kafkasyalı, İnceleme ve Araştırma Serisi, 5.cilt: Köprüler Yıkan Zihniyetin Yıkılışı. Demolishing Mentality which Demolishes Bridges, TİKA yay, Ankara, 2016, s. 495-512.
- 📖 İbram, Nuredin, *Comunitatea musulmană din Dobrogea. Repere de viață spirituală. Viață religioasă și învățământ în limba maternă*, (Dobruca Müslüman Topluluğu. Manevi hayatından Seçmeler. Dini Hayatı ve Ana Dili Eğitimi), Ex Ponto Yayınevi, Köstence, 1998.
- 📖 Ionescu, Kaptan M.D., *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea. Geografia matematică, fizică, politică, economică și militară*, (XX. Asrın başlangıcında Dobruca. Matematiksel coğrafya, fizik, siyaset, ekonomi ve askeri açıdan değerlendirme), Atelierele grafice I.V. Socecu Yayınları, Bükreş, 1904.
- 📖 Topuzkanamış, Ersoy, *Balkanlar'da Türkçe Eğitime Dair Bir Program: Dobruca Örneği (A Curriculum about Turkish Language Education in the Balkans: Case of Dobruja)*, Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 1, Issue 1, November 2014, ss. 16-35.
- 📖 <http://www.ispmn.gov.ro/page/minlex> (Erişim tarihi: 25.04.2019)
- 📖 <http://www.ispmn.gov.ro/node/cronologia-minoritii-turce-19892009> (Erişim tarihi: 25.04.2019)
- 📖 https://issuu.com/garlanmiktat/docs/garlan_mictat_metodologia_cercetari (Erişim tarihi: 25.04.2019)

“Şar Dağı Ayakdaşları” Kitabı ve Yugoslavya’yı Anlamak
Understanding The Yugoslavia and The Book of Şar Dağı Ayakdaşları

Faruk GEZGİN*

Özet

09.10.1960'ta Yugoslavya-Makedonya'nın Gostivar şehrinde doğan ama baba tarafının oturduğu Raptiştah'ta (Vrapçište) büyüyen ve ilköğretimi de orada bitiren Keramettin Şar, Makedonya vatandaşı iken soyadı Şaban'dır. Gostivar'daki lise öğreniminden sonra girdiği Üsküp'teki Kiril ve Metodiy Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni 19.01.1987'de bitirdi. Bir süre Gostivar'da Boris Kançeski Devlet Hastanesi'nde pratisyen hekim olarak çalıştı. Askerliğini yaptıktan sonra eski görevine döndü. Yugoslavya'nın dağılması sırasında, Türk Demokratik Birliği'nin- sonra Türk Demokratik Partisi adını alacaktır- kurucuları arasında yer aldı. Kendisine genel başkanlık teklif edildi ama o, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Bölümü'nde ihtisas yapmayı tercih etti. 1996'da İç Hastalıkları Uzmanı oldu. Sonra Acıbadem Hastanesi'nde ¹çalışmaya başladı. Keramettin Şar, anı roman olarak nitelediği “Şar Dağı Ayakdaşları” eserinde, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde ayrı devletler kurulurken, Müslümanların yaşadığı sıkıntıları, acıları ve bilhassa Boşnaklara yapılan katliamı anlatmaktadır. Yazar, Müslüman Arnavutlar ve daha çok da Türkler ve Boşnaklara reva görülen zulümlere şahit oldu.

Anahtar Kelimeler: Keramettin Şar, Şar Dağı Ayakdaşları, Yugoslavya, Balkanlar.

Abstract

*He was born in Gostivar, Yugoslavia-Macedonia in 09.10.1960, but grew up in Raptiştah (Vrapçište), where his father sits on the sidelines. He graduated from the Faculty of Medicine of Cyril and Methodius University in 19.01.1987. For a while he worked as a general practitioner at the Boris Kancheski State Hospital in Gostivar. After his military service, he returned to his old job. During the breakup of Yugoslavia, he was among the founders of the Turkish Democratic Union and later of the Turkish Democratic Party. He was offered a general presidency, but he chose to pursue his specialty in Internal Medicine at Istanbul University Faculty of Medicine. In 1996, he became Internal Medicine Specialist. Then he started to work in Acıbadem Hospital. Keramettin Shar, in his work called *Li the Mountain Mountain of Shar Mountain li*, describes the problems and suffering of Muslims and the massacre of the Bosniaks, while separate states were formed during the disintegration of Yugoslavia. He witnessed atrocities against Muslim Albanians and, more generally, Turks and Bosniaks.*

Keywords: Keramettin Şar, Şar Dağı Ayakdaşları, Yugoslavia, Balkans.

Giriş

Yüzyıllarca süren efendilikten sonra, savaş yenilgileri ile daha önce kendilerine tabi olanların hâkimiyetinde ikinci sınıf, önceleri ara sıra, 1953-1967 arasında ise yaşanan büyük göçle azınlık

*Emekli Öğretim Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, E-posta: farukgezgin1950@windowslive.com, Orcid:0000-0001-5800-1004

durumuna düşen Türklerin ve çocuklarının neler hissettiğini anlamaya çalışmak, kendi devleti ve vatanında hür yaşayanlar açısından zordur. İç Hastalıkları Uzmanı olarak Acıbadem Kadıköy Hastanesi'ndeki 21 yıllık çalışmanın ardından Acıbadem Altunizade Hastanesi'ne geçen Dr. Keramet Şar, "anı roman" diye nitelediği "Şar Dağı Ayakdaşları"² eserinde, bizlere daha çok Makedonya'nın Gostivar, Raptiştah (Vrapçiste) yöresi Türk hayatından kesitler ve bazen de Yugoslavya'nın diğer bölgelerinde şahit olduğu veya duyduğu nahoş olayları sunuyor. Hem Balkan Savaşı içinde ve göç ederken hem de savaştan sonra, vatan bildikleri topraklarda yaşamaya devam ederken de kırıma uğrayan Türkler, krallık döneminde birçok haktan da mahrum bırakılmıştır. Türkçe eğitim hakları ellerinden alınan Türkler, kendilerini Müslüman-Türk kimliklerini korumak kavgası içinde buldular.

İkinci Dünya Savaşı sırasında, Partizanların kazanması için hayatlarını ortaya koyan ama savaş sonrasında Sosyalist devir başlangıcında, rejim için tehlikeli sayılan Türkler, 1947-1948'deki Yücel teşkilatı davası sonucunda dört önemli liderinin idamı ve birçok aydınına verilen hapis cezalarıyla da korkutulmuş; Türkiye Cumhuriyeti'nin de kabul etmesiyle 1953'te başlayan "büyük göç"e yani "toplu göç"e zorlanmıştır. Değişik sayılar verilse de, 200.000 ila 300.000 arasında Türkiye'ye göç eden Müslüman –çoğu Türk asıllı- insandan söz edilebilir.

Mankurtluktan Kurtuluş-Gerçeklerle Yüzleşme

İnsan, yaşı ilerledikçe çocukluk günlerini, o günlerin saf dünyasını hatırlar ve bundan da haz alır. Azınlık durumuna düşen Türklerin yaşadığı acı ve sıkıntıları, aile ve yakın çevresinden ancak liseyi bitirirken öğrenmeye başlayan Keramet Şar, Sosyalist rejimde okula başlayan çocukların buluş çağına kadar üyesi olduğu Pioni(e)r teşkilatında kutlamalara coşkunca katılır. Yetişkin gençler buluş çağında, Yugoslavya Gençleri Komünist Birliği'ne (SKOJ) üye olur. Şar, bir 29 Kasım Cumhuriyet Bayramı'nda Pioner olarak şiir okur. İlkokuldan itibaren şiirler de yazar. O sırada büyüme kapıldığı "eşitlik-kardeşlik" nutuklarının tam tesirindedir. Lise sona doğru babası Salih ve abisi ile çevresindeki tecrübeli ihtiyarlardan, Türklerle ilgili acı gerçekleri öğrenmeye başlar ama yine de uzun süre sosyalizme bağlı ve Tito sevgisine sahip bir gençtir. 1980'de Tito'nun ölümüyle birlikte, öyle gösterildiği gibi her şeyin toz pembe olmadığını anlar.

Şar'ın Raptiştah'ta (Vrapçiste) çocukluk yıllarında ve ilköğretimde en iyi arkadaşı, babası Türk-Müftar-, annesi Boşnak- Salema- olan Sadık'tır. Biz, "ayakdaş"lığı yani arkadaşlığı, dostluğu kitabın sonuna kadar takip ediyoruz. Sadık, bazı Türk ve daha çok da Arnavut çocuklarının, kendisinin Bosnalı veya Boşnaklığıyla alay etmelerine rağmen, lise sonrası hayatını devam ettirdiği Bosna'da da kendini Türk hissetmiştir. Ablası Hüzlo ise, bu sataşmalar karşısında Bosna'ya gidiyor ve daha sonra da orada Boşnak bir gençle evleniyor.

Keramet Şaban (Şar), Raptiştah ve onun yaslandığı Şar Dağı- Yazar Maya Dağı da diyor-³ ve zirvesi 2258 metre rakımlı Koçubaba'yı, aşağıdaki Polog Ovası'nı ve oralarda arkadaşlarıyla yaşadığı ve hafızasından silinmeyen hayatı hiçbir zaman unutamıyor. "Top, birnatu, misket, çelik-çomak, Aliya na camiya, gutska, savaş oyunu"⁴ vb. çocuk oyunları, annesi (aba) ve saygı duyduğu komşu Cica anne

² Keramet Şar. Şar Dağı Ayakdaşları: İstanbul:Yaz, 2018:288.

³Bazı Makedonya Türkleri, "Maya Dağ'dan kalkan kazlar" türküsünün aslında kendi bölgeleriyle ilgili olduğunu ve "Şar Dağı'ndan kalkan kazlar" şeklinde başladığını iddia etmektedir. Bunu, bölgeyi en iyi bilenlerden olan, Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ertuğrul Karakuş da doğrulamıştır.

⁴ Bu kısımda ve kitabın diğer sayfalarında yazarın ne olduklarını anlatmadığı, bölgeye mahsus açıklanması gereken kelime ve kavramlar için Vrapçisteli Türk Dili Profesörü Nazım İbrahim ve Gostivarlı Lise Öğretmeni İsmail Şare'den gelen açıklamalar için kendilerine müteşekkirim:

Birnatu: Tahta veya başka bir malzemenle yapılmış tabanca, tüfek, makineli tüfek vb. ile çocukların oynadığı bir savaş oyunudur. Bir anlamı olmayan kelime, ses taklidi, yansımasından doğmuş olabilir.

Aliya na camiya: Ali (Boşnaklarda –ya eklenerek), na Slav dillerinde "–a" ve "–da" durum eki, cami (Boşnaklarda –ya eklenerek) şeklinde oluşmuştur. Bir çember çizilir ve içine yine çember şeklinde üst üste kiremit parçaları dizilir, orada bir

hep hatırlanıyor. Yazar, annesinin adını vermiyor. Bazı batıl sayılması gereken alışkanlıkları ise, millî reflekse bağlamak gerekir. Mesela Türk çocukları ve belki de diğer Müslüman çocukları, yanlarından bir papaz geçerken ağızlarını açarlarsa, onun sayması durumunda- Uğursuzluk sayılıyor- dişlerinin düşeceğine inanıyor.

Baba tarafından aile şeceresi, İkinci Beyazıt devrinde Bosna Sancak Beyi Yakup Paşa’ya yani Paşalar sülalesine, anne tarafından da Konya’dan göç eden ve aralarından din âlimleri ve hafızlar çıkmış Şare sülalesine dayanıyor. Anne tarafının Gostivarlı olduğu anlaşılıyor. Gostivar’da Şare Mahallesi’nin- Tito devrinde adı İlindenska olarak değiştirilmiştir. Halihazırda resmîyette İlindenska’dır.- ve Şare soyadlı ailelerin bulunduğunu, Üsküp’teki Kiril ve Metodiy Üniversitesi Blaje Koneski Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde çalışırken, öğrencimiz olan Gülcan Şare ve dostluğumuz olan amcası İsmail Şare’den öğrenmiştik. Mahalle, orada oturan Türkler arasında da hâlen Şare Mahallesi olarak bilinmektedir.

Yazar, Sadık’ın sünnet düğünü ile amcasının kızı Lütfiye’nin düğününü anlattığı bölümde, mahalli gelenek ve göreneklere veriyor. Geleneğin başka diyarlarda kalan Türkler için önemi, *“İyilik ve güven ruhu biz Türkler arasında iyice gelişmişti ve kendimizi tuhaf bir biçimde maneviyatın, beşeriyetin en tepelerinde buluyorduk. Şan ve ayrıcalık yarattığımız bu hayatın en kör noktalarında ise geleneğin karanlığından değil ışığında faydalanıyorduk. Bu ışık kimi zaman bir tedavi yöntemi, kimi zaman da bir güzellik aracıydı”* şeklinde veriliyor. (s. 38) Bununla ilgili olarak kadınların kendilerinin yaptıkları süs kremi “aklık”, cemrelerin düşmesi, kerpetenle diş çekme, tuzla siğilleri yok etme, yaraya

oyuncu çocuk durur. Biraz uzaktaki çocuklardan biri, bir topla bu kiremit parçalarını vurmaya çalışır. Top atılır ve kiremit parçaları yıkılırsa, orada duran çocuk kiremit parçalarını yeniden dizmeye çalışır. Topla karşısındaki çocuklardan birini vurmaya çalışır. Başarırsa, topla vurulan çocuk, kiremit parçalarının yanına gelir. Yani yeni ebe olur. Oyun bu şekilde devam eder.

Gutska: Kelime Türkçe değildir. “-ka” eki Makedonca’da dişil ekidir. Kuru kabak sapları ve bir metre kadar uzunluktaki tahta parçalarıyla oynanan bir çocuk oyunudur. Bir oyuncu tarafından kabak sapı, elinde tahtası olan bir oyuncuya atılır. Onun, tahtasıyla kendine doğru gelen o kabak sapına vurması lazım. Vurursa, atan kişinin o kabak sapını koşup alması ve geri yerine getirmesi gerekir. Oyun bu şekilde devam eder. Batıların hokeyine, buz hokeyine benzer.

Tanur: Türkçe “tabak”tan gelmiş olabilir. Slavcası “tanir”dir. Hamur açma tahtasına denir.

Cica: Yaşlı amca hanımlarına ve hatta diğer hanımlara da denir.

Trap: Tütün karıklarına denir. Hangi dilden olduğu belli değildir.

Şilka: Tütün fidesini dikme zımbasına denir. Slavca’da “şilyast”, ucu sivri olan demektir.” -ka” eki de Makedonca’da dişil ekidir.

Yaglış: Kardelenlerden sonra çıkan, sarı renkteki “çuha çiçeği”dir.

Balık kursağı: Balık kursağı veya balık ağzı denilen çiçek.

Aklık: Kadınların kendi yaptıkları süs kremi.

Sülmen: Kadınların süslenmek için yaptıkları “aklık” kremi hazırlanırken çarşıdan aldıkları beyaz renkli, toz halinde bir maddedir.

Dübecek: Havan koluna denir. Türkçe olabilir.

Payduşka: Slav dillerinden gelen bir oyun havası ismidir.

Çinkan veya çintan: Kadın giyecek ismidir. Aslı “çintiyan” olabilir.

Ratluk: Türk kahvesi içerken yenilen lokum. “Rahatluk”tan gelmiş olabilir. Boşnakça’da “rahatluk” şeklindedir.

Bajdırma: Erkek tarafından ihtiyar birinin, gelin baba evinden çıkarılırken kız tarafına verdiği bahşıdır.

Büyük Cami: Raptiştah’taki Eski Cami olabilir.

Karahasanlar: Raptiştah’ta bir Türk ailesidir.

Pazar Yolu: Raptiştah’ın en alt tarafında, eskiden köy ve tarlaları, ovayı ayıran yoldur. Gostivar güneyinden Kalkandelen’e giden yoldur.

Polok Ovası: “Polok”, Slav dillerinde vadi, dağlarla çevrili ova demektir. Makedoncada ise “kaparo” demektir.

Veiz Mahallesi: Raptiştah’ta Türk mahallesidir.

Çaprazların Bahçe: Raptiştah’tadır.

Otpust: İzin belgesi.

Aba: Anne için kullanılır.

Halka: Bilezik.

tütün basma, köpeğin ısırıldığı yere taze fasulye tanesi bağlama gibi adetler üzerinde de duruluyor. (s. 37-45)

Keremettin Şar'ın çocukluğunda bile etnik gruplar zıtlığı, sürtüşmesi yaşanıyor. Hıristiyan çocukları, Müslüman çocukları aşağılıyor. Müslümanlar arasında bile Arnavutlar, öncelikle Türkleri küçük görüyor ve hatta asimile etmeye çalışıyor. Salih, oğluna yıllar önce kendisini Hıristiyan olarak tanıtip kamyonuna aldığı bir Makedon ve bir Sırp subayının, Türkleri tehlike olarak görüp meydanı Arnavutlara bırakmaktan pişman olduklarına; Arnavutların Türkleri zamanla asimile ettiklerine, halen de etmeye çalıştıklarına ve bu yüzden de Arnavut sayısının giderek artış göstereceğine üzüldüklerine şahit olduğunu anlatır. Bu durumda Türk olanların karşısına, "Biz" kimlik sorunu çıkıyordu. Komşu Hacı Abdullah, Keremettin ve Sadık'a kurtuluşun okumaktan geçtiğini söyler, "*Aman okuyun, biz azınlıkta kaldık. Herkes göç etti gitti. Bizim ayakta kalmamız için mektepli olmamız gerek. Biz mektepli olmaz isek buralarda kati surette barındırmazlar bizi. Yoksa eriyip bitecez*" der. (s. 55) Kızların, gâvurlaşacağı endişesiyle okutulmayışı ise ayrı bir sorundu.

Kimliği korumak amacıyla Gostivar'da Güven Kültür Güzel Sanatlar Derneği'ni kuran Türk aydınları, öğretmenleri, öğrencilerden derneğin faaliyetini ve Üsküp'te çıkan Birlik gazetesi ile Sevinç, Tomurcuk ve Sesler dergilerini takip etmelerini ister. Keremettin Şar'ın şiirleri daha ilköğretimdeyken Birlik'te çıkmaya başlıyor. Türkçe Öğretmeni Kemal Bey, bir gün onu, Raptiştah'ta okula gelen Necati Zekeriya ile tanıştırır. Necati Zekeriya, çocuk edebiyatı alanında Makedonya Türkleri arasında zirve olan bir isimdi. Zekeriya, onun şiir yazmasını, yarışmalara katılmasını teşvik eder. Nitekim Keremettin'in yazdığı "Birlikteyiz" şiiri bir yarışmada birinci seçilir.⁵ Onun daha sonra Tan gazetesi ile Sevinç, Tomurcuk ve Sesler dergilerinde de şiirleri çıkmıştır.

Raptiştah Çede Filipovski İlköğretim Okulu'nu arkadaşı Sadık gibi pekiyi ile bitiren Keremettin, yaz tatilinde bir abisinin pastane çalıştırdığı Hırvatistan'da, Adriyatik sahilindeki Pakoştane'ye gider. Babası, Belgrad'dan Sırp arkadaşının oğlu Draganı da yanlarında götürür. Keremettin ve Dragan, Tito ile birlikte Neretva Savaşı'nda Almanlara karşı savaşmış Mate'nin torunları İvica ve Tomica ile de arkadaşlık kuruyor. Keremettin Şar, esasen her millette iyi insanlar olduğuna inanan biridir. Kendi yöresinde samimi Arnavut arkadaşları da olmuştur. Yine de Pakoştane'de ufakık sebepten çıkan etnik bir huzursuzluk yaşarlar. Mate, tehdit edilen ustaları Eyüp'ü nahoş bir olay olmadan Makedonya'ya göndertir.

Liseye Gostivar'da başlayan Şar, Edebiyat Öğretmeni Hasan⁶ sayesinde Cahit Sıtkı Tarancı'yı sever; Mevlana, Yunus Emre, Mehmet Akif ve Nazım Hikmet'i tanır. Üsküp'ün oğlu Yahya Kemal'in o yıllarda hâlâ isminin anılmaması, fikrî durumundan dolayı yasaklı olmasına bağlanabilir. Tito'nun doğum günü olan 25 Mayıs, Yugoslavya'da Gençlik Bayramı'dır. Bütün ülkede dolaştırılan Ştafeta-Meşale-, sonunda başkent Belgrad'a götürülürdü. Ştafeta'nın ulaştığı her şehirde birer tören yapılırdı. Her etnik gruptan gençler, törende Ştafeta metnini okurlardı. Şar da, Gostivar'da lisedeyken Türkçe Ştafeta metnini okumuş, ayrıca Belgrad'daki törene seçilen gençlerden birisi olmuştur.

Çocuklar ve gençler, sosyalizme ve Avrupa'da işçilerin ezildiği propagandasına safça inanıyorlardı. Babası, abisi ve Hacı Abdullah, bir gün ona Balkan Savaşı'ndan beri yaşanan acıları anlatırlar. Onlara göre savaştan önce Balkanlar'da 2 milyon Türk vardı. Savaş sırasında ve göç yollarında 600.000 Türk öldürülüyor, ölüyor; 800.000'i de Türkiye'ye göç etmek zorunda kalıyor. Hacı Abdullah, "*Balkanlar lanetlenmiştir, çocuklar. Buralarda kan akmaya devam edecek. Atalarımız İslam'ı, medeniyeti ve temizliği bu topraklara getirmiş. Yüz binlerce şehidimiz yatıyor bu topraklarda. Binlerce Osmanlı eserimizi yıktılar...*" diyor. (s. 106)

⁵ Yazar, kendisine ödül olarak Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Dede Korkut Hikâyeleri" adlı eserinin hediye edildiğini yazıyor ama bunun Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun hazırladığı eser olduğunu sanıyorum.

⁶ Keremettin Şar, telefonla öğretmenin Hamdi Hasan olduğunu bildirdi. (Prof. Dr.) Hamdi Hasan, daha sonra Türk Halk Edebiyatı alanında kariyer yapmış, Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi Blaje Koneski Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanlığı görevinde bulunmuştur.

Raptiştah’ta 1903’te 1300 Türk, 350 Hristiyan, 165 Arnavut, 50 Çingene yaşıyordu. Katliam ve göçlerle Türkler, ikinci unsur ve zamanla da azınlık durumuna düşmüştür. Babası ve abisi, Sırp çetniklerle Hırvat ustaşların o coğrafyada yaptığı katliamları da hatırlatıyor. Keramettin, anlatılanlardan şaşkına dönse de, Tito ve sosyalizme yine de bağlıdır.

Sosyalist-komünist sistemle ilgili bir çelişki de, savaştan önce fakir olan sosyalistlerin, rejim kurulup kökleştikten sonra halka göre lüks yaşantılarının olmasıydı. Haksızlıkları tenkit edenler, rejime karşı çıkmakla suçlanmış, içeri alınanlar itirafa zorlanmıştı. Halkı Koruma Askeri Birimi’nin- OZNA sonra UDBA- tutukladıklarının gönderildiği Goli Otok-Çıplak Ada- ve diğer hapisaneler için “Suçsuz girenler bir tarafı eksik, suçlu girenler ise ölü olarak çıkar” sözü zihinlere yerleşmişti. (s. 115)

Uydurma mahkemede dört lideri idamla, birçok mensubu da çeşitli hapis cezalarıyla cezalandırılan Yücelcilerden Türkler arasında bahsetmek, 1980’e kadar suç sayılırdı. Türkler, bu konuyu ancak çok samimi buldukları ortamlarda konuşabiliyordu. Yazarın Yücelcilerden olan dayısı Sabri, 1957’de Türkiye’ye kaçmak zorunda kalmıştır. Şar, kurşuna dizilenlerden Nazmi Ömer’in yakınlarına “Ağlamayın, sizi Türkiyeli kardeşlerime emanet ediyorum. Yaşasın Türkiye” dediğini naklediyor ama bunun Şuayip Aziz’e ait bir yazı olduğunu sanıyorum.⁷ (s. 120) Şar, Yücelciler mahkemesinden korkuya kapılan Türk ve Müslüman 200.000 insanın, 1953-1967 arasında Türkiye’ye göç etmek zorunda kaldığını söylüyor ki, sayıyı 300.000’e kadar çıkaran da vardır.⁸ Keramettin Şar’ın hem babası ve hem de annesi tarafından Türkiye’ye göç edenler vardı. Annesi oğluna göç yıllarında söylenen bir türküyü söylüyor:

*“Tren geldi, vapur geldi
Sefirden ‘otpast’⁹ geldi
Gel kardaş görüşelim
Ayrılık vakti geldi*

*Mavi mintan, mor yelek
Kima kalır bu yerler
Açıldı Stambol yoli
Ayrıldı can ciğerler”¹⁰ (s. 127.)*

Makedonya’da, Balkan Savaşı’ndan önce Osmanlı askeri olarak Yemen’e gidenlerle ilgili olduğu gibi, Krallık devrinde de Çanakkale Savaşı ve diğer cephelere savaşmak için gizlice gönüllü olarak gidenlerle ilgili hatıralar var. Türk, Arnavut, Boşnak ve ana dili Makedonca olan Türklerin

⁷ Makedonya’da Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi’nde görev yaptığımız sırada, Kalkandelen Devlet Üniversitesi’nde çalışan Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Kürşad Koca ve Üsküp Yunus Emre Türk Kültür Merkezi Eğitim Koordinatörü Okutman Furkan Kurt ile 2017’de, Yücel teşkilatının dört liderinin kurşuna dizildiği Üsküp’e bağlı Suşitsa köyü girişinde bir anma töreni yaptık, Facebook’ta canlı yayında bulunduk, yine Facebook’a resimler koyduk. Makedonya Türklüğü açısından Müslüman-Türk idealini şuurulu şekilde temsil eden Yücel hareketinin susturulması sonrasında yaşanan büyük göç, Türkleri azınlık durumuna düşürmüştür. Tito idaresi, sonradan Türklere nispeten iyi davranmıştır.

⁸ Göç konusunda, aslında Balkan Savaşı sonrasında kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı heyeti ile Türkiye Cumhuriyeti heyetine başkanlık eden Hasan Saka arasında 1938’de bir antlaşma imzalanmış ama bu, hükümetler tarafından onaylanmamıştır. Menderes Hükümeti’nin bunu da hesaba katarak Türkiye’den adeta teklif bekleyen Tito ile antlaşma imzalaması ile on yıldan fazla sürecek göçün başlaması, yıllar içinde Yugoslavya Türklüğünün azınlık duruma düşmesi, sonradan büyük hata olarak görülmüştür. Zira göçten önce Türkler, bilhassa Doğu Makedonya bölgesinde yüzde 40-45 nüfusla ikinci unsur durumundaydı. Göç yaşanmasaydı bugünkü Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’ndeki Türk nüfusunun 500.000-600.000 civarında olabileceği tahmin edilmektedir.

⁹ İzin belgesi.

¹⁰ Bu türküden bazı kısımlar, Sezen Seyfullah’ın babaannesi Münevver Seyfullah’ın yazdığı “Muhacir (Macir) Yolu” şiirinde de yer almıştır. Bkz: Sezen Seyfullah, Muhacir Yolu-Babaanne Torun Şiir İkliminde, Yeni Balkan Yayınları, Üsküp 2018, s. 22-24.

yaptığı fedakârlığın büyüklüğünü iyi düşünmek gerekir. Maalesef bu yüce duygu, lüzumsuz ihtilaflar yüzünden bugün gevşemiş durumdadır.¹¹ Makedonya’da Türkoloji Bölümü’nde çalışırken Arnavut öğrencilerime hep Osmanlı-Türk geleneğinden ayrılmamalarını, güç durumda kaldığında sığınacak tek devletin Türkiye Cumhuriyeti olduğunun görüldüğünü, bu sebeple Türkiye aleyhine faaliyetlere müsaade etmemelerini tavsiye eyledim. Keramet’in annesi, bu konuda dedesinin başından geçen Yemen hikâyesini oğluna ve Sadık’a anlatır:

“Bakınız çocuklar, siz kendi iradenizle seçmek istediğiniz her yolu seçebilirsiniz. Ancak bizim başımızdan çok şey geçti. Biz eğitilmiş olsak bile, yaşayarak çok şey öğrendik. Benim dedem Gostivarlı Hacı Fettah Tuli, Osmanlı askeri olarak Yemen’e savaşmaya gitmiş. Anneannem, Fettah dedem dönünceye kadar, kaynanası ve kayınpederinin yanında kalmış. Yıllarca beklemiş dedemi. Bir gün büyük annem, anneanneme demiş ki: ‘Yemen’e savaşmaya gidenlerden dönen olmadı. Her gece Fettahım için dua ediyorum. Benim Fettahım dönecek diyorum. Fakat bu genç yaşta, senden, Fettahımı beklemeni isteme hakkım yoktur. Kızım, ailene dönmek istersen gidebilirsin. Torunlarıma ben bakarım.” Anneannem çok üzümüş. ‘Asla gitmem, ben çocuklarıma bakacağım ve eşimi bekleyeceğim’ demiş. Herkes Fettah dedemin şehit olduğunu düşünürken, yıllar sonra İstanbul’da olduğu haberi gelmiş. Dedem yaralandıktan sonra cepheden çekilmiş ve bir şekilde önce Şam’a, bir süre sonra İstanbul’a gitmiş. İyileştikten sonra Beşiktaş’ta dükkan açıp çalışmaya başlamış. Yıllar sonra da Gostivar’a dönmüş. Çarşı Camiinin altında birkaç dükkan satın almış. Çok iyi para kazanmış. Sonra, evini bırakıp yengem ve çocuklarını almış, tekrar İstanbul’a dönmüş.” (s. 124)

Şar’ın anlattığında çelişki bulunuyor. Fettah Tuli, sanki Gostivar’da yeniden evlenmiş ve bu evlilikten çocukları olmuş; bunları alıp tekrar İstanbul’a dönmüş oluyor. Yazarın annesinin anneannesi ve çocukları Gostivar’da kalmış şeklinde bir mana çıkıyor. Belki de dayı söz konusu edilmiştir. S. 283’te ise bu çelişki, başka şekilde, Sadık’ın ifadesiyle devam ediyor: *“Kardeşim, biz, rahmetli Salih Amca’yı ve Hacı Abdullah Amca’yı daha dikkatli dinleyecektik. Bir de Büyük Abanın dayısının Yemen hikâyesini hatırlıyor musun?”* Burada Fettah Tuli dayı gibi gösterilmiştir.¹²

Üsküp’te Tıp Fakültesi’ne giren Keramet’in Şar’ın dünyası genişler. Ailece Saraybosna’ya taşınan Sadık ise, haksızlık sonucu orada Tıp Fakültesi’ne giremez. Şar, Üsküp’te Türk eserlerini inceler. O sırada hâlâ Tito sevgisine sahiptir. 4 Mayıs 1980’de ölen Tito’nun cenaze töreni için 7-8 Mayıs’ta, arkadaşlarıyla Belgrad’a gider. Orada gitar çaldığı için askerliğini ordu evinde yapan Sadık’la tesadüfen karşılaşır. Sadık sevdiği Boşnak kızla evlendikten sonra çalışmak için İsviçre’ye gideceğini söyler.

1980’de Tito’nun ölümünün Yugoslavya’nın dağılacağı işaretini taşıdığını herkes gibi genç Keramet’in Şar da artık görmekteydi:

¹¹ Bu konuda Balkanları ve bilhassa Makedonya’yı en iyi bilen ve Makedonya’ya büyük hizmetleri olan Doç. Dr. Ertuğrul Karakuş’un “Bir Hilal Uğruna-Balkanlardan Anadolu’ya, Bengü Yayınları, Ankara 2018” eserine bakılabilir.

¹² Bu çelişkiyi kendisine yazdığımız Keramet’in Bey, telefon konuşmasında annesinden dinlediği hatıradaki çelişkiyi, kitabın ikinci baskısında düzelttiğini belirtmiş, gönderdiği aile seçerisinde de duruma açıklık getirmiştir. Buna göre, Gostivarlı Hacı Fettah Tuli, Gostivarlı Karpuzlardan Süleyman’ın- Sülüman- kız kardeşi- Adı yazılmamış- ile evliken Osmanlı askeri olarak Yemen’e gönderiliyor. Ondan haber alınamayınca öldüğü düşünülüyor. Fakat Fettah Tuli, Yemen’den yaralı kurtulup İstanbul’a geliyor. Beşiktaş’ta dükkan açıyor. Sonra Gostivar’a dönüyor, ailesine kavuşuyor. Şöhret- Keramet’in Şar’ın annesi tarafından anneannesidir-, Hafız Vahap Tuli, Sabri Mümin Nazif Tuli , Nafiye, Fatime ve Fehime adlarında altı çocuğu olmuştur. Fettah Tuli, Çarşı Camisi civarında birkaç dükkan almıştır. Nafiye ve Hafız Vahab Tuli 1955’te, Türkiye’ye göç etmiştir. Sabri Mümin Nazif Tuli ise, Yücelcilerden olduğu için 1957’de Türkiye’ye kaçmak zorunda kalmıştır. S. 124’te Türkiye’ye göç ettiği sırada, işkence ile paraları elinden alınan kişinin Vahap Tuli olduğu anlaşılıyor. Göç sırasında Vahap Tuli’nin Çarşı Camisi külliyesine çarşı tarafından girişte, solda köşeye yakın bir dükkan işlettiği, Keramet’in Şar’ın gönderdiği krokide görülmektedir. Fettah Tuli’nin kızı Şöhret’in Gostivarlı Hafız İdriz (İdris) ile evliliğinden Remziye, İsmiye, Abdülbahri ve Nazmiye- Keramet’in Şar’ın annesi, 1927 doğumlu- adlarında çocukları olmuştur. Nazmiye’nin Vrapçısteli (Raptıştah) Hacı Salih ile evliliğinden Rızaedin, Yakup, Abdüraman (Abdurrahman) ve Keramet’in adlarında çocukları olmuştur. Keramet’in Şar’ın arkadaşı Sadık’ın kendilerine Yemen hikâyesini anlattığını söylediği dayının da Hafız Vahab Tuli olduğu anlaşılıyor. Keramet’in Şar’ın annesi Nazmiye Hanım, anne tarafından dedesi Fettah Tuli’nin Yemen hikâyesini, dayısı Hafız Vahab Tuli’den dinleyip çocuklara anlatmış oluyor.

“Her neyse. Tito’nun ölümü Yugoslavya’yı değiştiriyordu. Sanki Yugoslavya Tito sonrası hastalığa yakalanmıştı da tehlike ve endişe kokuyordu. Zaman geçtikçe bunu daha çok hisseder olmuştuk ki, mutluluğun ve huzurun evlere, şehirlere, kasabalara, köylere uğramadığı zamanların geleceğini tahmin edenler vardı. Şimdilik mutluluk vardı ve o mutluluktan biri de ayakdaşım Sadık’ın askerlikten dönmesi ve evlenmesiydi.” (s. 148)

Priştine’de protestoların çoğalmasının, Şar’ın Arnavut arkadaşı Cevdet’le Sırp asıllı sevgilisi Duşitsa’nın aşkını gölgeleyeceği bellidir. Arnavutlar, haklarının verilmemesinden şikâyet etmede haklıydı. Onlar, Kosova’da çoğunlukta idi. Artık her yerde ihtilaflar baş gösteriyordu. Makedonya’da daha çok Makedonlarla Arnavutlar arasında sürtüşme yaşanıyordu. Azalan Türk nüfusunu hesaba katmayan Hıristiyanlar, Yugoslavya’nın güneyinde Arnavutları, orta batısında (Bosna-Hersek) ise Boşnakları kendileri için tehlike olarak görüyordu. Bazı Sırp, Hırvat ve Makedonlar, kızdıkları Arnavut olmayan Müslümanlara da “Şiptar” yani “Arnavut” diyerek hakaret ediyordu. Bunda mübalağalı, taşkın tavırları olan Arnavutların da etkisi vardı. Makedon farmakoloji hocası, Arnavut olarak bildiği Keramet’in Şar’a -bilgili olmasına rağmen- dersinden geçer not vermez. Yine de Tıp Fakültesi’ni kayıpsız olarak 19.01.1987’de bitiren Şar, Gostivar’da Boris Kançeski Devlet Hastanesi’nde göreve başlar; daha sonra da askerliğinin acemilik devresini Belgrad’da Askeri Tıp Akademisi’nde geçirir. Orada herkesin kendi millî kimliğini koruma gayreti içerisinde olduğunu görür. Tito, her şeye rağmen Müslümanların ikinci sınıf görülmesi gibi- Özyönetim siyasetiyle ve belki de otoritesiyle farklı etnik grupları bir arada tutmuş sayılabilir. 1953 göçünden itibaren de, o sırada pek azınlık olarak görülmeyen Türkler, Türkçe eğitim hakkından, Türkçe basın-yayın faaliyetinden, dernek kurma hakkından yararlanmıştı.

Askeri Akademideki acemilik devresinden sonra, yedek subay askerliğini Ohri’de yapan Şar’ın Raptiştah’ta komşu kızıyla yaptığı evlilikten bir kızı doğar. Şar, Ohri’deki tipik Safranbolu evleri olarak gördüğü yapıların, Makedon evleri olarak gösterilmesine tahammül edemiyor. Çok iyi dostu olan yedek subay Arnavut Bashkim’e, Hırvat asıllı komutanın yaptığı haksızlık da tahammül edemediği bir başka konuydu.

Eserin belki de en ilginç yeri, akademide askerliğini yaparken, Jozef Tito ile ilgili olarak Slovenyalı Janez’in bilgi verdiği bölümdür. Janez, okullarda öğretilen “eşitlik, kardeşlik”in lafta kaldığını; Tito’nun aslında Yahudi Josip Klajn’in, yanında çalışıp evlendiği Polonyalı Kontes Marija’dan doğan oğlu olduğunu anlatmıştır. Önceleri Josef olarak bilinir. Tito mükemmel yetiştirilmiştir. Janez, birçok dil bilen Tito’nun, Polonya dilini konuştuğunu sakladığını iddia ediyor. Tito, sonra Hür Duvarcılar adlı mason locasına girmiştir. Kardeşiyle 1917 Rus Devrimine katılmış. Kardeşi devrim sırasında öldürülüyor. Değişik kimlikle gittiği Paris’teki mason toplantısında Churchill’le tanışıyor, onun tavassutuyla İngiliz gizli servisine giriyor. Masonlar arasında yeri 6. derecededir. Bu derecenin sosyal sorunlarla ilgili olmasından dolayı, kendine bu kavramı karşılayan Latince “titus”tan çıkan “Tito” adını alır. Janez, bunları mecliste görev yapan dayısından öğrendiğini anlatır. Janez, Slovenlerin Yugoslavya’dan ayrılacaklarını da söyler. Nitekim ordunun gözdağı vermesine rağmen, ileriki günlerde Yugoslavya’dan ilk ayrılıp bağımsız devlet kuran Slovenler olmuştur. Batılı güçler, ağırlıklarını kullanarak Sırp müdahalesini önlemiştir.

Ohri’deki Hırvat asıllı komutan, Yugoslavya’nın dağılacağına inanmasa da, sırada Hırvatlar vardı. Kosova’da da Arnavutlar isyan halindeydi. Huzursuzlukla ilgili rivayetler çoğalır. Ohri’de Şar’ı ziyaret eden Sadık ise, bir savaş çıkacağına inanmıyor, Bosna’da restoran işleteceğini söylüyordu. Şar ise, Miloşeviç’in savaş yanlısı olduğunu görüyordu. O sırada Kosova’da OHAL ilan edilir. Makedonya’daki Arnavutlar da, gelecek kötü günlere hazırlık içindedir. Askerliğini bitiren yazar, tekrar Gostivar’daki görevine döner. Babası Salih, çocuklarının İstanbul’a göç etmesi gerektiğine inanır. Zira Miloşeviç, kışkırtıcı mitingler yaptırmaktadır. Vidovdan kutlamaları çerçevesinde, Kosova Priştine yakınındaki Gazi Mestan’daki Sırp anıtında tören yapılmıştır. Anıtta Birinci Kosova Savaşı’nda öldürülen Sırp Kralı Lazar’ın sözleri vardır. Miloşeviç, törendeki konuşmasında Kosova Savaşı’nın Avrupa’yı korumak için yapıldığını, birlik-beraberlik içinde olamamak yüzünden savaşı kaybettiklerini

belirtir. Konuşmanın Müslümanlara gözdağı vermek için yapıldığı anlaşılıyor. Şar, eserinde Lazar'ın anıttaki sözlerini de veriyor:

*“Her Sırp ve Sırp kökenli olanlar,
Kosova Ovasında Türklerle savaşmaya gelmeyenin,
Ne erkek, ne dişi, hiçbirinin zürriyeti olmasın,
Onun hasadı da olmasın.
1389-1989” (s. 187)*

Durum kötüye gitmektedir. Salih, üç oğluyla İstanbul'a gidip bir ev satın alır. Dönüşte Babaeski'de, babasının daha önce tanıştığı lokantacı Mustafa, Keramettin Şar'a *“eşitlik, kardeşlik”* nutuklarıyla Yugoslavya'da Türklerin ezildiğini; kızını Makedon bir gence istemeye geldiklerinde tehlikeyi görerek göçe karar verdiğini söylüyor. Mustafa'nın babası, oğluna *“Bayrağının dalgalanmadığı yerde kalma sakın”* demiştir. (s. 194-197)

Yugoslavya'yı kurtarmak için yapılan toplantılarda da oyunlar oynanır. Salih, *“Yugoslavya intihar etti”* diye düşünüyor. (s. 189) Sloven ve Hırvatlar, Sırları sevmiyordu ama felaketin Müslümanlara doğru geleceği anlaşılıyordu. Hırvat asıllı yeni Başbakan Ante Markoviç'in iyi niyete dayalı ekonomik reformu netice vermeye başlasa da, ayrılık rüzgârları artmıştır. Slovenlerin birlikten ayrılmasından sonra, Hırvatistan'da 30.08.1990'da yapılan seçimi bağımsızlık yanlısı Franjo Tudjman kazanmıştır. Kosovalı Arnavutlar da, 26.06.1990'da Kosova Cumhuriyeti'ni ilan etti. (s. 197)

Makedonya Türkleri 01.07.1990'da, gelecek için, devlet kademesinde görevli Mugbil Beyzat başkanlığında *“Türk Demokratik Birliği”*ni kuruyor. İlk kongrede Avni Engüllü başkan seçiliyor. Keramettin Şar ve arkadaşları da TDB'nin Gostivar ve Raptıştah şubelerini kuruyor. Kitabın başında yazarın biyografisinin verildiği yerde ise, ona genel başkanlık teklifi yapıldığı belirtilmiştir. Arnavutlar ise daha önce siyasî partilerini kuruyor. Salih, daha önce dini sorulduğunda *“Elhamdülillah Türk'üm”* diyen Arnavutlar arasında, *“Önce dil, sonra din”* söyleminin yerleştiğini belirtiyor. Hatta Üsküp TV'sindeki bir açık oturumda Arnavut partisi PDP Genel Sekreteri Mitat Emine, *“Biz Arnavutlar, Osmanlıyı Balkanlardan kovmak için Makedon kardeşlerimizle birlikte omuz omuza savaşmadık mı?”* demiştir. Salih'le oğlu arasında, bu olay üzerine şu konuşma geçiyor:

“Bu geçici bir durumdur. Bu şekilde düşünenlerin sayısı azdır. Biz Arnavutlarla birlikte asırlardır aynı camiye gidiyor, aynı çay bahçesinde oturuyoruz. Daha geçen Ramazan ayında, pazarda bir Vırtok'lu arkadaşımınla karşılaştık. Pazarı geziyorduk ki, pazarcılardan biri, Arnavut arkadaşımın, ‘Oruçlu musunuz?’ diye sordu. O da, ‘Elhamdülillah Türküm, tabii ki oruçluyum’ dedi.”

“Yani Müslümanım demedi, Türküm dedi.”

“Aynen öyle” dedi babam. “Arnavutlar bizim kardeşlerimizdir. Bugünler gelip geçicidir. Siz bu tuzaklara düşmeden kendi işinize bakın. TDB'deki gayretlerinizi takdir ediyoruz. Abartmadan çalışmalarınıza devam etmelisiniz.” (s. 201-202)

Ekim 1990'da Bosna-Hersek'teki ilk demokratik seçimi, Sırp ve Hırvatların önünde Aliya İzzetbegoviç'in Boşnak partisi SDA kazanır. Bir Sırp gazetesi bunu *“Türkler parlamentoyu ele geçirdi”* şeklinde verir. Hıristiyanlar, Boşnakları Türk olarak görüyor, zulümlerini de Türklerden intikam almak şeklinde gösteriyordu. Aliya İzzetbegoviç, yazdıklarından dolayı yıllarca hapse yatmış biriydi. Slovenlere ses çıkarmayan ordunun, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'e yöneleceğini söyleyen Salih haklı çıkar. AB yetkililerinin de katıldığı bir toplantıda, Slovenya'dan sonra diğer cumhuriyetlerin ve otonom Kosova'nın da birlikten ayrılmak istediği anlaşılır.

Doktor abisi İstanbul'a yerleşen Keramettin Şar, TDB için Makedonya'da kalır. TDB parti olmadığı için Makedonya'daki ilk seçimlere katılamaz. Buna rağmen TDB, Türklerin asimile olmayıp kendine gelmesinde rol oynamıştır. Makedonya Türkleri ve TDB, Türkiye'den gelen yetkili kişilerin ve ilim adamlarının beldelerini ziyaretini coşkuyla karşılıyor. TDB'nin Atatürk'ün 110. Doğum Yıldönümü

için düzenlediği konferanslarda Prof. Dr. M. Cihat Özönder ve başka ilim adamlarının konuşmaları, Türkleri sevince boğmuştur. Türkler, 29 Ekim 1991’de T.C. Üsküp Konsolosunun verdiği Cumhuriyet Bayramı resepsiyonuna ilk defa katılmak mutluluğunu yaşamıştır. Konsolosun daha sonra Raptiştah’ta bir kahvehanede Türklerle çay içmesi onlara, “*Bizim arkamızda imparatorluk yapmış anavatanımız Türkiye vardır*” özgüvenini kazandırmıştır. (s. 211)

09.09.1991 referandumunda Makedonya’nın Yugoslavya’dan ayrılma kararı çıktı. Kligorov’un çabasıyla Makedonya bir çatışma yaşanmadan ayrı devlet oldu. Sırp ordu birlikleri Makedonya’dan çekildi. AB’nin hazırladığı Badinter Raporu, Yunanistan’ın Makedonya ismine karşı çıkması sonucu geçersiz kaldı. AB, referandum yapmayan Bosna-Hersek ve azınlıklar meselesini hukukî zemine oturtmayan Hırvatistan’ın Yugoslavya’dan ayrılmasını onaylamaz. 30.09.1991’deki referandum sonucu Kosova, bağımsızlığını ilan etse de sadece Arnavutluk tarafından tanınmıştır. Bu gelişmelerden Sırpların, Boşnaklarla Kosova Arnavutlarına saldıracığı anlaşılıyordu. Nitekim kısa süre sonra Kosova ve Bosna’da çatışmalar başlamıştır. Türkiye’nin ambargo sebebiyle Bosna ve Kosova’ya desteği istenildiği kadar olamamıştır. Kosova, ancak Türkiye’nin desteği, ABD’nin Sırp lar üzerindeki baskısı sonucu ve Bosna meselesi halledildikten sonra ayrı devlet olmuştur. Hırvatistan dahi fazla çatışma yaşanmadan ayrı devlet oldu. ABD, Bosna meselesini Avrupa meselesi saydığından, çatışmaları önleme işini AB üzerine yıktı. Almanya, Fransa, İngiltere, AB’nin siyasî gücünü Bosna’da Sırp lar üzerinde kullanmak istemedi. Hırvatlar bile Sırp ları değil, aynı bölgelerde birlikte yaşadıkları Boşnakları hedef almaya başlıyordu. Sırp lardan oluşan Bosna’daki Yugoslavya ordusunun yanında, yerli Sırp lar da ayrıca silahlanmıştı. Konulan ambargo, sanki sadece Boşnaklara işliyordu. Sonuçta seçimlerden birinci çıkan Boşnak lider Aliya İzzetbegoviç, Sırp ve Hırvatlar karşısında dünyanın gözü önünde yalnız bırakıldı. Miloşeviç, Bosna’ya girmeyeceğini söylese de Karadziç’i öne sürdü. İzzetbegoviç ise barış mitingleri düzenledi. 5 Nisan 1992’de Saraybosna’daki mitinge, tepelere konuşlanmış Sırp keskin nişancıları ateş açar, ölenler olur. Boşnaklar mitingte aşağıdaki şiir gibi sloganları tekrarlamıştır:

“Ey Ademoğlu barış şarkıları söyle

Söyle, bütün dünya dinlesin seni

Öldürmek için yemin etme

Barış şarkıları söyle

Söyle, bütün dünya dinlesin seni.” (s. 217)

2 Mayıs 1992’den itibaren Saraybosna’da 1335 gün sürecek Sırp kuşatması başlar. Çirkin savaşta mağdur tarafta olan İzzetbegoviç yine de, “*Biz onlar gibi yapmayacağız. Hiçbir zaman kadınları, çocukları öldürmeyeceğiz. Onlar gibi yaparsak bu savaşı kazansak bile, kaybetmiş olacağız*” demiştir. (s. 258-259)

Bölgede durumun Müslümanların aleyhine geliştiğini gören Salih Bey, İstanbul’a gitmesi için oğlu Keramet’in’i zorlar. O da Mayıs 1992’de 32 yaşındayken İstanbul’a gidip yerleşir. Bunu işlediği “Yaş 32” şiirini eserine almıştır. (s. 219-220) İstanbul’a gitmeden önce, Kosova ve Bosna’dan kaçıp Makedonya’ya sığınan göçmenlere kamplarda hizmet veriyor. Kampta Sadık’ın bir ablası ve eniştesini görüyor. Onlardan Sadık’ın Bosna’daki savaşa katıldığını öğreniyor. Onlar, oturma izinlerinin olduğu İsviçre’ye geçecektir. Şar, kamplarda istismar ve tecavüzlerin olduğunu, yardımların Boşnak olanlara tam ulaştırılmadığını da fark ediyor.

Keramet’in Şar, eserde s. 223’ten itibaren on beş yıl sonrasını anlatmaya başlıyor. İstanbul’da 1996’da ihtisasını bitirip Acıbadem Hastanesi’nde çalışmaya başlıyor. 2007’de Şar Ailesi, Hırvatistan’dan başlayan bir geziye çıkıyor. Şar, Saraybosna’ya uğrayıp Sadık’la da görüşmek istiyor. Önce Kırk Adası ve Brion Takımadaları’na- Melekler Adaları- gidiyorlar. Tito da, zamanında Melekler Adaları’nda tatil yapmıştır. Çocuk yaşta abisinin yanında çalıştığı pastanenin bulunduğu Pakoştane’yi de görürler. O zaman birlikte oynadıkları Mate’nin torunlarından İvica’nın savaş sırasında yedi Sırp

polisini öldürdüğünü öğrenir. Temas kurduğu Sadık'la Saraybosna'da buluşacaklardır. Sosyalist rejimde siyasî sürgünler hapisanesinin bulunduğu Goli Otok'a eşiyile uğrayan Kerametdin Bey, eşine "Ne Brioni'ye imreniyorum artık, ne de Goli Otok'tan korkuyorum. Çünkü ben, azınlıkta olan bir Yugoslav Türk'ü değilim artık. Benim kendi vatanım var. Anlayacağın tüm aşağılık komplekslerimi attım üzerimden. Artık biz Türkiye vatandaşıyız. Bunun verdiği gururla buraları dolaşmanın keyfini çıkarmak istiyorum. Vatansızlıktan kurtulmanın tadını çıkarmak istiyorum. Beni anladın mı?" diyor. (s. 234)

Dubrovnik'ten sonra, Bosna'da savaş sırasında Hırvatların top atışlarıyla yıkılıp Türkiye tarafından yeniden yaptırılan Mostar Köprüsü'ne gidiyorlar. Neretva Nehri üzerindeki köprüden Boşnak delikanlılar, düğün öncesi cesaretlerini göstermek için aşağıya atlamaktadır. Kerametdin Bey, Mostar'da kendini bir Türk şehrinde hissediyor. Orada çalışan ilkokul arkadaşı Cem, ona Sadık'ın psikolojisinin bozuk olduğunu söylüyor. Mostar'da bir cami yakınındaki mezarlıkta hem hilalli hem de haçlı mezar taşları gören Kerametdin Şar, bunun sebebini müezzine sorar. O da "Orası şehitlik. Belediyemizin aldığı kararla, savaşta ölen Müslüman ve Müslüman olmayan Mostarlılar aynı mezarlığa defnedildi" diyor. (s. 242) İki kültür arasındaki fark dikkat çekicidir. Babasını ve başka birkaç kişiyi öldüren Hırvat komşusu yüzünden toplama kampına gönderilen müezzine göre o cani, görevli olduğu kampta da 52 Boşnak'ı öldürmüştür. Lahey'de bu katile ancak 17 yıl hapis cezası verilebilmiştir.

Stenjak'tan Saraybosna'ya ailesiyle gelen Sadık'la buluşmaları çok heyecanlı oluyor. Sadık, savaş başlamadan İsviçre'den dönüp Stenjak'ta birisiyle ortak restoran açıyor. Yerli Sırp'ların silahlandığını görse de, savaş çıkacağına ihtimal vermiyor. Bir gün evleri Sırp'larca taranır. Annesi beyin kanaması geçirir. Kayını Emin, kendi halası ve Sadık'ın ailesini Müslümanların biraz güven içinde yaşadığı Teşanj Köyü'ne ormandan gizlice ulaştırır. Sırp askerleri Stenjak'a girer, kaçamayanları öldürür. Mirkotiç'te ailesini bir eve yerleştiren Sadık, Boşnak milis ordusunda görev alır, talim görür. Babası ve annesi, bir başka yerde kız kardeşi Vasfiye'nin yanındadır. Ablası Hüzlo ise, daha sonra katliamın yaşanacağı Srebrenica'da bulunmaktaydı.

Saraybosna havaalanı BM kontrolünde olmasına rağmen, görüşmeler için gittiği Lizbon'dan dönen İzzetbegoviç, BM temsilcisinin ortalıkta görülmediği ortamda Sırp'lar tarafından tutuklanır. Boşnaklar durumu televizyondan dünyaya duyurunca, baskıya dayanamayan Sırp'lar, onu serbest bırakmak zorunda kalır.

Çocuklarını emniyette görmeyen Sadık, para temin edip anne ve babası dâhil onları Hırvatistan'a geçirtir. Aile Kırk Adası'na yerleştirilir. Sadık, komuta merkezinde basın danışmanı yapılır. Tesliç ve Saraybosna'dan kaçan Boşnaklarla ilgili belgesel TV programı yapar. (s. 259) Amirini razı edip gazeteci kimliğiyle Hırvatistan'a geçer ve aile fertlerini Kırk Adası'nda bulur. İsviçre'ye gitmenin yollarını arar. Ev sahibesi, onun daha önce yanında çalıştığı İsviçreli patronundan davetiye getirtir. Sadık, para verip hileli pasaport yaptırarak eniştesiyle İsviçre'ye gider. Sonra da eşi ve çocuklarını yanına aldırır.

Kerametdin Şar da, dostuna kendi çektiklerini anlatıyor. Sadık'ın felaketlerle doludur. Şar, dostuna yazdığı çocukluk günleri özlemine yansıtan "Memleket" adlı şiirini okuyor. (s. 262-263) Sadık, hep Türkiye'nin güçlü olmasını arzu ettiğini söylüyor, Türkiye zayıf olursa, Hıristiyan toplulukların Müslümanları rahat bırakmayacaklarına inanıyor; Boşnakların "Türkiye'nin karnı ağrıdığında, Balkanlar ishal olur" dediğini belirtiyor. (s. 263) Şar ise, doğduğu toprağı terk edip göçmen olmanın acısını "Anavatanımız Türkiye'ye gittik, orada da bize göçmen... kimileri yabancı, kimileri 'gavur' dedi" şeklinde veriyor. (s. 264)

Sadık, iç savaş sırasında eşi şehit düşen ablası Hüzlo'yu, bir İsviçre bankasından çektiği 35.000 frankı rüşvet vererek Srebrenica'dan kurtarıp Boşnakların güven içinde olduğu kız kardeşinin köyüne yerleşmesini sağlar. Kerametdin Şar, daha sonra kendisinden ziyade arkadaşının çektiği çileyi yansıtan

*"Geleceğin üstüne bir gülle gibi
Çöken hatıralar, savaş kadar ağır"*

mısralarını yazacaktır. (s. 266) Sadık ve eşi İsviçre’de işe başlar ama anne ve babası Bosna’da Teşanj’a döner. Boşnak bölgelerinde gıda sıkıntısı, yokluk yaşıyor. Sadık, Bosna’ya artık dönemez. Birer ay arayla da anne ve babası vefat ediyor.

İki aile Saraybosna’da şehitliği ve onun ortasındaki İzzetbegoviç’in anıt mezarını ziyaret ediyor. Şehit Boşnakların çoğunun 1970 doğumlu olduğunu görüyorlar. İzzetbegoviç’in mezar taşında “*Büyük Allahıma hamd olsun ki köle olmayacağız*” yazılıdır. (s. 270)

Savaş sırasında Boşnaklar, ilk zamanlar tesisat ve trafik lambası borularından silah yapıyorlar. Saraybosna, 2 Mayıs 1992-22 Şubat 1996 arasında Sırp larca kuşatma altında tutuluyor. BM sadece havaalanına hâkimdir. Şehre günde ortalama 329 bomba düşüyor. 22.07.1993’te ise, şehre 3777 bomba düşmüştür. Boşnaklar, Dobrinja-Butmir arasında yani havaalanı ile şehrin varoşu arasında karşılıklı olarak bir tünel kazıyor. Tünelin varoş çıkışında evi olan Sida Kolar (Nana), çıkan askerlere dört yıl su ve yemek vererek gönüllerde taht kurmuştur.

Şar Ailesi, bir gün Sadıkların yaşadığı Stenjak’a gider. Eşi Srebrenica’da şehit olan abla Hüzlo, aşağılandıkları için Raptiştah’tan Bosna’ya göç ettiklerini ama yaşadıkları acılardan sonra, orayı daha da çok özlediğini belirtiyor, Şar Ailesine Srebrenica katliamını anlatıyor: BM UNPROFOR komutanları, ya irtibatsızlıktan ya BM güvencesinde kaçanlarla nüfusu 50.000’e varan ve silahsızlandırılan Boşnak şehri Srebrenica’ya saldırıya ihtimal vermemekten ya da bazı UNPROFOR birliklerinin yer değiştirmesi sonucu bile bile göz yumaktan Sırp işgaline karşı çıkamaz. Srebrenica merkezinde görevli Hollandalı komutan ve askerleri Sırp larca karşı koymaz. Çok az kaçabilen vardır. İlk karışıklıkta öldürülenlerden sonra 20.000 Boşnak toplanır. BM hava gücü bile Sırp larca karşı kullanılmaz. Boşnaklar, Sırp ların insafına terk edilir. Hüzlo ve eşi, birçok Boşnakla Potoçari’de Hollandalı komutanın kontrolündeki kampa sığınır. Sonra eşini Tuzla’daki kampa gönderirler. Hollandalı komutan, bir kötülük yapılmayacağı garantisinin verildiğini söyleyerek Boşnakları Sırp larca teslim ediyor. Daha kamptan biraz uzaklaşıldıktan sonra Boşnaklar öldürülüyor. Ve sadece Srebrenica’da 8000 Boşnak’ın katledildiği sonradan anlaşılıyor. Hatırlayanlar vardır, bu konuda Türkiye’de “Mavi Kelebekler” dizisi çekilmişti. Kepçe veya greyderlerle uluorta gömülmüş cesetlerin bulunduğu toprak üzerinde mavi kelebekler uçuşmuş. Bu sayede Bosna’da katliama uğramış Boşnakların cesetlerine ulaşılmıştır.

Sadık, Radko Mladiç’in “*Srebrenica’yı kurtardık. Bu güzel şehri Sırp larca hediye ediyorum. Mutluyum, gün geldi Türklerden öcümüzü aldık...*” dediğini naklediyor. Hatta Mladiç’in Batılılara şirin görünmek için “*Kimseye zarar verilmeyecek*” sözünü de ekliyor. (s. 273) Boşnaklar, yolda kaçarken ve Srebrenica’da kampta katledilirken, Hollandalı askerler, kendilerine gönderilen içkilerle eğlence tertiplemişler. Lahey’de yıllarca görülen dava sonunda, Hollandalı komutana- Hafızam beni yanılmıyorsa-, galiba 300 Boşnak’ın katlinde kusuru olduğu için ceza verildi.

Keramettin Şar, daha Tito zamanında bile “*Adriyatik’ten İran’a Müslüman bırakmayacağız*” sloganı olduğunu; Sadık da Srebrenica’da duvarlara “*Bütün Türkler Türkiye’ye*” yazıldığını belirtiyor. (s. 274-275) Sadık Ailesi fertleri, yaşadıklarından dolayı psikolojik sıkıntı içindedir. Sadık’ın eşinin şehit düşen abisinin Mostar’daki evine giren Hırvatlar, sakladıkları dinarların yerini zorla söyleyip aldıktan sonra dağa götürdükleri kız kardeşi ve annesine tecavüz ediyor ve onları öldürüyor. (s. 275) Foça kampından kaçıp kurtulan bir Boşnak, kampta kadınlar için ayrıca oluşturulan “Partizan” kampında, Boşnak kadınlara sistematik şekilde tecavüz edildiğini anlatmıştır. Hatta tecavüzler sonrasında doğan çocuklardan söz edilmiştir. (s. 275-276)

Sadık’ın eniştesi Amir’in kız kardeşi Fikreta, başka bir köydeki bir Boşnak’la evlidir. Bir gün Fikreta, doğduğu köye ziyarete gider. Kocasını ve oğlu evde kalır. Müslümanlarla aralarında sürtüşme olmaması gereken Hırvat askerleri köye girer, Fikreta’nın da evi basılır. Kocasını sakladığı yatalak annesi ve oğlunu baskı sonucu meydana çıkarır. İki Hırvat askeri, yatalak kadını battaniye içinde sallayarak ateşe atar, bir asker de oğlanı öldürür. Çıldırarak derecesine gelen kocayı sağ bırakırlar. Nahoş olayları, Boşnakların korkusunu uzaktan da olsa vicdan sahibi başka bir Hırvat kameraya almıştır. (s. 285) Sadık, arkadaşına Lahey’deki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne yıllar sonra bile vahşet kasetlerinin ulaştığını belirtiyor. Keramettin Şar ise, “*İnsanlığın bittiği an bu olsa gerek*” diyor. Sadık, yaşadığı acıların etkisiyle dostuna “*İnsanlığımdan utandığım andı o an. Ayakdaşım bee, yıllar oldu,*

uyuyamıyorum, uyku girmiyor gözlerime, kabuslar görüyorum hep. Yardım et bana. Yardım et!..” diye adeta yalvarıyor. (s. 286)

Sadık, savaştan sonra döndüğü Bosna’da Stenjak’ta, restoranını ve sonra da evini Sırp'lardan geri alır. 1995’te Dayton Antlaşması’yla Saraybosna kuşatması kaldırılır. Aliya İzzetbegoviç, içine sindiremediği ve mecburen kabullendiği antlaşma için *“Acı bir ilaç, içmem gereken bir ilaç. Ben topraklarını işgal etmiş olan agresörler, Milošević ve Tudjman’la görüşmeyi sindiremiyorum. Bu adil bir barış olmadı, ancak savaşmaktan daha adil bir karar oldu. Mevcut durumda ve böyle bir dünyada, daha iyi sonucu elde etmem imkansızdı. Allah bilir, ben milletim ve ülkem için elimden geleni yaptım”* demiştir. BM Temsilcisi Petriç bile antlaşma için *“Bu Bosna’ya giydirilen bir deli gömleğidir”* demiştir.(s. 278-279) İzzetbegoviç, daha sonra televizyondaki bir söyleşide kendisine yöneltilen *“Size karşı bir soykırım yapıldı ama siz aynı derecede cevap vermediniz. Toleranslı davrandınız hep. Bu toleransınız nerden geliyor?”* sorusuna, *“Bizim genlerimizde bir Bogomollik var, artı kitabımız Kuran’dan hep toleranslı olmayı öğrendik. Biz Hz. İsa’yı tanıyoruz, ama Hristiyan âlemi Hz. Muhammed’i kabul etmiyor. Biz kırmadık dökmedik. Osmanlı da dört yüz yıl kiliselere dokunmamış. Neden? Çünkü kiliselerde Allah ismi anılmaktadır. İşte bizim toleransımız buradan gelmektedir.”* diye cevap veriyor. (s. 279)

Dayton Antlaşması’na göre, kurulan Bosna-Hersek Cumhuriyeti’nde, Boşnak-Hırvat Federasyonu yüzde 51’e, Sırp tarafı yüzde 49’a hâkim kılındı. Yani Boşnakların beli kırılarak sonunun ne olacağı belirsiz ucube bir devlet yaratıldı.

Boşnaklarda *“Zaman her acıyı dindirir”* sözü vardır. Halkın sorumluluğunu taşıyan ve sayısız acılara şahit olan Aliya İzzetbegoviç ise, dünyaya insanlık, medenîlik örneği olması gereken şu sözleri söylemiştir:

“Savaşta büyük zulme uğradınız. Zalimleri affedip affetmemekte serbestsiniz. Ne yaparsanız yapın, ama soykırımı unutmayın. Çünkü unutilan soykırım tekrarlanır.” (s. 286)

Bunlar, Sadık’ın kısmen şahit olup anlattığı ve Keramet’in Şar’ın haberlerden duyduğu facialardır. Ya diğerleri!..

Sonuç

Doktor Keramet’in Şar, “anı roman” olarak nitelediği *“Şar Dağı Ayakdaşları”* eserinde, yüzyıllarca efendi olarak yaşadıkları topraklardan, büyük bölümü sonu gelmeyen göçlerle Türkiye’ye sığınarak zulümlerden kurtulan ama göç etmeyip veya edemeyip vatan saydığı topraklarda kalan Türklerin azınlık durumuna düşerek yaşadıkları sıkıntıları anlatmıştır. 1990’lı yıllarda ise, en büyük zulmü, Hıristiyan Bogomil Mezhebinde iken Balkanlara gelen Osmanlı Türkleri sayesinde Müslüman olan Boşnaklar yaşadı. Sırp’lar, onları Müslüman Boşnak olarak değil, doğrudan doğruya Türk olarak görüp tarihî intikamlarını aldıklarını söyledi. Avrupa veya Batılılar, diplomatik girişimleri uzatarak gözler önünde cereyan eden katliama mani olmadılar. Şar’ın otobiyografik roman da diyebileceğimiz bu hatıratı bir döneme ışık tutuyor. Balkanlarda yaşayan veya Türkiye’ye göç eden her Türk’ün yaşadıklarının kitap hâline getirmesinde büyük fayda vardır. İleride bu eserler, belge olarak kullanılacaktır.

Kaynakça

- 📖 Karakuş, Ertuğrul. Bir Hilâl Uğruna-Balkanlardan Anadolu’ya. Ankara: Bengü, 2018.
- 📖 Seyfullah, Sezen. Muhacir Yolu-Babaanne Torun Şiir İkliminde. Üsküp: Yeni Balkan, 2018.
- 📖 Şar, Keramet’in. Şar Dağı Ayakdaşları. İstanbul: Yaz, 2018.

**О НЕКОТОРЫХ ГЛАГОЛЬНЫХ МОРФЕМАХ
В ГАГАУЗСКОМ ЯЗЫКЕ**
Some Verbial Morpheme in the Gagauzian Language

Gullu KARANFIL*

Резюме

Глаголы являются самой древней, исконной частью речи тюркских языков, которая сохранилась в наиболее чистом виде. И большая часть их состоит из одного слога. В данной статье постараемся рассмотреть некоторые морфемы, использующиеся в гагаузском языке в сравнительном аспекте с другими тюркскими. Именно этот метод создаст возможность найти праформы данных морфем и показать эволюцию семантики глагола. В результате исследования выявляются праформы данных морфем их семантические гнезда и их этимологии. Здесь рассматриваются морфемы *çal-/ çak-*; *kas-*; *çat-* а также делается попытка этимологизации выражения *kulak as-*.

Ключевые слова: *морфема, праформа, семантика, этимология, гагаузский язык.*

Abstract

Verbs are the most ancient, original part of the speech of the Turcic languages, which was preserved in the purest form. And most of them consist of one syllable. In this article we investigated some verbal morpheme in the Gagauzian language in historical and comparative aspects. The semantical groups and their etymology as well as ancient morpheme have been identified as a result of our research. As a result of the study, the forms of morphemes of their semantic nests and their etymologies are revealed. Here the morphemes *çal-/ çak-*; *kas-*; *çat-* are considered, and an attempt is also made to etymologize the expression 'kulak as-'.

Keywords: *Morphem, Form, Semantics, Etymology, Gagauz Language.*

Özet

Fiiller, Türk dillerinin en saf haliyle korunan en eski ve orijinal unsurlarıdır. Çoğu tek heceden oluşur. Bu çalışmada, Gagauz dilinde kullanılan bazı fiillerin ilk şekillerini bulması ve fiil semantiğinin evriminin gösterilmesi mümkün kılınmıştır. Araştırma sonucunda, morfemlerin ilk şekilleri ve etimolojileri ortaya çıkarılmıştır. Çal-/çak-; kas-; çat-fiillerin ve ayrıca "kulak as-" ifadesinin etimolojisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Morfem, İlk Şekil, Anlambilim, Etimoloji, Gagauz Dili.*

* Öğr. Gör. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi. E-posta:gullukaranfil@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-8045-7822

О НЕКОТОРЫХ ГЛАГОЛЬНЫХ МОРФЕМАХ В ГАГАУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Глаголы являются самой древней, исконной частью речи тюркских языков, которая сохранилась в наиболее чистом виде. И большая часть их состоит из одного слога. В данной статье постараемся рассмотреть некоторые морфемы, используемые в гагаузском языке в сравнительном аспекте с другими тюркскими. Именно этот метод создаст возможность найти праформы данных морфем и показать эволюцию семантики глагола.

ÇAL- и **ÇAK-**. Морфема **ÇAL-** является одной из самых продуктивных в тюркских языках: В Гагаузско-русско-румынском словаре /GRRS/ – **çalmaa** имеет множество значений: 1. Петь песни; 2. Играть (на музыкальном инструменте) **çirtmada çalmaa** играть на свирели; 3. Издавать звук, звучать **bayan çalêr islää** баян звучит хорошо; 4. Воровать; 5. Класть закваску (в молоко) **çaldım südü** я заквасил молоко; 6. Линять, выцветать **şalin boyası çalmış** шаль полиняла; 7. Окисляться **bu bakır çalmış** это медное ведро окислилось; 8. Обматывать, обвязывать; **çalmaa başına peşkiri** обвязать (обмотать) голову полотенцем (GRRS, 2003:126-127).

Собравший в себе слова памятников древней культуры тюрков, в Древнетюркский словарь данное слово отмечено: **çal-** 1. «ударять, бить, выколачивать»; 2. «бросать, опрокидывать на землю» (ДТС, 137). В «Книге моего Деде Коркута» глагол **çal-** носит значения «воровать, ударять, косить» (Ergin: 1997: 68-69). В книге Абу Хаяна «Kitabul-İdrak li lisanul- Etrak» **çal-** бить по барабану", «играть на ударных инструмента, бросить на землю» ударить. (Özetgin, 2001: 425).

В словаре «Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (TETTL)» Австрийского тюрколога Андреаса Титце даны следующие значения глагола: **çal-** 1. ударить, укусить, ужалить; 2. издавать звук, ударяя куда-либо; 3. красть; 4. добавить, заквасить (молоко); 5. Обвязать (вокруг головы, шеи, пояса); 6.напоминать (кого-либо, что-либо); 7. Отправиться (куда-либо) (2, 467-468). Эти же значения отмечены и в словаре британского тюрколога Клаусона 1972 (4179).

Рассмотрим значение исследуемого глагола в современных тюркских языках: азерб. **çal** – «ударять; играть на инструменте»; «обвязать» (вокруг головы, шеи, пояса); «косить, ужалить»; Карач.-балкар. : **Çal** «косить; резать, ткать, вязать, ударять, бросать»; тат. **çäl** «украсть». В киргизском языке **çalğı** «серп, коса», **çal** «сильно ударить, зарезать», **ayak çalmak** «ставить подножку», başk. **sal**; тат. «резать, бить, забивать, колоть». В ног., к-балк., азерб., кум. **çal** имеет значение «косить» (Özetkin, 448).

Финский тюрколог Рясänen предполагает, что коренная морфема глагола "çalış-" также связана с рассматриваемой нами морфемой (Räsänen, 1949: 969:96-97). Пример из Древнетюркского словаря **Çalış-** «бороться, сходитьсь в рукопашном бою» «ударяться друг о друге» (DTS,137), подтверждает правильность предположения Рясänen.

В гагаузском языке имеется ряд слов с данной морфемой: **çalık** «узел»; **çalğı** «музыкальный инструмент»; **çalı** «терн, заноза, колючка»; **çalım** «1.остриё лезвия, режущая часть; 2.спор. приём.»; **çaldırmaa** «завязать узлы»; **çalışmaa** «стараться, усердствовать»; **çalma** «тюрбан» (GRRS, 126-128).

Если рассмотреть все значения выше данной морфемы **-ÇAL**, то прослеживается одно семантическое гнездо, где можно объяснить его «резким движением вперед и обратно чего-либо или кого-либо прикасаясь чего-либо или кого-либо».

В современных тюркских языках также плодотворной является морфема **ÇAK-**, значение которого восходят к «бить, ударять, колотить»; в ДТС **çaq-** «высекать (искру, огонь)»; **çaqmaq** «огниво»; **çaq-çuq** «отрывистый звук, стук» (ДТС,139). Сюда добавим общетюркские **çakı** перочинный ножик, **çakıl, çakmak** «галька, щебень»; **çakmaa** «высекать огонь при помощи кремня; вколачивать вбивать» «сверкать о молнии», *перен.* выпивать (алкоголь), **çakmak** «зажигалка, огниво» (GRRS, 126). Интересно, что вино в азербайджанском языке звучит как **çaxır**, где имеется чередование X и K, и по видимому, возводится к морфеме ÇAK-, что близко по значению «бьет по голове».

После исследования морфем **ÇAK-//ÇAL-** прослеживается одно единое семантическое гнездо, где праформой, по-видимому, является ***ÇA**, а **çak-**, **çal-** уже являются производными, от которых созданы выше приведенные нами примеры, с близким друг-другу значением.

Парные слова, использующиеся в азербайджанском **Çala –Çuxur** «ямы на дорогах», в азербайджанском и турецком языках **yaLvar-yaKar K/X**; устойчивое выражение **al başına çal** турецком, и **çal/çaX başına** в азербайджанском, где очевидно чередование **L//K/X**, усиливает правдивость нашего исследования.

Хочется остановиться на глаголе **çalmaa** в гагаузском языке со значением «играть на инструменте». В словаре дано выражение **çirtmada çalmaa** *играть на свирели*, а в гагаузской речи используются *oynamaa pianinoda*, *oynamaa kemençedä* «играть на пиано, на скрипке». Здесь явно выраженное калькирование. На эти случаи подвержены языки, которые долгое время были под воздействием другого языка, были мало использованы или вовсе долгое время были бесписьменными. Но отметим, в гагаузском фольклоре сохранились исконные формы данных выражений: *kemençä çala-çala, bän çıktım üüsek dala* (Zanet. 2010: 129). Исходя из этого, рекомендуем использовать правильные формы: **pianino çalmaa, kemençä çalmaa, çirtma çalmaa**, как это отражено в фольклоре и как используется в других тюркских языках.

KAS- Интересным является морфема **KAS-**, являющаяся также древней и распространенной во многих тюркских языках. В турецком, азербайджанском языках имеется выражение **kulak as-** «слушать, прислушиваться, подслушивать». И гагаузском языке это выражение используется как **kulak kas-**. В гагаузско-русско-ромьинском словаре **kulak kasmaa** «подслушивать, слушать» (GRRS: 2003: 426) из современной и классической литературы можно привести множество примеров: «O vazgeçti katılmaa uşakların oynanarına, **kulak kasmaardı** Pavluşun emirlerinä». «Ama onnar hiç **kulak kasmadılar** benim sesimä». «Sevgilimin bu üfkeli çıkışı beni biraz şaşırttı, ama onun laflarına hiç **kulak kasmadım** ozaman». (Köse, 2015: 49, 28, 220). Но, вместе с тем, следует отметить что в литературе имеются и формы **kulak asmaa**. *Onnar sa hiç kulak asmêêrlar, ödeyim, deerlär, beşüz ley da sora alayım koyunnarı* (Ekonomov. 2012: 76). Из новогодних колядок. «Ya oyunu brakınız, biza kulak kasınız (videomaterial: 2018).

Именно эта разница в огузской группе языков побудила исследовать данную морфему. В азербайджанском и в турецком языках это словосочетание принято писать, соответственно, как **qulaq asmaq//kulak asmak**. В турецко-русском словаре отмечено, в значении 'не обращать внимания не придавать значения пропустить мимо ушей' (TRS, 369).

Мнения по этимологии этого глагола расходятся. К примеру, тюрколог М. Мирзалиева предполагает, что **Qulaq asmaq** происходит от морфемы **es- es+it – eşitmək**(слышать) **qulaq asıgam** т.е. моё ухо слышит (Mirzəliyeva.2009:154).

Башир Ахмедов выдвигает следующую этимологию, где отмечает что фразеологизм сложился от глагола **Aç-** открывать, по типологии **qulaq açıb eşitmək (göz açıb bahmaq)**. Он ссылается на имеющееся в азербайджанском языке выражения **Aç qulağını, yaxşı-yaxşı eşit** (Əhmədov. 2015: 48).

Мы же рассмотрим морфему **kas-**, которая является частью данного выражения в гагаузском. В гагаузском словаре зафиксированы следующие слова: **kasik** «нижняя часть живота, пах», **kasik çatlaa** «паховая грыжа», **kasmaa** «стягивать, завязывать, привязывать; стреножить» (GRRS 362). Рассмотрим также морфему в древнетюркских памятниках: **qas** «кора, кожа», **qasiy** 1. «внутренняя сторона щеки»; 2. «челюсть»; **qasiy** «нижняя часть живота, пах» **qasiq** «кожа, кожа, кора»; **qasuq** I «кора дерева» **qasuq** II «мех, бурдюк» (ДТС, 1969: 430-431).

В азербайджанском, турецком, башкирском, татарском, туркменском языках с незначительными фонетическими изменениями **qasiq//kasik** тюркских языках распространено значение «нижняя часть живота, пах» (TLS, 446-447). В азербайджанском языке также имеется слово **qaysaq, qazmaq** «корка», где очевидно чередование Y//Z, **qat-** «твердый», **qaqac//qaxac** «твердокопченное мясо». В. Асланов возводит эти производные к праформе ***QA**. (Aslanov, 2003: 87)

В гагаузском словаре зафиксированы также слова **kaskatı** «жесткий, твердый», «сильно накрахмаленный» *перен.* «застывший», и **kasnak** «деревянная часть, ободок, рамка у сита», которые также входят в одно семантическое гнездо под общим значением «стянутый, напряженный».

В гагаузском языке также имеются некоторые значения, которые не зафиксированы в словаре: **kasmaa** 1. «тормозить», 2. «шить», которые используются в некоторых сёлах Гагаузии.

В турецком языке активно используется слово **kas** «мышца, мускул», которое произошло от глагола **kasmak**.

В результате исследование данной морфемы в тюркских языках, становится очевидным, что морфема **kas-** имеет общее значение близкое к «стягивать, напрягать», праформой которого является ***QA//*KA**. А фразеологизм **kulak kasmak** следует понять как «напрячь мышцы уха, напрячь слух». В азербайджанском и турецком языках этот фразеологизм, видимо, раньше писался **qulaq qasmaq//kulak kasmak**, но в результате элзии звуков q/k, от морфемы **qas/kas-** выпала буква q/k и получилась **as**. Таким образом, получился **qulaq asmaq**, что и препятствовало правильному этимологизированию фразеологизма. Таким образом, словосочетание **kulak kas-** стало фразеологизмом **kulak as-**.

ÇAT-. Очень продуктивным является морфема *çat-*: **çadır** «шатёр, палатка», **çatal 1.** «раздвоение, разветвление, развилка»; *çatal kazık* «раздвоенный кол» *Çatal buynuzlu* «с разветвленными рогами»; **2.** «вилы с двумя зубьями»; **3.** «место слияния двух рек»; **4.** «пространство между ногами»; *перен.* «упитанный, жирный». В данном словаре отмечены также слова **Çatı** «канат, веревка», **Çatık** «связанный в концах, соединенный», **Çatırık** «перекресток, пересечение», **Çatışmaa 1.** «цепляются друг за друга, переплетаться, соединяться», **2.** «совокупляться», **Çatlak** «трещина, щель», **Çatlamaa 1.** «лопнуть, треснуть» **2.** «околевать» (о животных), **Çatma 1.** «соединение, сращение»; **2.** «наметка» (шва); **çatma kaş** «сросшиеся брови».

Çatmaa 1. «связывать, завязывать» **düünük çatmaa** «завязывать узлы»; **2.** «соединять, скреплять»; **3.** «Наметывать» (шов) *çatmaa enneri* «наметать» (на живую нитку) рукава **4.** «Нанизывать петли»; *çatmaa prinkaları kukaуа* «нанизывать петли на спицы». **Kaş çatmaa** – «Нахмурить брови» **Belaya çatmaa** – «Попасть в беду». Все эти примеры имеются в гагаузско-русско-румынском словаре (ГРРС, 2002: 134-136). В этулийском говоре вулканештского диалекта используются выражения **evin çatkısı** 'каркас крыши' и используется выражение **evi çatmaa** т.е. соединять балки крыши в виде угла, которые не вошли в словарь, но активно употребляется в кругу мастеров этого дела. В некоторых сёлах старики знают выражение **evi çatılamaa**, которое описывает то же действие, где к морфеме **çat-** присоединился аффикс **-il**.

В словаре Абу Хаяна **ÇAT-** «воссоединить концы ткани, сшить» (Özetgin, 2001: 428), в словаре Махмуда Кашкарлы **ÇAT-** отмечена в значении «сгонять, собирать, пригонять» (скот); «допустить к матке»; *çatir* «шатер, палатка» (DTS, 141).

Рассмотрим слово в других тюркских языках. Аз., кум., к.балк., ног., ккалп. **ÇAT-** «достигать, доходить, быть достаточным» (КумРС, 356), тур. **ÇAT-**, каз. *Şat-* «соединить две части» (DS, III, 1092), (KTS,308); туркм. **ÇAT-** «шить, пришивать, связывать, выдавать замуж, быть достаточным» (ТуркмРС, 725); Тат., башк., кирг. **kaş çatmak** «нахмуриться», кум. «достигать, доходить, быть достаточным». В азербайджанском языке имеется слово *çatir* зонт, который тоже происходит от общетюркской морфемы *çat-*. Из исследования данной морфемы становится ясно, что все слова соединяется в одном значении «соприкасаться в одной точке, соединиться».

В итоге исследования выше данных морфем, прослеживаются семантические гнезда. В гагаузском языке есть слова и значения, которых необходимо внести в гагаузские словари. Для лингвистических исследований одним из верных методов является метод сравнения. И не оспоримо, что самую древнюю, исконную форму некоторых слов можно найти именно в диалектах и говорах малоизученных языков.

Сокращения:

- 📖 GRRS, - Gagauzça-rusça-romınca sözlük, Kişinev, Pontos, 2002.
- 📖 ДТС, - Древнетюркский словарь, изд. Наука, Ленинград, 1969.
- 📖 TRS, - Türkçe-Rusça Sözlük. R. R. Yusipova: Moskova, 2004.
- 📖 TETTL, - Andreas TIETZE. Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, WIEN, 2009.
- 📖 ТуркмРС, – Туркменско-русский словарь. – М., 1968.
- 📖 КумРС— Кумыкско-русский словарь. Под ред. ЗЗ.Вамматова. М., 1969.

Kaynakça:

- 📖 Aslanov .V. Azərbaycan dilinin tarixinə dair tədqiqlər II. Bakı, Elm -,2003.
- 📖 Əhmədov. B. “Etimologiya lüğəti. Araşdırmalar, mülahizələr”. Bakı, Altun Kitab, 2015.
- 📖 Ekonomov. S. Ceza annatması. Seçimnär, Kişinev, 2012.
- 📖 Видео материал на мин.1.20 (2018) : Ergin M. (1979) Dede korkut Kitabı, c. 1 Ankara, TDK.
- 📖 Köse. M. Bozbey tamızlıı, Komrat, 2015, s. 49, 28, 220.
- 📖 Mirzəliyeva. M. Türk dillərinin frazeologiyası / M. Mirzəliyeva. – I c. – Bakı : Nurlan, 2009, s. 218.
- 📖 Özetgin. A. Melek. Ebu Heyyan. Kitabul –İdrak li lisanul- Etrak, Fiil: Tarihi-Karşılaştırmalı bir gramer ve sözlük denemesi, Ankara, 2001.
- 📖 Räsänen. M. Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen, Studia Orestalia XV, Helsinki, 1949.
- 📖 Tietze. Andreas. Tarihi ve Etmolojik Türkiye Türkçesi Lugati 4 Cild, TÜBA, İstanbul, 2017.
- 📖 Zanet. T. Gagauzluk: Kultura, Ruh, Adetlar Gagauz Folkloru, Pontus, 2010.

Kitap Tanıtımı/Book Review



Akgün, Atif ve İsmail Alper Kumsar. (2018). **Mübadil Türklerin Romani**. Ankara: Gece Yayınları.

Funda BULUT *

Türklerin “mübadele”, Rumların “andalayı” olarak adlandırdığı yakın tarihte Balkanlar’da yaşanan nüfus değişimi, toplumsal hafızalarımıza acı, ayrılık, gözyaşı, hasret, hüzn ve yeni umutlar kelimeleri ile birlikte kazınır. Yüz binlerce insanın doğdukları toprakları terk etmek zorunda bırakılması anlamına gelen mübadele, bugüne kadar farklı şekillerde tanımlanan bir zorunlu göç hadisesidir. Sözlüklerin “değişim, takas” gibi kısa tanımlarından farklı olarak bilimsel kaynaklarda “mübadele” şöyle tanımlanır:

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD.
E-posta: fbulut@kastamonu.edu.tr, Orcid:0000-0002-7101-3496

“İki ya da daha çok devlet arasında imzalanan bir protokol vasıtasıyla, hukuksal boyutu, coğrafyası, zaman aralığı, göç yolları ve araçları, taşınmazların durumu gibi meselelerin belirli esaslara oturtulmuş şekilde uygulandığı ve bunların (nüfusları değiş-tokuş edecek devletlerden oluşan) karma ve/veya uluslararası bir komisyon aracılığıyla yürütüldüğü ve/ veya denetlendiği; göç ettirilecek nüfusun ırk, din, dil gibi birtakım niteliklerinin ve göç edilen yer (ler) ile iskân birimlerinin daha evvel tespit edildiği; hatta göçmenlerin iâşe, sağlık gibi ihtiyaçları için özel birimlerin kurulduğu, sistematik ve kurallar çerçevesinde hayata geçirilen zorunlu nüfus hareketine mübadele denir” (Sepetçioğlu, 53).

Yakın tarihimizde hazin bir göç hikâyesi olarak nitelendirebileceğimiz mübadele, bir yandan Türklerin ve Rumların yaşadığı tatsızlıkları, sıkıntıları, acıları anlatırken diğer taraftan da suyun iki yanında yaşananları farklı bir gözle görmemizi sağlayan tarihi bir dönüm noktasıdır. 30 Ocak 1923’te Türk ve Yunan heyetleri arasında imzalanan “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’ne İlişkin Sözleşme ve Protokol”le kimin mübadeleye tabi tutulacağı, kimin hariç tutulacağı, mülklerinin tasfiyesi, göçün denetimi gibi konular karara bağlanırken pek çok insanın ata yurdundan ayrılması resmîleştirilmiştir. Kolektif hafızamıza kaybolmuş vatan, geride bırakılan sıra olarak işlenen mübadele, Yunanistan’da daha 1930’lardan itibaren pek çok esere konu olurken Türk yazınında ancak 1990’lardan sonra dikkat çekmeye başlamıştır.

“Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleşen nüfus mübadelesi karşılıklı olma özelliğine rağmen her iki ülkenin edebiyatlarına farklı yansımıştır. (...) Bu farkların en çarpıcı olanı mübadele olayının Türk edebiyatında çok sınırlı olarak yer almasıdır (...) Türk ve Yunan edebiyatlarında mübadelenin ele alınışında, bu ülkelerde ve bu ülkelerin etnik topluluklarında mevcut belli koşulları gözler önüne seren iki çok belirgin fark görmek mümkündür. Birinci fark, Türk tarafında mübadeleye karşı duyulan görece ilgisizliktir; Türk tarafı mübadelenin varlığını son yıllara kadar adeta yok saymıştır. İkincisi ise birtakım romanlarda karşımıza çıktığı biçimiyle vatan kavramına yüklenen özel anlamdır” (Millas, 329, 339).

Bu bağlamda Atif Akgün - İsmail Alper Kumsar’ın birlikte kaleme aldığı “Mübadil Türklerin Romanı” başlıklı kitabı da Türkiye’de yapılan mübadele çalışmalarındaki boşluğu doldurmak için atılmış önemli adımlardan biridir. Yazarlar da önsözde kitabın yazılış amacı ve alana katkısından kısaca söz ederken bu konuya değinirler: *“...Balkan Türklerinin muhaceret ve mübadele konulu romanları alanında hazırlanan bibliyografya denemesi ile bu alandaki araştırmalara bir katkı sağlama amacı güdülmüştür. Mübadelenin yakın dönem Türk romanındaki manzarasını ortaya koymayı hedefleyen bu eser, mübadele ve edebiyat konulu çalışmalara bir katkı sunabilirse amacına ulaşmış olacaktır” (Akgün-Kumsar, 10).*

Önsöz, Giriş: Mübadele Romanlarındaki Tarihi Arka Plan, Sonuç, Ekler ve Kaynakça dışında “Mübadele Romanı Üzerine” ve Mübadele Romanlarında Türkler ve Rumlar” olmak üzere iki temel bölüme ayrılan kitabın ilk bölümünde çeşitli alt başlıklar halinde mübadele romanının adlandırılma meselesi, Türk edebiyatında Mübadele romanları ve onların teknik özellikleri (zaman, kişi kadrosu, mekân, bakış açısı ve anlatıcı, dil ve üslup) ele alınmıştır. Birinci bölümün ilk maddesini oluşturan “Mübadele Romanı Adlandırması Etrafında Birtakım Düşünceler” başlığı altında tarihi romanın bir alt türü olarak değerlendirilen mübadele romanlarının göç romanlarından farkı üzerinde durulur. Kitapta da belirtildiği gibi mübadele romanlarının sürgün ve göç konulu romanlarından ayrılan yanı, göç hareketinin belli bir sistem ve takas usulü ile gerçekleşmesidir. Yine aynı bölümde Türk edebiyatında mübadele konusunu işleyen romanlar kısaca tanıtılarak Türk romanında yaklaşık yetmiş yıl görmezden gelinme nedenleri de sıralanmıştır. Bu nedenler arasında Millas’ın açıklamalarına ek olarak Türk milletinin sözlü kültüre yazılı kültürden daha fazla değer vermesi, romanın genç bir tür olması, sosyal meselelere temas eden tematik romana rağbetin azlığı, tarihi süreç, belli bir okuyucu kitlesinin oluşumu, 1990’dan sonra dış Türklere yönelik ilginin artması... gibi olgular edebiyatımızda mübadele konusunun neden ihmal edildiğinin açık birer kanıtıdır. Türk edebiyatında-

kitapta da belirtildiği gibi- geç de olsa konu edinilmeye başlayan mübadele romanları, 2000’li yıllardan sonra ayrı bir isimlendirmeyle çalışma konusu edilecek kadar artış gösterir. Buna bağlı olarak mübadele öznesinin müstakil bir başlık olarak alındığı kitapta örneklem olarak on roman seçilmiştir. Bu romanlar kronolojik sırayla Feride Çiçekoğlu’nun Suyun Öte Yanı (1992), Kemal Yalçın’ın Emanet Çeyiz, Mübadele İnsanları (1998), Ali Ezger Özyürek’in Muhacirler-Bitmeyen Göç (2003), Sabâ Altınsay’ın Kritimu- Giritim Benim (2004), Nurten Ertul’un Kimlik (2006), Yılmaz Gürbüz’ün Mübadiller (2007), Yılmaz Karakoyunlu’nun Mor Kaftanlı Selanik, Bir Mübadele Romanı (2012), Akın Üner’in Çalı Harmanı, Mübadelenin Hazin Hikâyesi, (2012), Demet Altınyeleklioğlu, Ah Bre Sevda Ah Bre Vatan (2013) ve Belgin Karabulut’un Mübadele Günlerinde Aşk (2014) adlı romanlarıdır. Çalışmada örnekleme belirlerken mübadele romanlarının temel karakteristiğini ortaya çıkaracak eserleri seçmeye gayret ettiklerini söyleyen yazarlar, bunun yanında şu ölçütleri de göz önünde bulundurduklarını belirtirler: *“Bu anlamda romanların örneklenmesi, kahraman çeşitliliği, metinlerin gerçeklikle ilişkisi, yazarların profesyonel olup olmaması, mübadele romanlarındaki dönüşümün izlenebilmesi, yazarların ideolojik duruşları gibi ölçütlerin bu seçimde yönlendirici etkisi olmuştur”* (Akgün, Kumsar, 29). Seçilen örneklem romanlar, mübadelenin temel karakteristiği olan ikiliği (iki-mekân, iki kültür ve iki dil) yansıması açısından oldukça başarılı olmakla beraber belirlenen tematik çerçevede karşılaştırma fırsatı sunması yönünden de önemlidir. Mübadele romanlarının teknik özelliklerinin incelendiği bölümde okurun inceleme sırasında yaşayacağı sıkıntıları öngörerek hazırlanan dipnotlar da özellikle konuyla ilgili belli bir bilgi birikimi olmayanlara kolaylık sağlayacak niteliktedir.

Birinci bölümde “Mübadele Romanlarında Temanın İşleniş Bakımından Ortaklıklar” adını taşıyan başlık altında mübadeleye giden süreç, mübadele gemileri ve göç yolunda çekilen çileler, eski ve yeni vatanları arasında mübadiller, yeni vatanda yaşanan zorluklar, mübadele romanlarında ortak bir şahsiyet olan Mustafa Kemal Atatürk gibi konular ele alınır. “Eski ve Yeni Vatanları Arasında Mübadiller” ve “Yeni Vatanda Yaşanan Zorluklar” bölümlerinde gerek Rum gerek Türk mübadillerin vatanlarından ayrılırken çektikleri sıkıntılar, yaşadıkları acı olaylar, direniş mücadeleleri, “vatan, yurt memleket” kelimelerinin onlar için anlamı, dil öğrenirken yaşadıkları güçlükler gibi pek çok farklı mesele anlatılırken psikolojileri üzerinde durulsa da konu fazlaca detaylandırılmamıştır. Bu bölümler arasında en dikkat çekici noktalardan biri, bahsi geçen romanlarda çoğu zaman tarihsel bir kimlik ve bir fon karakter olarak ele alınan Mustafa Kemal Atatürk’ün Milli Mücadele dönemi ve sonrasındaki icraatlarının mübadillerin gözünden anlatılmasıdır. Mübadillerin yaşantısı hakkında geniş ve önemli bilgiler veren başlık, kitabın ikinci bölümünü oluşturan Mübadele Romanlarında Türkler ve Rumlar’a hazırlık niteliği taşımaktadır.

Mübadil Türklerin Romanı’nın ikinci kısmını oluşturan Mübadele Romanlarında Türkler ve Rumlar, beş temel bölüme ayrılmıştır. “Mübadele Romanlarında İki Farklı Yaklaşım: Milli ve Hümanist Söylem”, “Komşuluk İlişkileri”, “Çeteciler ve Çetecilik Faaliyetleri”, “Din, Din Adamları, Kültürel Değerler”, “Aşk ve Evlilik.” İlk başlık altında mübadele romanlarındaki Türk ve Rum algısının nasıl yer aldığı aktarılırken komşu ya da düşman millet karşısında hümanist ya da romantik- milliyetçi gibi iki farklı tutum sergilendiğinin altı çizilir. Bu bölümün en dikkat çekici yanı, eserlerdeki hümanist ve milliyetçi söylemin örneklerinin tablolar halinde okura sunulmasıdır. İkinci başlık altında yine romanlardan örnekler verilerek birbirlerinin düğün ve cenazelerine katılarak sürekli yardımlaşma içinde olan Türk ve Rumlar arasındaki genel çerçevede olumlu seyreden komşuluk ilişkilerinden söz edilir. “Çeteciler ve Çetecilik Faaliyetleri” alt bölümünde mübadeleden çok önce başlayan çetecilik faaliyetleri anlatılır. Bu bölümde Balkan savaşı yıllarında Yunanistan tarafında komitacılık adı altında işlenen zulüm gözler önüne serilirken Türk tarafında çeteci olarak öne çıkan isimler tasvir edilir ve her iki tarafta da halkın çetecilik faaliyetlerinden nasıl etkilendiği üzerinde durulur. Eşkiyacılık ve çetecilik kavramlarının birbirinden ayrıldığı incelemede her iki milleti karşı karşıya getiren bu faaliyetlerin tecavüz, adam öldürme, yağma... gibi trajik boyutu da romanlardan örneklerle ortaya konur: *“Göğüslerini kestiler? Uçlarını... Her akşam bir laf dolanırdı. Kemal’i kestik... kapı ardına siner*

beklerdik, babamız sağ döner mi diye!" [(Suyun Öte Yanı, 34). Akgün- Kumsar, 10]. Kitapta oldukça geniş yer tutan bir diğer başlıkta ise mübadele romanlarındaki din ve kültürel değerler meselesi ele alınır. Burada incelemeye tabi tutulan romanlarda dini hoşgörü, kutsal mekânların tahribi, dini değerlerden uzaklaşma, din değiştirme, inançlar arasındaki ortaklıklar, dini merasimlere katılım, mübadelenin dini kimliğe göre yapılmasının yanlışlığı, Türk ve Rumeli âdetleri, kültürel değerleri yansıtan edebi ürünler... gibi pek çok farklı konuya değinilmiştir. Beşinci başlıkta yani eserin son kısmında aşk ve evlilik konusunun roman için önemli bir kurgu malzemesi sayılabileceğini belirten yazarlar, mübadele romanlarında bu temanın farklı önem derecelerine göre mutlaka karşılaşılan bir motif olduğunu ileri sürerler. Çoğunlukla romanlarda mübadeleden bağımsız olarak ele alınmayacak olan aşk; eserlerin bazılarında memleketin simgesi, bazılarında etnik karşıtlık yüzünden bir trajedi unsuru olarak görülür ve ayrılık hüznü ile birlikte işlenir.

Mübadil Türklerin Romanı'na yazdıkları sonuç bölümündeki kısa değerlendirmede Akgün ve Kumsar, *"iki toplumun ortak yaşam sürdürebilmesinin neredeyse imkânsız bir hal aldığına ve bu bağlamda mübadele romanlarında mübadelenin haklı gerekçelere dayandığı yönünde temel bir algının olduğuna"* dikkat çekerek (Akgün-Kumsar, 164) "Ekler" bölümünün birinci kısmında çalışmada kullanılan romanların özetlerini ikinci kısmında ise Türk Edebiyatında Balkan Türklerinin Muhaceret ve Mübadele Konulu Romanları Üzerine Bibliyografya Denemesini okurun bilgisine sunarlar. Mübadil Türklerin Romanı, Yeni Türk edebiyatı araştırmacıları için olduğu kadar Tarih, Sosyoloji ve Balkan Türkleri Edebiyatı gibi alanlarda çalışacak kişiler için de önemli bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Tarihin satır aralarına ve kurgunun derinliğine saklanan mübadele gerçeği, yapılan incelemelerle geleceğe taşınacak ve böylelikle yazarın kitabın başlarında yazdığı şu cümlede olduğu gibi: *"Atalarının at sırtında yalın kılıç fethettikleri yerleri, kağnılarla gemilerle terk etmek zorunda kalan çoğunun ismi unutulmuş onlarca mübadilin aziz hatırasına "* (Akgün-Kumsar, 11) sahip çıkılacaktır.

Kaynakça

- 📖 Akgün, Atif ve İsmail Alper Kumsar. Mübadil Türklerin Romanı, Ankara: Gece, 2018.
- 📖 Millas Herkül. "Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi – Metinlerin Arasındaki Fısıltı", Ege'yi Geçerken 1923 Türk Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi. Der. Rennee Hirschon, çev. M. Pekin ve E. Altınay, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi. 2007.
- 📖 Sepetçioğlu, Tuncay Ercan. "İki Tarihsel Eski Kavram, Bir Sosyo-Kültürel Yeni Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?" TSA, 18. 3 (2014), 49-83.

Bulgaristan Kırcaali'den Derlenen Bir Yemen Türküsü/
A Yemen Folk Song Compiled in Kardzhai (Kırcaali), Bulgaria
***İbrahim ÖZKAN**

Bosnalı Kadın Şairlerin Gözünden Savaşa Bakmak/
Bosnia Women Should Be Warning From The World
***Sibel BAYRAM**

Rumeli'ye Dair Bir Tarih Vesikası: Tulû'î ve Paşa-nâmesi/
A Historical Document About Rumeli: Tulû'î And His Pasha-Name
***Ozaj SULİMAN**

Azerbaycan ve Balkan Türkleri Arasındaki Edebi İlişkiler/
Literary Relations of Azerbaijan and Balkan Turks
***Terane Turan REHİMLİ**

Günümüzde Romanya'da Türkçe Ana Dili Eğitimi/
Turkish Native Language Education in Romania
***Neriman HASAN**

"Şar Dağı Ayakdaşları" Kitabı ve Yugoslavya'yı Anlamak/
Understanding The Yugoslavia and The Book of Şar Dağı Ayakdaşları
***Faruk GEZGİN**

О Некоторых Глагольных Морфемах В Гагаузском Языке/
Some Verbial Morpheme In The Gagauzian Language
***Güllü KARANFİL**

YAZ-SUMMER 2019
ISSN:2667-6699

